

πο η αλήθεια σχετικά με τη θεμελίωση του ανθρώπινου προσώπου περιείχετο πάντοτε καταγραμμένη στους μύθους του, στις παραδόσεις των λαών, στην τέχνη τους, στα θρησκευτικά βιβλία τους. Συχνά γυμνή και απεριφραστή, συχνότερα (σαν μια συναίνεση ανάμεσα στον μυημένο και τον αδαή) αλληγορική και κρυπτογραφημένη.

Αυτό ειδικώτερα που ονομάζουμε φιλοσοφία (και που χωρίς τις παραγωγικές προτάσεις του δεν έχει νόημα καμιά κοινωνιολογία) έδειξε από τον περασμένο ήδη αιώνα πως η αφετηρία του ανθρώπου δεν είναι όπως θα νόμιζε κανείς επιπλαία αρίνοντας ο εαυτός του ή το Εγώ του - πράγματα που θεώρησε συνώνυμα ο καρτεσιανισμός - αλλά ο "άλλος" του, ο "πλησίον" του (όπως είχε προτείνει ο ήδη εξαντλημένος χριστιανισμός), με λίγα λόγια ο σωσίας του. Η εικόνα του άλλου αντίκρου μας είναι που μας συγκροτεί, άμα τη ελεύσει μας στον κόσμο, σαν (σωματικές) μορφές αν όχι και σαν υπάρξεις, γιατί στον άλλον ως εν κατόπτρῳ αναγνωρίζουμε τη σωματική ενότητα που αρμόζει στο είδος μας. Μια οργάνωση του σώματος που αποκαλύπτεται μπροστά στα μάτια μας σαν η ιδεώδης γραφή και για το δικό μας κείμενο - όπως και σαν καλειδοσκοπικός πυρήνας των μελλοντικών διαλόγων που θ' ανοίξουνε οι αισθητικοί προσανατολισμοί μας. Είμαστε ίσως πλασμένοι κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν ενός άφαντου Δημιουργού όπως θέλει η ελληνοχριστιανική παράδοση, μπορεί πάλι να βρισκόμαστε υπό την σκέπη ενός Υπέρτατου Όντος που του προσδώσαμε τη δική μας εικόνα όπως θέλει το πνεύμα της Γαλλικής Επανάστασης, είμαστε όμως κυρίως πλασμένοι κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του διπλανού μας. Του γείτονα. Ενός κατά τις περιστάσεις σπλαχνικού ή εκδικητικού και ξηλότυπου, "απάνθρωπου" διπλανού ...

Παρά τάντα, η ουσία της θεμελίωσής μας ως υποκειμένων στην περιπέτεια του κόσμου δεν είναι απλώς αυτή η "κλειστή" δυαδική σχέση ανάμεσα σε δυο ανθρώπινα δόντα, μια σχέση που τόσο ταλαιπώρησε άλλωστε κι εξακολουθεί να ταλαιπωρεί την ιστορία όσο και να είναι από άλλη άποψη διαμορφωτική του Είναι μας μέσα από ένα πρωτογενές "ακατασκεύαστο" χάος. Δεν είναι αυτή η ουσία της θεμελίωσής μας - αν είμαστε πράγματι, όπως επιδιώκουμε μέσα απ' την αγωνία της ιστορίας να φανούμε, οντολογικά ακέραια κι "ανεξάρτητα" πλάσματα.

Αφού στ' αλήθεια η διαμορφωτική δυαδική σχέση δεν μπορεί να κάνει χωρίς το άλλο πρόσωπό της, αφού καταλήγει πάντα να είναι στον κόσμο δεσμός αφοσιώσεως μετά ισοδυνάμου μίσους, μια σαδομαζοχιστική ανταπόκριση ανάμεσα σ' έναν κυριάρχο του ανθρώπινου παιχνιδιού που αξιώνει να συνεχίσει ν' αναγνωρίζεται σαν κυριάρχος κι ενός υποτελούς που επιθυμεί την επιθυμία του κυριάρχου του, στοιχειοθετείται με τα σημαίνοντα της επιθυμίας του κυριάρχου. Κι οι δυο προαιώνιοι πόλοι του ανθρώπινου στίβου διεκδικούν ο καθένας για λογαριασμό του το έπαθλο της απόλυτης δύναμης και της απόλυτης εξουσίας πάνω στον άλλον, ο ένας πόλος για να διατηρήσει, ο άλλος για να αποκτήσει. Αυτό είναι το αδιέξοδο της τάξεως φιλοσοφικών σπουδών του Διαφωτισμού - από τον Hegel στον Lépine - όταν αντιμετωπίζει το ερώτημα μιας λέξης, της λέξης "Νόμος". Πως υπεισέρχεται καθολικά στις αντιμέτωπες ανθρώπινες ανάγκες ο νόμος; Κι αν ο τρόπος να υπεισέρχεται είναι το Σύνταγμα, ποιος εκ των αντιπάλων γράφει το Σύνταγμα; Κατά τη γνώμη μου εδώ έχει την πηγή της και η "άνοια" της αυτονομικής πρότασης του K. Καστοριάδη όταν, ερωτώμενη για τον χαρακτήρα των διύποκειμενικών σχέσεων και για την έκβαση των συγκεκριμένων ανθρώπινων αναγκών (π.χ. της ανάγκης για έρωτα όταν η μορφή σου ή η ηλικία σου δεν ξυπνάνε στον άλλον πόθο για έρωτα...) στη μελλοντική αυτόνομη κοινωνία, υπεκφεύγει απαντώντας: "Αυτό θα αποτελέσει πρόβλημα της αυτονομίας". Έρχομαι έτσι εκεί που πιστεύω ότι βρίσκεται η ουσία της οντολογικής θεμελίωσής μας.

Η ουσία της θεμελίωσής μας - όπως την έδειξε στην κορύφωση της κρίσης αυτού του αιώνα η κοινωνική ανθρωπολογία - απορρέει απ' το γεγονός ότι, πέραν της αντιφατικής εξάρτησης από τον "άλλον" (μιας με το ζωνάρι λυμένο για καυγά εξάρτησης όπου σκόνταψαν μέχρι σήμερα εξ ίσου τα πιο φλογερά οράματα της κοινωνιολογίας κι η πιο αγαθή προαιρεση της πολιτικής πράξης), υπάρχει μια τρίτη παρέμβαση στην ανθρώπινη μοίρα που έρχεται από μιαν "άλλη σκηνή" του δράματος. Η θεμελίωσή μας απορρέει εν ολίγοις απ' το γεγονός ότι οι κοινωνίες που συγκρότησε μέχρι σήμερα το νεαρό αλλά κι τόσο γερασμένο ταυτόχρονα είδος Homo Sapiens, απ' την πρωτόγονη ορδή ως το ευρωπαϊκό κράτος, διαφέρουν ίσως στα πάντα εκτός από ένα: είναι όλες διοχε-

τευμένες, θαρρείς εκ προοιμίου, στους θεσμούς και στη συμβολική θεσμικότητα γενικώτερα.¹ Ήθη, έθιμα, αξίες, θεσμοί - συντεταγμένα όλα με τη σύνταξη της γλώσσας - πιο πολύ είναι για να σημαίνουν παρά για να είναι. Η συμβολικότητα αυτή, που δεν είναι ένα "φυσικό" φαινόμενο αλλά μια σύμβαση, ένα συμβόλαιο, μια συν-φωνία μεταξύ των ανθρώπων, είναι ο κεφαλαιώδης συνεκτικός ιστός της ανθρώπινης ομάδας, η μήτρα των νόμων, ο πρωταρχικός Νόμος. Κι η καθολικότητα της ισχύος αυτού του Νόμου με κεφαλαίο δεν περνάει πια μόνο απ' το κανάλι των αντίμαχων αναγκών (μπροστά στις οποίες στάθηκε η Πολιτική Οικονομία και οι οποίες πυροδοτούν την αιματηρή κίνηση της Ιστορίας), περνάει κυρίως απ' το κανάλι της επιθυμίας (μιας πρωτοφανούς κι αποκλειστικά ανθρώπινης κατηγορίας που πυροδοτεί μέσα στο υποκείμενο όχι την ιστορία του αλλά το λυκαυγές της "ιστορικοποίησής" του. Ο Lacan μάς υπέδειξε πάλι τη διαφορά). Αυτό το οποίο είναι Νόμος με κεφαλαίο, με την έννοια που οι εντολές που χαράχτηκαν στις Πλάκες του Μωάβη συνιστούν μια τυπική του υπόσταση, είναι για να κατοχυρώνει το αναπαλλοτρίωτο της ανθρώπινης επιθυμίας ως προς την επιδιώξη της απόλυτης απόλαυσης μα και το ανικανοποίητό της ταυτόχρονα. Να παροχετεύει και τον ένα και τον άλλο χαρακτήρα της στο μηδέν του σημαίνοντος - ένα μηδέν που αποτελεί εν τούτοις την πιο βαρύνουσα πράξη αφαίρεσης από το συμπαγές μέτωπο που συνάντησε μπροστά του ο J. P. Sartre κι όπου μαίνεται η υπαρξιακή βία. Ο Νόμος είναι η Condition Humaine.

Πώς υλοποιεί συγκεκριμένα την "εντολή" που έλαβε ο Νόμος της συμβολικότητας στην ανθρώπινη ζωή, πώς εγγυάται την ανθρώπινη ζωή ως νόμος και ως "νόμισμα"; Δηλώνει βέβαια τι "ανταλλάγματα" δικαιούνται η ανθρώπινη ζωή με το να καταστεί ανθρώπινη, και μ' αυτή την έννοια συνιστά νόμισμα. Τι δικαιούνται επαναλαμβάνω η ανθρώπινη ζωή, όχι τι της επιβάλλεται - μια τέτοια υποχρέωση καταναλωτισμού θα κινδύνευε να καταστήσει τον Νόμο ανυπόφορο βασανιστήριο και πληθωριστικό νόμισμα. Ο Νόμος δηλανει δικαιούσε πριν απ' όλα τι απαγορεύεται στην ανθρώπινη ζωή ώστε να συνεχίσει να είναι ανθρώπινη και να είναι σεινει να είναι εγγεγραμμένη στην επιθυμία. Η αρχή της απαγόρευσης (που τόσο συχνά με τα αλλοτριωμένα μάτια μας δεν βλέπουμε σ'

αυτήν παρά μόνο μια κοινωνική "πρόληψη" ή μια περιττή τελετουργία της συνείδησης σαν την απαγόρευση κατανάλωσης του χοιρινού ή του αγελαδίσιου κρέατος), η αρχή της απαγόρευσης καθ' ευατήν δεν έχει τόσο σαν στόχο αυτό που απαγορεύεται στην ανθρώπινη ζωή, όσο έχει σαν σκοπό να "συμμαζέψει" την ανθρώπινη ζωή, να τη στεγάσει, να δώσει ένα αραξοβόλι για το καράβι, να μαζέψει σ' ένα προστατευτικό μαντρί το ανθρώπινο κοπάδι. Να του δείξει τα δρια της δυνατής απόλαυσής του (ήλιος ουχ υπερβήσεται μέτρα...). Με μια απαραίτητη προϋπόθεση: ότι η ίδια η συμβολική εγγύηση δεν έχει ανθρώπινα πάθη. Ο Νόμος ως θεσμική και μόνο εγγύηση δεν χαίρεται αυτό που απαγορεύει ούτε απολαμβάνει τους κανόνες που επιβάλλει. Είναι σταθερά έκκεντρος, έξω από τον στίβο. Ο Νόμος δεν δικαιούνται να έχει υλικές ανάγκες, ούτε καν επιθυμίες, ο Νόμος απλώς υπάρχει. Είναι ένα χρέος, ένας λόγος τιμής που ο συμβολικός ιστός ο διέπων τα ανθρώπινα πράγματα τον κρατάει. Δεν είναι παρά ο άξονας του ανθρωπολογικού συστήματος ή μάλλον, με αυτοκινητιστικούς δρους, ένα διαφορικό που κατανέμει στους τροχούς την κίνηση. Δεν είναι το καύσιμο. Αυτά λέει με λίγα λόγια η κοινωνική ανθρωπολογία.

Έχει λοιπόν κατόπιν τούτων τώρα, για να φτάσω και στα δρια επιχειρησιακής ευθύνης του δικού μου επαγγέλματος, να προσθέσει κάτι σημαντικό στα παραπάνω κι η ψυχιατρική σκέψη - όταν βρίσκεται μάλιστα έξω απ' το πατροπαράδοτο "νοσοκομείο" της, έξω απ' το στεγανό στον θόρυβο γραφείο της, εκτεθειμένη στην επέτειο μιας φρικαλέας "Κρυστάλλινης Νύχτας", της τόσο παγωμένης αλλά και τόσο καυτής ταυτόχρονα νύχτας της 9.11.1938; Έχει να προσθέσει τούτο: Κρυστάλλινη Νύχτα του εθνικοσοσιαλισμού, διπώς είναι χαραγμένη στο σώμα των θυμάτων και στα χρονικά, είναι πρώτον ότι ο κεφαλαιώδης Νόμος της ανθρώπινης κοινωνίας, η αρχή Νόμου που εγγυάται στην κοινωνία ότι συνεχίζει να βαδίζει σε ανθρώπινες γραμμές, λιγοθυμάει και καταρρέει. Εξευτελίζεται. Παύει να εγγυάται την οντολογική προϋπόθεση ότι οι άνθρωποι - ανεξάρτητα απ' τις πολιτικές διαδοχές και τις περιπέτειες των κομμάτων - βρίσκονται προστατευμένοι υπό την ομπρέλα της συμβολικής νομικής τάξης. Μα υπάρχει κι ένα δεύτερον (το και κυριότερον, όταν αναλογιστεί κανείς τις απερίγραπτες αυθαιρε-

σίες της ναζιστικής και σταλινικής θηριωδίας). Στις Κρυστάλλινες Νύχτες του Βερολίνου είντε της Μόσχας, του Μονάχου είντε του Κιέβου, της Μαδρίτης είντε της Κέρκυρας, ο ίδιος ο Νόμος, σε ό,τι έχει σαν αποστολή να θεμελιώσει την υποκειμενικότητα κάθε ανθρώπινου πλάσματος, διαστρέφεται. Κατευθύνεται στη δράση του από μια ψευδογλώσσα και μια μη ανθρώπινη ωμότητα. Ενώ δεν αξιούται ως εκ της συστάσεώς του παρά να είναι τοποτηρητής της συμβολικής εγκαθίδρυσης των ανθρώπων, μια αρχή δηλαδή απρόσωπη κι αμέτοχη, μεταμορφούται σε μια ατηνώδη απόλαυση των ιδίων του δικαιωμάτων και εξουσιών, γίνεται ένας καφκικός αξιωματικός, ένας "απάνθρωπος λοχαγός" που πιστεύετότι η αρχαστημένη ηδονή του - κατατεθειμένη σε μια μηχανή που χαράζει την ποινή στο κορμί - συμπίπτει με τη λογική του Νόμου. Ότι απορρέει μάλιστα από το πνεύμα ενός προδομένου δήθεν Νόμου (προδομένου από τους Εβραίους, τους μη Αρίους, τους τσιγγάνους, τους κομμουνιστές, τους ομοφυλόφιλους κ.ο.κ.), οπότε καλείται αυτοπροσώπως απ' το "εθνικό αίμα" να αποκαταστήσει τον Νόμο: υπογραμμίζω το ρήμα του Heidegger, το "Es ruft", που του έγινε τέτοια καταχρηστική μεταχείριση. Να τον αποκαταστήσει, να τον εφαρμόσει με μέτρο τις "ιερές ορέξεις του.

Το θέμα, εν συντομίᾳ, σχετικά με την Κρυστάλλινη Νύχτα του Νοεμβρίου 1938 ή σχετικά μ' όλες τις κρυστάλλινες νύχτες της Ιστορίας, δεν είναι καθόλου ότι εκείνη τη φρικιαστική νύχτα ο τάδε ή ο δείνα ναζί λειτούργησε δήθεν ως ιδεολογικά Γερμανός ή ως ιδεολογικά αντισημίτης. Το θέμα είναι ότι επέτρεψε στον εαυτό του μια διαστροφή, μια διεστραμμένη εκδοχή του κοινωνικού συμβολαίου του. Αυτός ο "άλλος" μας μπήκε στη θέση του Νόμου και υπαγόρευσε μιαν ανομία από τον τόπο που είναι για να υπαγορεύει στους ανθρώπους το χρέος τους. Έτσι στο πρόσωπό του - και στην καταχρηστική ταυτοποίησή του με την έννοια του Νόμου - συνετελέσθη για μια κρυστάλλινη νύχτα και για πολλές κρυστάλλινες νύχτες στη συνέχεια το αποτρόπαιο πάντρεμα του Νόμου με τη σαδιστική ηδονή. Στο γεγονός ότι ένας Εβραίος της Πράγας, ο Φραντς Κάφκα, πρόβλεψε το ενδεχόμενο μιας έκλυτης διαγωγής του Νόμου προτού τα πρόσωπά του γνωρίσουν την πρακτική του 'Αουσβίτς, στο γεγονός αυτό λέω έγκειται η ιδιοφυΐα

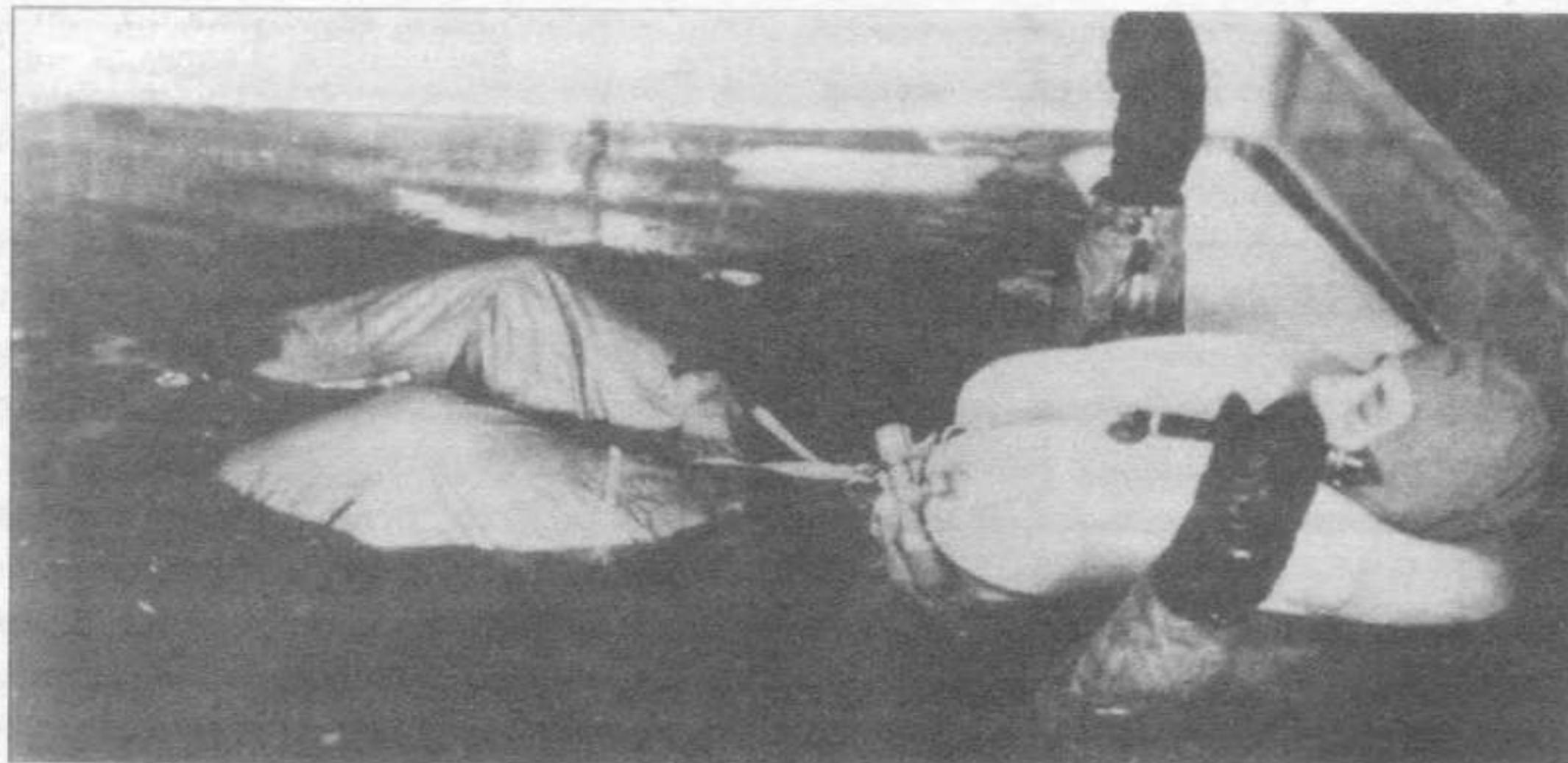
του.

Ό,τι και να πούμε εμείς οι επίγονοι, με την ιαματική των πληγών απόσταση που χαράζει ο χρόνος, για τους μιούραιους ρυθμούς της ανθρώπινης ιστορίας και για τις δικαιολογίες που μπορεί να έχει μέσα στην αδιαφάνεια του μέλλοντος ο ναζί, το θέμα δεν είναι στ' αλήθεια η Ιστορία γενικώς αλλά το κάθε "ιστορικό" πρόσωπο ξεχωριστά. Είμαι υπέρ της ατομικής ευθύνης ενός εκάστου των ανθρώπων κι η κρίση μου περνάει από έναν δρόμο: την απεκδοχή της συμβολικής μας σύστασης και τον διάλογο με τον θεσμό. Ξέρω φυσικά πως και οι θεσμοί φθείρονται και γερνούν. Και ξέρω ακόμη πως η μαμμή στην οποία παρέπεμπε ο Μαρξ δεν μπορεί συχνά να ξεγεννήσει την Ιστορία και να φέρει στο φως τους νέους θεσμούς παρά με πολλή, υπερβολική βία. Αυτό όμως που εγώ θέλω στον λυτρωμό όσο και στους πόνους της Ιστορίας είναι η εγγύηση - η εγγύηση ότι τα ανθρώπινα υποκείμενα εξακολουθούν να διέπονται από μιαν αρχή, κι ότι αυτή η αρχή ούτε χαίρεται ούτε λυπάται για την ταυτότητά της όπως δεν χαίρονται ούτε λυπούνται για την ύπαρξή τους η γραμματική και το συντακτικό. Η αρχή του Νόμου είναι ο λογικός τόπος όπου συγκεντρώνονται όλες οι σημαίνουσες διατάξεις μιας νομοθεσίας. Αντίθετα, παίρνοντας ο τάδε ναζί ή ο δείνα φασίστας στα χέρια του τον Νόμο, το κάνει μ' έναν τρόπο στον οποίο το επάγγελμά μου διαβάζει τις λογικοφανείς (όσο και τερατώδεις!) μεθοδεύσεις της παράνοιας: συμπίπτει αυτοπροσώπως με την αρχή της νομοθεσίας, επιβάλλει σαν νομοθεσία τη φαντασίωση και την ανάγκη του. Δεν είναι σε θέση να αναγνωρίσει την έκ-κεντρη φύση του κοινωνικού συμβολαίου, είναι πεπεισμένος ότι αντιπροσωπεύει ο ίδιος το συμβόλαιο, ότι είναι η πιο απόλυτη ανάγνωση των χειμαζομένων συμφερόντων του Νόμου. Από μιαν άποψη - και για να ειρωνευτούμε κάπως τα οράματα των φιλοσόφων - θα λέγαμε πως ο ναζί έκανε αυτό που ζητούσαν ακριβώς επί έναν αιώνα οι μεταρρυθμιστές και οι φιλόσοφοι: "έπραξε" και "πράττει". Πράττει για την επόμενη χιλιετία, κατά τον τραγικό μύθο που παρεξήγει και με τον οποίο τρέφεται, την Ιστορία. Εφάρμοζε όμως και εφαρμόζει την απαίτηση της πράξης του πάνω σε ανθρώπινα πλάσματα (Εβραίους, μπολσεβίκους, τρελούς, ομοφυλόφιλους, κουλτουριάρηδες, ηττοπαθείς, Εβραίους...) που τα εξ-οντώνει - όπως ένας βιαστής εξοντώνει

το αδύνατο φύλο - σε πράγματα. Πτώματα. Αυτό είναι το κεντρικό νόημα των κρυστάλλινων Νυχτών στο Βερολίνο, στο Κίεβο, στη Θεσσαλονίκη ή τη Νέα Ορλεάνη. Ότι για κάθε ζωντανό αφεντικό πρέπει να υπάρχει κι ένα πτώμα.

Υστερόγραφο: αυτά είχα να πω για τις περιπέτειες του Νόμου και τα καταθέτω εδώ - μ' όλη την απαραίτητη εχεμύθεια απέναντι σε πρόσωπα που θέλουν να ξεχάσουν - σαν ένα ιδιωτικό μνημόσυνο. Μνημόσυνο για κάποιον ονόματι Σαμψών που μπήκε μ' εκατοντάδες άλλους Σαλονικιούς σ' ένα τραίνο για το Νταχάου - και που θα μπορούσε ασφαλώς να λέγεται κάλλιστα κι Ααρών ή Ηλίας, Γιάννης ή Μάριος, έτσι παρδαλά κατσίκια

ή αμαλγάματα φυλών και αιμάτων που είμαστε οι Νεοέλληνες. Φυλών, αιμάτων και ονομάτων. Κι όμως, όσα είπα παραπάνω για τη λειτουργία του φυλετικού ρατσισμού και για τη μέθη ενός εθνικιστικού ναρκισσισμού που αξιώνει να εκλαμβάνεται σαν ταυτόσημος με τον Νόμο, δεν τα είπα μεροληπτώντας. 9 Νοεμβρίου 1993. Κάποιος στο σόϊ μου έμεινε μέχρι σήμερα ανονόμαστος στους επιγόνους του εξ αιτίας όπως έχω καταλάβει των αμφίβολων σεξουαλικών επιλογών του. Πήρε κι αυτός το τραίνο. Όσο για τα μνημόσυνα, τα μνημόσυνα είναι η ελάχιστη σημερινή εγγύηση ότι ο Νόμος με κεφαλαίο, ο διέπων πάντα τα ανθρώπινα, εξακολουθεί να έχει υπόσταση, κύρος και διάρκεια.

Από τα πειράματα του ίδιου του δόκτωρα Rasher για την υποθερμία.
Στην φωτογραφία κρατούμενος των στρατοπέδων συγκέντρωσης βυθισμένος
σε νερό παγωμένο φορώντας την κατάλληλη στολή.

Μετά την καταβύθιση στο παγωμένο νερό, όπου οι κρατούμενοι κρατούνταν για κάποιο διάστημα
επαναθερμαίνονταν ο οργανισμός τους με διάφορους τρόπους.
Η φωτογραφία τραβήχτηκε από τον ίδιο τον δόκτωρα Rasher.

Θάνος Λίποβατς*

Ρατσισμός και Αντισημιτισμός

1. Η έννοια της "ράτσας"

Οι έννοιες "ράτσα" και "ρατσισμός" είχαν (και έχουν) στον 20ο αιώνα διαφορετικές σημασίες¹. Για να τις κατανοήσει κανείς ορθά πρέπει να διαφοροποιήσει τη "ράτσα" από άλλους τύπους ανθρώπινης "ομάδας" και τον ρατσισμό από άλλους τύπους απόρριψης του άλλου. Η λέξη "ράτσα" προέρχεται² από τα ισπανικά *raza* και τα πορτογαλικά *raça* (13ος αιώνας): και στις δυο γλώσσες σχηματίστηκε από τα αραβικά όπου RAS σημαίνει κεφάλι. Στις αραβικές νομαδικές φυλές ο καθένας δίνει μεγάλη σημασία στη γνώση της "καθαρής" φυλετικής καταγωγής του, που οφείλει να τη θυμάται απ' έξω, να την έχει μέσα στο "κεφάλι" του. Η παραδοσιακή αυτή γνώση (προφορική) καθιορίζει τη θέση, τα δικαιώματα, τα προνόμια και τις υποχρεώσεις του καθενός μέσα στην φυλή (που αποτελεί το ευρύ πλέγμα συγγενειών κάθε ατόμου), η οποία έχει ένα αρχηγό ("κεφάλι") και ξεχωρίζει από όλες τις άλλες φυλές (που έχουν ένα άλλο "κεφάλι"). Έτσι ο καθένας έχει μια συλλογική ταυτότητα, που αντιστοιχεί στο επίπεδο της ακόμα αδιαφοροποίητης ατομικότητας.

Αρχικά πρέπει κανείς να ξεχωρίσει την κοινωνιολογική σημασία της λέξης από τη βιολογική της σημασία. Στη βιολογία, η ράτσα ως παραλλαγή ενός είδους, ορίζεται από έναν ορισμένο αριθμό κοινών χαρακτηριστικών γονιδίων που αναπαράγονται κληρονομικά από γενιά σε γενιά, και κάθε ανάμειξη των γονιδίων μπορεί να οδηγήσει εντός ορισμένων ορίων, σε καινούργια ράτσα. Εδώ ισχύουν δυο βασικοί κανόνες: από τη μια, η διασταύρωση των παραλλαγών ενός είδους εμπλουτίζει το "κεφά-

λαιο των γονιδίων" με καινούργιες δυνατότητες, ενώ η καθαρή αναπαραγωγή των ιδίων ιδιοτήτων αποκτάει μόνον τότε μια σημασία όταν ο άνθρωπος θέλει ν' αναπτύξει μονομερώς ορισμένες ιδιότητες ενός είδους για λόγους χρησιμότητας.

Το ανθρώπινο είδος *homo sapiens* (ο "γνωρίζων άνθρωπος") αποτελεί ένα είδος που εμφανίστηκε μια φορά μόνο, πιθανόν στη περιοχή των μεγάλων λιμνών της Αφρικής (Κένυα, Ουγκάντα, Ταγκανίκα). Η υπόθεση της "μονογένεσης" είναι σήμερα η μόνη γενικώς παραδεκτή υπόθεση, ενώ στο παρελθόν είχε υποστηριχτεί και η άποψη της "πολυγένεσης"³, δηλ. της πολλαπλής προέλευσης των ανθρώπων. Άλλα όλες οι εξωτερικές διαφοροποιήσεις των ανθρώπων προήλθαν από την προσαρμογή τους σε διαφορετικές κλιματικές συνθήκες καθώς και από τις μετακινήσεις τους σε διάφορες γεωγραφικές κατευθύνσεις.

Η προσπάθεια ταξινόμησης των ανθρωπίνων φυλών (στην βιολογική ορολογία χρησιμοποιούμε τη λέξη "φυλή" ως συνώνυμη με τη λέξη ράτσα) έχει γίνει όλο και πιο περίπλοκη, στο βαθμό που αυξήθηκε ολοένα ο αριθμός των κριτηρίων. Στο 19ο αιώνα η ταξινόμηση άρχισε με το **χρώμα του δέρματος** και συνέχισε με διάφορα **μορφολογικά χαρακτηριστικά** (μορφή της μύτης, του προσώπου, των μαλλιών, του κρανίου, κτλ.), ενώ στον 20ο αιώνα προστέθηκαν και **βιοχημικά στοιχεία**, όπως οι ομάδες αίματος, οι ιδιομορφίες της γεύσης, κτλ. Αν ελάμβανε κανείς υπ' όψη του τουλάχιστον 20 από αυτές τις μεταβλητές, τότε θα κατέληγε σε 1 εκατομμύριο ράτσες. Τελικά ο ριθμός τους κυμαίνεται σε "λογικά πλαίσια" ανάμεσα σε 6 και 40, ανάλογα με τους συγγραφείς.

*Καθηγ. Πολιτικής Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Ιδιαίτερα το χρώμα του δέρματος⁴ δεν αποτελεί ασφαλές κριτήριο, γιατί υπάρχουν πολλές αποχρώσεις άσπρου, κίτρινου και μαύρου. Βασικά υπάρχουν 3 μεγάλες ασιατικές, 4 ευρωπαϊκές και τουλάχιστον 10 μαύρες ράτσες, ενώ οι Εβραίοι δεν αποτελούν μια ράτσα, αλλά τουλάχιστον 4.

Το πρόβλημα ξεκίνησε ιστορικά από την παραδοχή μιας "αιτιότητας" ανάμεσα σε σωματικά και σε πνευματικά ή ηθικά χαρακτηριστικά, καθώς και από την παραδοχή μιας "ιεραρχίας" ανάμεσα στις ράτσες. Ακόμα και σήμερα ορισμένοι εμπειρικοί ερευνητές εξακολουθούν να ερμηνεύουν με αφελή τρόπο στατιστικούς πίνακες, χρησιμοποιώντας αμφίβολες κατηγορίες. Π.χ. στην ψυχολογία, χρησιμοποιώντας για παιδιά διαφορετικών κοινωνικών στρωμάτων ταυτόσημα τεστς, τα οποία ευνοούν εκ των προτέρων ένα ορισμένο μόνο στρώμα⁵, και ορίζοντας την αμφίβολη, μονομερή έννοια της "διανοητικότητας" μέσω του IQ.

Στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν ανώτερες και κατώτερες ράτσες, αλλά σε κάθε ανθρώπινη ομάδα υπάρχουν άτομα με λιγότερες ή περισσότερες ικανότητες προς τη μια ή την άλλη κατεύθυνση, και μόνον οι εκάστοτε συνθήκες του πολιτισμού (συμβολικής, ιστορικής και όχι βιολογικής, φυσικής προέλευσης) προωθούν ή φρενάρουν επιλεκτικά αυτές τις ιδιότητες.

Εδώ πρέπει να αναφερθεί για πρώτη φορά η στάση του ρατσιστή: ο ρατσιστής **αγνοεί** θεληματικά και ολοκληρωτικά τους ορισμούς της ράτσας σύμφωνα με περιγραφικά, εξωτερικά (φυσικά) κριτήρια, γιατί **πιστεύει** σε μια έννοια της "ράτσας" που ορίζεται αποκλειστικά από κοινωνικο-πολιτιστικούς παράγοντες, όπως "οι Νέγροι" ή "οι Εβραίοι"⁶. Ο ρατσιστής (με τη μοντέρνα σημασία της λέξης) **πιστεύει** επίσης ότι τα διανοητικά/ηθικά χαρακτηριστικά μιας ορισμένης ομάδας ανθρώπων είναι **ομοιογενή** για όλα τα άτομα που την αποτελούν, και ότι είναι το άμεσο **αποτέλεσμα** κληρονομικών φυσικών/βιολογικών χαρακτήρων. Εδώ η "ράτσα" είναι μια μυθική έννοια με κοινωνιολογική σημασία: τα στοιχεία της είναι η **πίστη** σε μια κοινή προέλευση των μελών της "ράτσας" και η **εχθρότητα** απέναντι στην ξένη, "άλλη" "ράτσα". (Στο εξής αναφερόμαστε στην ιστορική έννοια της ράτσας και θεωρούμε περιττά τα εισαγωγικά: η αδιαφοροποίητη χρήση της έννοιας

"ράτσα" δεν είναι αθώα, γιατί προϋποθέτει ότι αυτή "υπάρχει", αλλά εδώ έγκειται το πρόβλημα - η "ράτσα" με την έννοια του ρατσιστή δεν "υπάρχει").

Ο ρατσιστής έχει **εκ των προτέρων** μια γνώμη (προκατάληψη) για το ποιος είναι ο "φίλος" και ποιος ο "εχθρός", έτσι ώστε είναι πολύ δύσκολο να τον αντικρούσει κανείς με επιχειρήματα, εφόσον πρόκειται για ένα θέμα πίστης και όχι γνώσης. Σύμφωνα με τ' αποτελέσματα της εμπειρικής επιστήμης είναι ωστόσο γνωστό ότι⁷

1) λιγότερο από 1% των γονιδίων καθορίζουν βιολογικά τη ράτσα και

2) ότι οι πνευματικές/πολιτισμικές ικανότητες των ατόμων δεν είναι κληρονομικές, αλλά εξαρτιώνται από πολιτισμικούς παράγοντες. Όμως σε όλες αυτές τις περιπτώσεις πρέπει να είναι κανείς προσεκτικός και **ακριβής** με τις έννοιες "φύση" και "πολιτισμός". Αυτό γιατί έχουν διαφορετικά νοήματα, είναι πολυσύνθετες και έχουν μια ιστορία, έτσι ώστε σε μιά συζήτηση μπορεί πολύ εύκολα να δημιουργηθεί σύγχιση μέσα από την "καλόπιστη" χρήση τους (δηλ. την απρόσεκτη χρήση τους).

2. Βιολογική ερμηνεία του ρατσισμού.

Η **βιολογική** ερμηνεία⁸ βασίζεται στην παρατήρηση ότι η επιθετική απόρριψη του άλλου, όπως και ο φόβος απέναντι του, συναντώνται σε όλους τους λαούς, έτσι ώστε αυτή η στάση δικαιώνει την υποθετική ύπαρξη ενός επιθετικού "ενστίκτου" στον άνθρωπο όπως και στα ζώα. Τονίζοντας μονομερώς τα κοινά στοιχεία με τα ζώα, και παραμελώντας τα μη κοινά στοιχεία του πολιτισμού και της ανατροφής, αυτή η άποψη μπορεί να οδηγήσει στη θέση ότι ο ρατσισμός είναι ένα έμφυτο, αιώνιο στοιχείο της ανθρώπινης "φύσης", έτσι ώστε αυτή η "αναγκαιότητα" δεν μπορεί να μεταβληθεί κάτω από ιστορικές αλλαγές.

Η αντίθετη θέση δεν σημαίνει ανααγκαστικά ότι τα στοιχεία της επιθετικότητας στον άνθρωπο μπορούν ή πρέπει να εκλείψουν· σημαίνει απλώς ότι αυτά δεν παραμένουν αναλογικά, ούτε ποσοτικά ούτε ποιοτικά, και η εμμονή σ' αυτά τα στοιχεία δεν σημαίνει ότι οφείλεται σε ένα "ένστικτο", το οποίο όπως ξέρομε δεν ορίζει τη

πείση και τη δράση των ανθρώπων. Για ν' αποφύγει κανές μάλιστα αναγωγική, απλουστευτική ερμηνεία, πρέπει να λείπει τον ανθρώπο μέσα από τη σύνθετη φύση του ως σώμα και πνεύμα, πράγμα που έχει ουσιαστικές συνέπειες και για το σώμα και για το πνεύμα.

Υπάρχουν δύο είδη επιθετικότητας⁹: 1) ενστικτώδης αντίδραση σε άμεση απειλή της ζωής ενός ατόμου, 2) αυθαίρετη και θεληματική επίθεση ενάντια σε άλλους ανθρώπους, χωρίς να υπάρχει άμεσος λόγος. Ο ρατσισμός αφορά μόνον τη δεύτερη περίπτωση που είναι αντορικής φύσης. Αυτό γιατί μόνον ο ανθρώπος σκοτώνει το συνάνθρωπο του χωρίς αποχρώντα λόγο: είναι το μόνο είδος στο οποίο το ένα άτομο εξοντώνει το άλλο. Όπως αναφέραμε και πιο πάνω, δεν σημαίνει ότι κάθε εθνοκεντρική απόρριψη του άλλου, του ξένου, οδηγεί αναγκαστικά και στο ρατσισμό. Η απόρριψη είναι φαντασιακής, ναρκισσιστικής προέλευσης και υπάρχει πάντα ως τάση, αλλά για να μεταβληθεί σε ρατσισμό χρειάζονται ακόμα μιά ορισμένη κοινωνική πίεση και ορισμένα σχήματα σκέψης.

3. Κοινωνικο-οικονομική ερμηνεία

Η κοινωνικο-οικονομική ερμηνεία¹⁰ υπερτονίζει μονομερώς τις κοινωνικο-οικονομικές "επιδράσεις" επάνω στους ανθρώπους και στα παιδιά: φταίνε οι "απογοητεύσεις" και οι "στερήσεις" που υφίσταται ένα υποκείμενο, που το αναγκάζουν δήθεν να βρεί ρατσιστικές διεξόδους και "αποξημώσεις". Το πρόβλημα βρίσκεται εδώ στην αδιαφοροποίητη χρήση της έννοιας "περιβάλλον". Πριν απ' όλα, όταν οι κοινωνιολόγοι και οικονομολόγοι μιλάνε για την "επίδραση" της κοινωνίας επάνω στα άτομα, ξεχνούν ότι πρόκειται πάντα για μιά κοινωνία εργασίας, η οποία επιδράει πάνω σε ενήλικες. Άλλα η βασική διαμόρφωση του ψυχισμού έχει ήδη γίνει πρίν, στη διάρκεια των πρώτων πέντε ετών της ζωής, σε μιά εποχή όπου η εργασία δεν παίζει κανένα ρόλο για το υποκείμενο, αλλά μόνο το παιχνίδι.

Για πολλούς μαρξιστές κοινωνιολόγους¹¹ ο ρατσισμός αποτελεί απλά ένα είδος ιδεολογίας, δηλ. μιάς αναγκαστικά ψευδούς συνείδησης, η οποία έχει σκοπό τη συγκάλυψη των σχέσεων κυριαρχίας και τη μετάθεση των πραγματικών στόχων του κινήματος χειραφέτησης

σε λανθασμένη κατεύθυνση. Όμως αυτή η ορθολογιστική θεωρία δεν είναι ικανοποιητική γιατί δεν εξηγεί την ειδοποιό διαφορά του ρατσισμού και την ευκολία με την οποία οι μάζες επανειλημμένα ενστερνίζονται τέτοιες ιδεολογίες και μύθους. Η έννοια "αναγκαστικά ψεύδης συνείδηση" είναι ελλειπτής γιατί τονίζει μόνο την συνείδηση και όχι το Ασυνείδητο, που είναι η πραγματική πηγή αυτών των φαινομένων. Τονίζοντας τη συνείδηση δίνει βάρος μονομερώς στο συνειδητό συμφέρον των κρατούντων, να διαδόσουν μιά ιδεολογία που τους "συμφέρει", δημως εδώ οι διαδικασίες γίνονται ασυνείδητα.

Πέραν αυτών, όταν οι οργανωμένες μάζες ξεπερνούν αυτή την ιδεολογία, δεν πάντα επιρρεπές σ' αυτήν και διχασμένες, για αυτό είναι υποχρεωμένες να κάνουν συνεχή προσπάθεια για να ξεπεράσουν αυτές τις φαντασιώσεις. Σ' αυτό δεν φταίει το "σύστημα", το σύστημα ευνοεί απλώς ορισμένες προϋπάρχουσες τάσεις του ψυχισμού. Ο ρατσισμός ενάντια στους μαύρους στις ΗΠΑ ή ο αντισημιτισμός στη δεκαετία του 1920-30 στην Ευρώπη, αποτέλεσαν σίγουρα μιά μετάθεση των ορθών στόχων της εργατικής τάξης σε φαντασιακούς στόχους. Ποιά ήταν δημως η βαθύτερη σημασία αυτού του φαινομένου; Οι κοινωνιολόγοι βρίσκουν κατά προτίμηση¹² την εξήγηση στο γεγονός ότι οι ρατσιστές είναι "απογοητευμένοι" και "αποτυχημένοι" ανθρώποι εξ αιτίας της εκμετάλλευσης ή της πτώχευσης και για αυτό αντιδρούν επιθετικά ενάντια σ' ένα μυθικό εχθρικό αντίκειμενο. Η θεωρία αυτή της απογοήτευσης (frustration) δεν λαμβάνει υπ' όψη της ούτε την ιστορική, πολιτιστική διάσταση, ούτε την υποκειμενική, ασυνείδητη διάσταση.

Ο ρατσισμός δεν είναι η μόνη, αναγκαστική μορφή κοινωνικής επιθετικότητας: γιατί δεν γίνονται όλοι ρατσιστές κάτω από τις ίδιες αρνητικές συνθήκες διαβίωσης; Από την άλλη, ο ρατσισμός δεν εξαφανίζεται όταν "εξηγήσει" κανείς ορθολογικά στα πλήθη την προέλευση του από κοινωνικο-οικονομικούς παράγοντες. Ιδιαίτερα, ο ίδιος ο τρόπος της ορθολογικής εξήγησης σαν τέτοιας, δεν φτάνει για το ξεπέρασμα του ρατσισμού. Πρέπει δε να τονιστεί ότι¹³

- η ρατσιστική μυθιλογία είναι αδιάρρητα δεμένη με μιά πολιτιστική παράδοση, η οποία καθορίζει ορισμένες αξίες και κανόνες,

- οι ρατσιστικές θεωρίες κινητοποιούν τις ασυνείδη-

τες φαντασιώσεις των ανθρώπων, ανεξάρτητα από, και παρ' όλη την επίσημη δημοκρατική ιδεολογία των σύγχρονων δημοκρατιών.

Η έννοια της ιδεολογίας δεν μπορεί να συλλάβει την ιδιαιτερότητα του ρατσισμού, γιατί εξ ορισμού αναφέρεται μόνο στους μηχανισμούς παραγνώρισης του εγώ των ανθρώπων στο παρόν, συγκεκριμένα στις θεωρίες που "δικαιολογούν" τον φιλελεύθερο καπιταλισμό, καθώς και την ελεύθερη μισθωτή δύναμη εργασίας. Η ιδεολογία δεν εξηγεί ότι ξεπερνάει αυτό το πλαίσιο. Ο ρατσισμός και ο αντισημιτισμός δεν είναι αναγκαίοι για τον φιλελεύθερο καπιταλισμό, ο οποίος **ιδεοτυπικά προϋποθέτει το κράτος Δικαίου και τη δημοκρατία**. Ο ρατσισμός και ο αντισημιτισμός είναι η διπλή βαρειά κληρονομιά της **παραδοσιακής κοινωνίας πριν από τον καπιταλισμό**: τη δουλοκτησία και τον αποκλεισμό των αλλοθρήσκων. Αυτό το βεβαρυμένο **παρελθόν** ενός συγκεκριμένου συστήματος οικονομικής και πνευματικής κυριαρχίας δεν εξαφανίσθηκε με την εμφάνιση του φιλελεύθερου καπιταλισμού, αλλά **προσαρμόσθηκε σ' αυτόν**: η δουλοκτησία στις νότιες Πολιτείες των ΗΠΑ ήταν πρακτικά αναγκαία για την πρώτη φάση της εκβιομηχάνισης της Αγγλίας, όπως ο αποκλεισμός των Εβραίων ήταν πρακτικά αναπόφευκτος για την πρώτη φάση της οικοδόμησης του εθνικού κράτους στην Αγγλία και τη Γαλλία το Μεσαίωνα. Αργότερα, στις αρχές του 19ου αιώνα τόσο η δουλοκτησία όσο και ο αποκλεισμός των Εβραίων έγινε περιττός και αντέφασκε στο πρόγραμμα του αναπτυγμένου καπιταλισμού. Εδώ άρχισε ο μοντέρνος ρατσισμός και ο αντισημιτισμός: προήλθαν από την **φαντασιακή συνέχιση** ξεπερασμένων σχέσεων κυριαρχίας. Έτσι η πολιτιστική παράδοση του **παρελθόντος** έπαιξε ένα μεγάλο ρόλο εδώ. Μένει να εντοπιστεί το ενδοψυχικό στοιχείο της ασυνείδητης **προδιάθεσης** ορισμένων ατόμων για το ρατσισμό.

4. Ψυχολογική ερμηνεία

Οι **ψυχολόγοι**¹⁴ έθεσαν στο επίκεντρο, αντί τις οικονομικές συνθήκες τις οικογενειακές συνθήκες ανατροφής των παιδιών. Φαινομενικά αυτή η εξήγηση καλύπτει το κενό των οικονομικών θεωριών. Άλλα ουσιαστικά πρόκειται για το **ίδιο μοντέλο σκέψης**: μονομερής τονι-

σμός των κοινωνικών σχέσεων ("περιβάλλον") και των συνειδητών εμπειριών του παρόντος των υποκειμένων. Η ψυχολογική εμπειρία τονίζει επίσης το γεγονός ότι ο πολιτισμός, μέσω της οικογένειας "καταπιέζει" και "απογοητεύει" τα άτομα στην παιδική τους ηλικία. Μιά "αυταρχική ανατροφή" κάνει τα άτομα αυταρχικά και ρατσιστικά. Αυτή η εξήγηση, όπως και οι δύο προηγούμενες είναι πολύ διαδεδομένες και "δημοφιλείς", διότι είναι σχετικά απλές και ικανοποιούν τους "κοινούς τόπους" σκέψης των ανθρώπων: η πρώτη (βιολογική) των δεξιών, η δεύτερη (οικονομική, οικογενειακή) των αριστερών. Άλλα τα πράγματα είναι πολυσύνθετα: πριν απ' όλα υπάρχουν πολλοί τύποι οικογένειας και ανατροφής. Άλλα ακόμα και αν η προσωπικότητα "φορμάρεται" από τους θεσμούς, ωστόσο το κάθε άτομο λειτουργεί και αντιδράει **διαφορετικά**, γιατί έχει έναν ανεξάρτητο, **αυτόνομο ψυχισμό**, που το κάνει να μπορεί ν' αναπτύξει αντίσταση ενάντια στο "περιβάλλον". Οι κοινωνικές επιστήμες έχουν συχνά εγκλωβιστεί στο στείρο δίλημμα ή "βιολογική κληρονομικότητα" ή "κοινωνικό περιβάλλον": αυτό, στο βαθμό που αρνούνται να δεχθούν ένα **τρίτο παράγοντα**, το Ασυνείδητο, που έχει συγχρόνως και **δομική** σημασία και **ιστορική** διάσταση, πράγμα που εκφράζεται με την αυτονομία του Συμβολικού απέναντι στο κοινωνικό και το βιολογικό.

Ο μονομερής, αιτιοκρατικός τονισμός της "απογοητευσης", ως "αίτιον" του αυταρχισμού και του ρατσισμού, παραγνωρίζει το ότι η στέρηση και η απογοητευση είναι εμπειρίες τις οποίες αναγκαστικά τις κάνει κάθε υποκειμένο, προκειμένου να αποκτήσει τις προϋποθέσεις μιας κοινωνικότητας. Πρόκειται για τη σειρά εμπειριών έλλειψης και άρνησης που αρχίζει με τον τερματισμό του θηλασμού και την ανατροφή της καθαριότητας. Άλλα οι (συμβολικές) **προϋποθέσεις** κοινωνικότητας δεν ταυτίζονται με το κατοπινό περιεχόμενο της κοινωνικότητας: κάθε παιδί κάποτε καταλαβαίνει ότι χωρίς στέρηση και απογοητευση δεν υπάρχει κοινωνικότητα, αλλά ούτε και **επιθυμία**. αυτό το μαθαίνει ιδιαίτερα όταν έρθει σε οιδιπόδεια σύγκρουση με τους γονείς. Εδώ, μπορεί να επέλθει μια διαταραχή στο βαθμό που η επιθετικότητα **δεν βρει** συμβολικούς τρόπους έκφρασης (π.χ. μέσω των παιχνιδιών ή των τελετουργικών της εφηβίας), αλλά ψάξει και βρει υποκατάστata, επάνω στα οποία

προβάλλει την επιθετικότητα. Στη περίπτωση αυτή, αυτά (που εσφαλμένως ονομάζονται "αποδιοπομπαίοι τράγοι") είναι εύκολο να βρεθούν σε περίοδο κρίσης· για να εξοντώσει κανείς μαύρους ή Εβραίους, πρέπει πρώτα ν' αποδείξει (στον εαυτό του) ότι είναι "επικίνδυνοι". Χαρακτηριστικό δε αυτών των προβολών, είναι ότι είναι πάντα **αόριστες**: η κατηγορία ποτέ δεν έχει έναν σαφή και αποδείξιμο χαρακτήρα, έτσι είναι δύσκολο να αντικρουσθεί στο ίδιο επίπεδο.

Σύμφωνα με την **ψυχολογική θεωρία**,¹⁵ το μίσος του ρατσιστή είναι "ευθέως ανάλογο" προς την "αδυναμία του εγώ του", δηλ. ο ρατσιστής είναι ένα είδος νευρωτικού: εδώ πρόκειται για μια ψυχολογία του εγώ, για την οποία δεν υπάρχει η αυτονομία των **ασυνείδητων φαντασιώσεων** και η **συμβολική δομή** του Ασυνείδητου. Γι αυτήν ένας άνθρωπος με στερημένη σεξουαλική ζωή "αναγκαστικά" θα κατηγορήσει τους μαύρους για "ζωώδεις ορμές", ενώ ένας άνθρωπος με υπερβολικό αίσθημα ενοχής "αναγκαστικά" θα κατηγορήσει τους Εβραίους ως υπερβολικά "νομοταγείς".

Αυτή η θεωρία περιγράφει μόνον τα φαινόμενα: η υπερβολική **έξαψη** με την οποίαν ένας ρατσιστής και ένας αντισημίτης απορρίπτει τον άλλον, **δεν έχει καμία σχέση** με την εκάστοτε πραγματική αφορμή που είναι ασήμαντη. Από την άλλη **ταυτίζει** την προσωπική του ακεραιότητα με αυτήν της (εθνικής, κτλ.) ομάδας του. Εδώ λειτουργεί ένα είδος **φαντασιακής ταύτισης** όπως στην ψυχολογία των μαζών: η ταύτιση αυτή οδηγεί βέβαια και στην εύρεση κατάλληλων **οδηγών**, που γίνονται "σωτήρες" απέναντι στο κίνδυνο του "άλλου". Η ψυχολογία του εγώ συνοψίζει δλες αυτές τις αναλύσεις-περιγραφές στην έννοια της "**αυταρχικής προσωπικότητας**",¹⁶ η οποία είχε στην παιδική ηλικία μιά καταπιεστική ανατροφή. Το πρόβλημα όμως είναι εδώ, τι είναι μιά "καταπιεστική" ανατροφή; Υπάρχουν δύο εντελώς διαφορετικοί τύποι ανατροφής: από τη μιά η αυστηρή αλλά δύναμια ανατροφή, και από την άλλη η αυθαίρετη και βάναυση, άνομη, ανατροφή¹⁷. Αντίστροφα, η "μη-καταπιεστική" ανατροφή έχει πολύ συχνά ένα χαρακτήρα αυθαιρεσίας και ανομίας, έτσι ώστε το υποκείμενο αντιδρά **το ίδιο** όπως και στη βάναυση ανατροφή. Η "αυταρχική προσωπικότητα" σημαίνει έναν τύπο ανθρώπου, ο οποίος έχει αναστολές, απωθεί πολλά "ενοχλητικά" πράγμα-

τα, είναι εξωστραφής (δεν έχει αυτόνομη ηθική συνείδηση), κονφορμιστής, έχει μόνο τυπικές σχέσεις με τους άλλους, σέβεται τα ιδεώδη των κρατούντων και κυνηγάει την εξουσία, έχει μιά "απολιθωμένη", αμυντική, αμετάβλητη στάση σε όλα (στερεότυπα) και κατέχεται από σκέψεις **καταδίωξης**, μη δύναμης σε θέση να διαφοροποιήσει τα πράγματα.

Σύμφωνα με την ψυχολογία του εγώ,¹⁸ αυτός ο άνθρωπος πρέπει να είχε καταπιεστεί από τους γονείς του και να τους μισεί ασυνείδητα, αλλά επειδή δεν μπορεί αυτό να το συνειδητοποιήσει (εξ αιτίας της ψυχικής λογοκρισίας), για αυτό είναι αναγκασμένος να στρέψει αυτό το μίσος ενάντια σε περιθωριακές ομάδες (μειονότητες), οι οποίες δύνανται να είναι ακίνδυνες και αδύναμες, αποτελούν μιά εύκολη λεία. Ωστόσο η ίδια στάση μπορεί να υπάρξει και απέναντι σε όλες τις δυνατές ομάδες ανθρώπων. Εδώ φαίνεται οι συγκρούσεις ανάμεσα σε άτομα να είναι **μόνον** η **προέκταση** ενδοψυχικών συγκρούσεων, δηλ. μιά ψυχολογιστική άποψη. Από την άλλη, τα άτομα αφομοιώνουν την επιθετικότητα διαφορετικά. Πριν απ' όλα πρόκειται για τη **δική** τους επιθετικότητα, η οποία εμφανίζεται ως αντίδραση στην επιθετικότητα ή στην έλλειψη επιθετικότητας των γονέων. Πολύ συχνά, το παιδί αντιδρά **δυσανάλογα επιθετικά** ακόμα και στην πιο απλή παρατήρηση των γονέων. Πέραν αυτών, εδώ λαμβάνει χώραν η "ταύτιση με τον θύτη": το παιδί, κάτω από κανονικές συνθήκες, **ταυτίζεται** με τους γονείς του, που το "απο-γοητεύουν", απ-αγορεύοντας τις επιθυμίες του, και στρέφει ενάντια στον **ίδιο τον εαυτό του** την επιθετικότητα που έχει ασυνείδητα εναντίον τους. Έτσι δημιουργεί ένα σαδιστικό υπέρ-εγώ και το στρέφει ενάντια στο μαζοχιστικό του εγώ. Εδώ έχομε την αντίστροφη περίπτωση απ' ότι στην αυταρχική προσωπικότητα, γιατί το αυστηρό υπέρ-εγώ σημαίνει μιά εσωστρέφεια και μιά ισχυρή ηθική συνείδηση, πράγμα που θα απαγόρευε τη καταδίωξη ανθρωπίνων ομάδων. Ωστόσο αυτή η αυστηρότητα εμφανίζεται πρός τα έξω ως "αυταρχικότητα": οι δύο τύποι αυταρχικότητας είναι πολύ διαφορετικοί ανάμεσα τους.

'Έπειτ' από αυτές τις παρατηρήσεις πρέπει να θέσει κανείς το ερώτημα: τι ρόλο παίζουν οι κοινωνικοϊνομικοί παράγοντες στη δημιουργία του ρατσισμού; Π.χ. είναι όλοι¹⁹ οι λευκοί Νοτιοαφρικανοί "απογοη-

τευμένοι" και σεξουαλικά "στερημένοι", ή "εξωστρεφείς"; Η ψυχολογική θεωρία εξηγεί μερικώς πως οι άνθρωποι μπορούν να γίνουν ρατσιστές, αλλά όχι γιατί θέλει "κανείς" να τους κάνει ρατσιστές. Αυτό γιατί μιά ορισμένη κοινωνική ομάδα ενδιαφέρεται για την διατήρηση του ρατσισμού, έτσι ώστε ο ρατσισμός δεν είναι μιά καθολική ψυχική "καταβολή", που εμφανίζεται πρός τα έξω επειδή η ανατροφή έτυχε να είναι "αυταρχική", άσχετα από το κυριαρχούν μοντέλο πολιτισμού. Δηλ. η οικογένεια και η ανατροφή δεν έχουν πιο μεγάλη σημασία απ' ότι οι άλλοι θεσμοί της κοινωνίας και πρέπει κανείς να μην υπερτιμάει την επίδραση της ανατροφής (στην ηλικία πάνω από πέντε έτη), αλλά να την τοποθετεί μέσα στο συνολικό μοντέλο κυριαρχίας και αξιών μιάς κοινωνίας.

Αυτά τα μοντέλα απαιτούν για τη σύλληψη και τη διάδοση τους την ύπαρξη μιάς ορισμένης διανόησης: ο ρατσισμός εμφανίσθηκε όταν έπαψε να είναι η επίσημη ιδεολογία της κρατούσας τάξης²¹. Στην περίπτωση αυτή, όπως και σε άλλες παρόμοιες ιστορικές μεταβολές, ορισμένοι διανοούμενοι παίζουν τον ρόλο του "μετασχηματιστή": όντας ιδιαίτερα "ευαίσθητοι" προσωπικά απέναντι στις κοινωνικές αλλαγές, ταυτίζουν φαντασιακά την προσωπική τους "μοίρα" με την κοινωνική κατάσταση. Όντας νοσταλγοί μιάς "χαμένης υπόθεσης", δημιουργούν μιά ιδεολογία και μυθολογία που διατηρεί σ' ένα φαντασιακό επίπεδο μιά παλιά κατάσταση. Έτσι μπορούν να συσπειρώσουν γύρω τους όλους αυτούς, που έχουν παρόμοιους φόβους απέναντι στις ιστορικές αλλαγές.

5. Πολιτισμική ερμηνεία

Τελικά πρέπει να διατυπώσουμε μιά πιο διαφοροποιημένη εξήγηση του φαινομένου του ρατσισμού, έτσι όπως αυτό εμφανίζεται στο σταυροδρόμι κοινωνικών και ψυχικών διαδικασιών. Αυτή η ενδιάμεση θέση υποδεικνύει τον συμβολικό χαρακτήρα του φαινομένου: ορισμένες (αξιακές) πολιτιστικές μεταβολές έρχονται σε αντίφαση αναφορικά με τις κοινωνικές μεταβολές, έχουν μιά αυτονομία, έτσι ώστε διατηρούνται πολύ περισσότερο και προσαρμόζονται σ' αυτές. Πιο συγκεκριμένα, ένας πολιτισμός²² εισάγει πάντα ένα σύστημα δια-

κρίσεων και διαφορών σε μιά ομάδα ανθρώπων (τόσο οριζόντιων όσο και κάθετων). Δηλ. το σύστημα των διαφορών (πραγματικών και ιδεολογικών) επαναλαμβάνει αυτό που συγκροτεί και κάθε γλωσσικό σύστημα. Σε κάθε αλλαγή του συστήματος επιζούν όμως παλαιότερα στοιχεία, όχι με τη δομική έννοια, γιατί τότε είναι απαραίτητα και για το μεταβληθέν σύστημα, αλλά με την ιστορική σημασία της λέξης. Έτσι όμως, μόνον η ψυχανάλυση μπορεί να δοσει μιά ικανοποιητική εξήγηση για την παράλογη διατήρηση του ρατσισμού, τη στιγμή που έπαψε να είναι πραγματικό σύστημα κυριαρχίας.

Σημαντικό ρόλο έπαιξε εδώ η έννοια της φύσης²³: ο ρατσισμός "μεταφράζει" τις πολιτιστικές διαφορές σε φυσικές διαφορές. Η αντίθεση φύση - πολιτισμός (θέση) ξαναέγινε επίκαιρη από το 16ο αιώνα στην Δυτ. Ευρώπη (έπειτα από ορισμένους αρχαίους Ελληνες σοφιστές που εισήγαγαν τη διαφορά: φύση - νόμος): αυτό ήταν μιά συνέπεια του ιουδαϊσμού/χριστιανισμού, για τους οποίους υπάρχει μιά απόλυτη Διαφορά ανάμεσα στο Θεό και στη φύση, μιά Διαφορά, που ωστόσο στο χριστιανικό μεσαίωνα και στον ιουδαϊσμό δεν είχε οδηγήσει στο αποτέλεσμα της νεώτερης εμπειρικής και τεχνικής επιστήμης. Σ' όλους τους άλλους πολιτισμούς η φύση αποτελούσε ένα τμήμα του πολιτισμού (και το αντίστροφο), ο οποίος εμφανίζονταν ως ένα ιεραρχικό σύστημα υποχρεώσεων και δικαιωμάτων: αυτό ήταν ιδιαίτερα καθαρό στον ευρωπαϊκό φεουδαρχικό μεσαίωνα (φυσικό Δίκαιο)²⁴.

Οι φυσικές καταστροφές εμφανίζονται σ' αυτό το στατικό μοντέλο ως η συνέπεια της μη εφαρμογής από τους ανθρώπους των κοινωνικών κανόνων, οι οποίοι εδραιώνονταν θεολογικά και φυσικά. Σ' αυτό το μοντέλο οι "άλλοι" πολιτισμοί εμφανίζονταν να είναι τοποθετημένοι πιο χαμηλά, αλλά εδώ σταματούσε αυτός ο στατικός εθνοκεντρισμός.

Από την Αναγέννηση και τη Μεταρρύθμιση²⁵ άρχισαν να εξαφανίζονται οι διαφορές, τόσο οριζόντια (ανάμεσα σε γεωγραφικές περιοχές, πόλεις, συντεχνίες, επαγγέλματα και τις ιδιαίτερες, ποιοτικές, "γραφικές" παραδόσεις τους), όσο και κάθετα (ανάμεσα σε καταστάσεις και σε ιεραρχικά, "πατροπαράδοτα" προνόμια). Είναι χαρακτηριστικό ότι αυτή η ισοπέδωση έλαβε χώραν παράλληλα με την εγκατάλειψη της αριστοτελικής φυσικής,

η οποία είχε ένα μη-τεχνικό, ιεραρχικό και ποιοτικό χαρακτήρα, για χάρη της φυσικής του Galilei, που αντίθετα καταργεί τις ποιοτικές και ιεραρχικές διαφορές στη φύση προς διφέλος μιας ποσοτικής και τεχνικής εφαρμογής των νόμων της φύσης. Η εξαφάνιση των διαφορών μέσα σε μια ομάδα και ανάμεσα στις ομάδες, είχε έναν δημοκρατικό και ατομικιστικό χαρακτήρα συγχρόνως: αυτός ο συνδυασμός είναι μοναδικός στην ιστορία, γιατί συνήθως η δημοκρατικοποίηση επιφέρει μαζικοποίηση και ισοπέδωση, ενώ η ατομική προσωπικότητα ήταν παραδοσιακά το προνόμιο ολίγων μελών της άρχουσας τάξης ή των περιθωριακών. Η δυνατότητα και η απαίτηση Ισότητας και Ατομικότητας (Ελευθερίας), αυτό είναι η ειδοποίηση Διαφορά της μοντέρνας ευρωπαϊκής ιστορίας. Συγκεκριμένα, το άτομο δεν αποτελούσε πια εξ ορισμού μόνον ένα κοιμάτι ενός κοινωνικού συνόλου (μιας πόλης, μιας συντεχνίας, μιας ενορίας), αλλά αυτοορίστηκε σαν τέτοιο εξ αρχής, πέραν όλων αυτών των δεσμών και υποχρεώσεων, με όλους τους κινδύνους και τις ανασφάλειες αλλά και τις προσδοκίες που του προσέφερε αυτή η προοπτική (που παλαιότερα ήταν γνωστή μόνο στους μυστικούς).

Μια συνέπεια αυτής της μεταβολής²⁶ είναι ο καπιταλισμός και η βιομηχανική οικονομία, με τις συνέπειες καταστροφής της φύσης και του ξεριζώματος των ανθρώπων από τις κοινότητες και τις σχέσις που παραδοσιακά έδιναν σιγουριά στα άτομα (με το τίμημα της έλλειψης ατομικότητας και των ιεραρχικών σχέσεων). Εδώ διαφαίνεται η διφορούμενη "διαλεκτική του Διαφωτισμού", το βάρος της Ελευθερίας²⁷ που για πολλούς είναι αβάσταχτο, οι οποίοι γυρεύουν τότε διάφορα στηρίγματα, "δεκανίκια", και ένα υποκατάστατο σιγουριάς. Επομένως αυτό δημιούργησε ψυχολογικές και πολιτιστικές αντιδράσεις. Η ισοπέδωση, ως μια "φτηνή" και πιθανή εκδοχή της Δημοκρατίας δημιούργησε σ' εκείνους, που κοινωνικά και ψυχολογικά υπέφεραν από την απώλεια της παραδοσιακής διαφοράς (στατικής ιεράρχησης), ή δεν είχαν αναπτύξει μια δική τους, μοντέρνα προσωπικότητα, επειδή φοβούνταν την ελευθερία, την τάση, από τη μια να ψάξουν να βρουν σιγουριά μέσα σε μια ομάδα με την οποίαν να μπορούν να ταυτισθούν (λαϊκισμός), από την άλλη όμως να βρουν στην βιολογική επιστήμη επιχειρήματα, για να ανακατασκευάσουν τη

"χαμένη διαφορά", αλλά ως "φυσική" και όχι συμβολική. Το επίθετο "φυσική" σημαίνει εδώ μια φαντασιακή διαφορά, η οποία ως τέτοια συνεπάγεται την βία. Αυτό γιατί η παραδοχή του άλλου, στην ιδιαίτερη ποιότητα και προσωπικότητά του, προϋποθέτει την κοινή παραδοχή κανόνων και νόμων, σύμφωνα με τους οποίους καδικοποιούνται με ειρηνικό τρόπο οι διαφορές μέσω της γλώσσας, δηλ. είναι συμβολικές διαφορές.

Η κρίση του μοντέρνου πολιτισμού αποτελεί ένα διαρκές γνώρισμα του, γιατί γίνονται συνεχώς μεταβολές σε διάφορα επίπεδα και συγχρόνως συνυπάρχουν "παλιά" και "νέα" στοιχεία. (Όπου συχνά θεωρούνται ως "παλιά", βασικά δομικά στοιχεία, όπως ο Νόμος, η Αξιοπιστία, η Ευγένεια, κτλ., πρόγμα που κάνει τα προβλήματα ακόμα πιο περίπλοκα). Έτσι διαιωνίζεται μια κατάσταση Ανομίας και συνεχούς απογοήτευσης, η οποία ωθεί ορισμένους σε ριζικές "αποκαλυπτικές" και βίαιες λύσεις, ενώ άλλους τους ωθεί στην αναζήτηση παλαιών, σταθερών μοντέλων. Όλες αυτές οι προσπάθειες όμως, έχουν κοινό χαρακτηριστικό την ανικανότητα χειρισμού και επιλογής των υπαρχουσών διαφορών καθώς και την εύκολη προσφυγή στη βία. Αυτό γιατί πάντα υπάρχει η αναγωγική δυνατότητα μιας "φτηνής" και γρήγορης λύσης των προβλημάτων, μέσω της "κατάργησης" πάσης φύσης διαφορών και μέσω της "κάθαρσης" διά της βίας.

Οι ιεραρχικές (οντολογικές) διαφορές²⁸ αποτελούσαν πάντα στις παραδοσιακές κοινωνίες μια μορφή της διαφοράς· η τάση κατάργησής τους στη μοντέρνα κοινωνία είναι πάντα μερική και ατελής. Εδώ υπάρχει ανάγκη διαφοροποίησης ανάμεσα στους διάφορους τρόπους εξουσίας και στην συμβολική Αυθεντία. Η μεγάλη αυτάπατη της μοντέρνας εποχής είναι η πίστη στο ότι μπορεί να καταργηθεί και κάθε συμβολική Αυθεντία (I), που βασίζεται επάνω στο Νόμο· αυτό που όμως καταργήθηκε πράγματι είναι η παραδοσιακού τύπου κυριαρχία (βασιζόμενη σε κληρονομική κυριαρχία μέσω της βίας). Άλλα είναι αδύνατον να καταργηθεί τελείως η χαρισματική (2) εξουσία ορισμένων ατόμων, ή η γραφειοκρατική (3) εξουσία των προϊσταμένων, όταν οι δύο αυτοί τύποι βασίζονται επάνω σε ιδιαίτερα προσόντα και γνώσεις. Θεμιτή είναι η απαίτηση για κατάργηση κάθε αυθαίρετης και απεριόριστης εξουσίας, ιδιαίτερα όταν αυτή

προέρχεται από λόγους καταγωγής ή περιουσίας.

Μια Δημοκρατία μπορεί και πρέπει να αναγνωρίζει τις νομιμοποιημένες διαφορές, αλλά ψυχολογικά (ασυνείδητα) το πρόβλημα δεν σταματά εδώ (πέραν του διαφορές, δεν θα τέτοια Δημοκρατία δεν πραγματοποιήθηκε), ακόμα και αν ίσχυαν οι τρεις προαναφερθείσες διαφορές και μόνο αυτές, θα υπήρχαν άτομα που δεν θα τους έφταναν, και η Δημοκρατία γενικά θα τους φαίνονταν ως μια απειλή μιας επιστροφής στην ομοιογενοποίηση, πράγμα που παράγει άγχος. Βέβαια, αυτό το άγχος δημιουργείται σε άτομα που δεν έχουν διαφοροποιηθεί επαρκώς ψυχικά, έτσι ώστε ο ρατσισμός έχει σα σκοπό να εγείρει φράγματα ενάντια στο άγχος αυτό μέσα στα πλαίσια μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Όταν ο ρατσιστής δεν κυριαρχεί, πιστεύει ότι απειλείται η ταυτότητά του και αυτό τον κάνει να προτείνει νέες πολιτικές δομές.

Οι ισοπεδωτικές τάσεις υπάρχουν ωστόσο σε μια δημοκρατική κοινωνία ανεξάρτητα από τις φαντασιώσεις των ρατσιστών και αποτελούν ένα πραγματικό πρόβλημα. Για τον ρατσιστή είναι κάθε Δημοκρατία ισοπεδωτική, για έναν διαφοροποιημένο και καλλιεργημένο πολίτη αντίθετα, υπάρχουν πολλές ποιότητες Δημοκρατίας. Οι ισοπεδωτικές τάσεις προέρχονται από τη μια από την κυριαρχία του εμπορεύματος, και από την άλλη, από ορισμένες αντινομικές, γνωστικές, ιδεολογίες. Η κυριαρχία του οικονομικού, δηλ. του χρήματος, σημαίνει ότι δλες οι ποιοτικές και συμβολικές διαφορές ισοπεδώνονται, και ισχύει μόνον η διαφορά ποσότητας χρήματος. Ετσι, ενώ οι κοινωνικές ανισότητες στον καπιταλισμό προέρχονται από την κυριαρχία του χρήματος, αυτό δεν αντιφέρεται με την πολιτιστική ισοπέδωση, από τη στιγμή που "όλα είναι δυνατά" χάρη στο χρήμα και όλοι είναι εξ ίσου υπόδουλοι στην κατανάλωση και στο κακό γούστο. Εδώ οι συντηρητικοί κριτικοί του χρήματος συχνά ξεχνάνε ότι πριν από το χρήμα κυριαρχούσε η προσωπική εξάρτηση και εξουσία, πράγμα πιο οδυνηρό ακόμα.

Από την άλλη, οι αντι-νομικές αντιλήψεις ορισμένων ριζοσπαστικών αριστεριστικών τάσεων, ταυτίζουν το Νόμο με την εξουσία (και το χρήμα), ισοπεδώνοντας έτσι τις αναγκαίες διαφοροποιήσεις προκειμένου να λειτουργήσει κάθε κοινωνία: κάνοντας κριτική ενάντια στο

Νόμο γενικά, δεν θέλουν να δουν ότι κάθε προσπάθεια ανανέωσης της κοινωνίας, αναγκαστικά θα έχει και κανόνες, και θα υπάρχει ενίστε η υποχρέωση λήψης οριακών αποφάσεων από λίγους, διότι οι ατελείωτες συζητήσεις και η αναξιοπιστία δεν λύνουν από μόνες τους τα προβλήματα. Η αδυναμία των σύγχρονων δημοκρατιών να λύσουν γρήγορα και αποτελεσματικά τα κοινωνικά προβλήματα και η υποτίμηση του ρόλου της συμβολικής αυθεντίας που στηρίζει το Νόμο, οδηγούν στην ισοπέδωση και στην απογοήτευση απέναντι στη Δημοκρατία. Έτσι οι ρατσιστές, βρίσκουν πάντα μια αφορμή, για να υποστηρίξουν ιεραρχικές, παραδοσιακές και αυταρχικές προτάσεις, οι οποίες αποτελούν ένα φαντασιακό υποκατάστατο των τάσεων ισοπέδωσης, οι οποίες όμως μπορούν και πρέπει να λυθούν διαφορετικά.

Η πολιτισμική ερμηνεία του ρατσισμού τονίζει το άγχος των ρατσιστών απέναντι στη κατάργηση των παραδοσιακών διαφορών στη δημοκρατική κοινωνία: η "δημοκρατική ισοπέδωση" σημαίνει ασυνείδητα για τους ρατσιστές μια "σεξουαλική πράξη", μια βρώμικη ανάμειξη των διαφόρων τάξεων, στρωμάτων και ομάδων. Οι παραδοσιακές, στατικές, ιεραρχικές κοινωνίες έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό, ότι δεν δέχονται την ανάμειξη των ανθρώπων πέραν από τα σαφή δρια που τους επιβάλλουν οι ιεραρχίες και οι τοπικισμοί. Ο "κόσμος" είναι ένα οργανωμένο μωσαϊκό, δύο που τα κινητικά στοιχεία (οι διανοούμενοι, οι έμποροι, οι Εβραίοι) είναι περιθωριακά και "ύποπτα". Η μοντέρνα εποχή χαρακτηρίζεται από μια αμφίρροπη διαδικασία: η δημοκρατικοποίηση παρέμεινε (και παραμένει) μια ημιτελής διαδικασία που συνοδεύτηκε (και συνοδεύεται) από τη δημιουργία καινούργιων ιεραρχιών, και την ισοπέδωση ορισμένων διαφορών. Η κυριαρχία της μεγάλης εμπορευματικής (και βιομηχανικής) παραγωγής από την άλλη, συνόδευσε και ευνόησε τη δημοκρατικοποίηση, αλλά μ' ένα αμφίρροπο τρόπο: η εμπορευματική παραγωγή ευνοεί την ανάπτυξη της ατομικής πρωτοβουλίας, αλλά συγχρόνως ισοπεδώνει και πολλές παραδοσιακές αξίες, για αυτό οδηγεί σε αντιφατικές αντιδράσεις. Παράλληλα, το συγκεντρωτικό και γραφειοκρατικό κράτος δεν προωθεί μόνο την ισότητα δλων των πολιτών απέναντι στο Νόμο (τουλάχιστον θεωρητικά), αλλά συγχρόνως καταστρέφει τις τοπικές διαφορές ανάμεσα στις διάφορες πε-

ριοχές και πόλεις: έτσι και εδώ δημιουργούνται διφορούμενες αντιδράσεις. Τέλος, οι ισοπεδωτικές τάσεις ορισμένων εξτρεμιστών, οι οποίοι δεν αναγνωρίζουν τις διαφορές ικανοτήτων και παραγωγικότητας/δημιουργικότητας στα άτομα, ούτε την δημοκρατική, νομιμοποιημένη αυθεντία, καθώς και η "πρωτοπορειακή" απόρριψη κάθε είδους αξιών, οδηγούν σε μια ισοπέδωση που ευνοεί την αντίδραση του ρατσισμού.

Όλοι οι προαναφερθέντες λόγοι αναπαράγουν επανειλημμένα τη δυνατότητα ενός δημαγωγικού, ρατσιστικού λόγου, ο οποίος απευθύνεται πάντα στους "δυσαρεστημένους" της κοινωνίας πέραν των ταξικών διαφορών, ανταγωνιζόμενος έτσι την δημοκρατική και σοσιαλιστική κριτική, αλλά διαστρέφοντας τα επιχειρήματά τους. Στρέφει έτσι την "μηχανική κοινωνία" της σύγχρονης εποχής ενάντια στην "օργανική κοινότητα" της παλαιάς εποχής. Ο ρατσιστής είναι (օργανιστής) "αντικαπιταλιστής", (αυταρχικός) "αντικρατιστής", (λαϊκιστής) "οικολόγος", κτλ. Άλλα ονειρεύεται όχι ένα μέλλον, όπου θα έχουν ξεπεραστεί διαλεκτικά οι αντιφάσεις του παρόντος, αλλά ένα παρελθόν, όπου θα έχει γυρίσει η ιστορία προς τα πίσω. Επιπλέον, αντί της εμπορευματικής (χρηματικής) ισοπέδωσης, προτιμάει την ισοπέδωση των μελών της καθαρής ράτσας, της οργανικής "κοινότητας" (η οποία δομείτα τριαδικά: χαρισματικός αρχηγός, στατική ιεραρχία, οπαδοί). Ο κοινοτιστής, παραιτούμενος από τη δική του γνώμη, υπακούει στον αρχηγό και πιστεύει στα "πεπρωμένα της φυλής". Έτσι, απέναντι στους ρατσιστές, κοινοτιστές, είναι κανές συχνά υποχρεωμένος να υποστηρίξει τον φιλελευθερισμό.

Το κύριο ερώτημα είναι²⁹: γιατί μέσα από όλες τις δυνατές αντιδράσεις, η ρατσιστική αντίδραση είναι στον 20ο αιώνα η πιο ελκυστική; Εκτός από την τελευταία, πολιτισμική, ερμηνεία, οι προηγούμενες ερμηνείες εξηγούσαν μερικώς ορισμένες "αιτίες" του φαινομένου. Εδώ όμως μας ενδιαφέρουν οι λόγοι για την επιτυχία του ρατσισμού, και αυτοί μπορούν τελικά να βρεθούν μόνο στον ασυνείδητο ψυχισμό του υποκειμένου.

6. Ψυχαναλυτική ερμηνεία του ρατσισμού

Σε κάθε κοινωνία υπάρχουν ορισμένα άτομα τα

οποία ασυνείδητα κυριαρχούνται από ορισμένες φαντασιώσεις που τους κάνουν επιρρεπείς σε ορισμένες αντιδράσεις απέναντι στην πραγματικότητα. Στο βαθμό που η κοινωνία που ζουν ευνοεί με διάφορους τρόπους αυτές τις αντιδράσεις, τότε αυτά τα άτομα θα παίξουν φανερά πλέον ένα δημόσιο ρόλο, αντί να είναι περιορισμένα στον ιδιωτικό τους χώρο. Πέραν αυτού μπορούν περιοδικά να επιρρεάσουν και ένα πλήθος ασταθών χαρακτήρων. Δηλ. η σχέση ανάμεσα στην κοινωνία και στα άτομα είναι μια σχέση "εκλεκτικής συγγένειας" και "επιλογής". Ο ρατσισμός ως ιδεολογία και μυθολογία, είναι ελκυστικός γιατί βρίσκει ισχυρά ερείσματα στο Ασυνείδητο, δηλ. ικανοποιεί ορισμένες επιθυμίες και αμύνεται ενάντια σε ορισμένους φόβους.

Το κλειδί κατέχει εδώ μια βασική φαντασίωση: η πρωταρχική σκηνή, στην οποίαν το παιδί σε πολύ νεαρά ηλικία (1-3 ετών) παρατηρεί την συνουσία των γονέων (αλλά και οποιωνδήποτε άλλων ανθρώπων ή ζώων) την οποίαν δεν "καταλαβαίνει", αλλά εκ των υστέρων της δίνει "νόημα", συνδέοντάς την με πράξη βίας, φρίκης, και αποκλεισμού. Αυτό γιατί το παιδί αρχικά δεν γνωρίζει την Διαφορά των φύλων, αλλά η πρωταρχική σκηνή το αναγκάζει να προβληματισθεί με αυτή την πραγματικότητα. Αυτό, σε πολλά παιδιά οδηγεί σε άγχος, γιατί συγχρόνως εμφανίζεται και η δυνατότητα της αποτυχίας της εγκαθίδρυσης της Διαφοράς στον ψυχισμό, όταν λείψουν οι αναγκαίες παραστάσεις: χρειάζεται το Συμβολικό προκειμένου να διεργασθεί το παιδί ψυχικά αυτή τη Διαφορά. Όταν το παιδί βλέπει άλλους να κάνουν "κάτι το ακατανόητο" στο οποίο δεν μπορεί ή δεν πρέπει να συμμετέχει, τότε μπορεί να φαντασίσει τον εαυτό του ως ένα "εγκαταλειμμένο απόρριμμα" των δύο δρώντων. Αυτή η στάση είναι συχνή στην προϊστορία της ψύχωσης ή της κατάθλιψης. Η φαντασίωση του απορρίμματος συνδέεται με την παράσταση του ότι "κάτι μπορεί να λείπει" στη μητέρα, αυτό το "κάτι" αργότερα θα γίνει το "εγώ". Άλλα αν το παιδί μπορεί να "λείψει" στη μητέρα, άλλο τόσο η μητέρα στο παιδί: στο παιχνίδι που λέγεται "χρυφτούλι" (fort-de) το παιδί σκηνοθετεί ενεργά αυτή την οδυνηρή εμπειρία της έλλειψης και έτσι την κυριαρχεί.

Από εδώ ξεκινάει η ικανότητα του για επιθυμία του "χαμένου αντικειμένου" και για διαφοροποίηση του κό-

σμου μέσω της γλώσσας (που η ίδια είναι ένα "κρυφτούλι" με τα πράγματα). Δηλ. αυτή η εμπειρία της έλλειψης δεν οδηγεί μοιραία σε προβληματική καθήλωση στην "πρωταρχική σκηνή". Από την άλλη, το ξεπέρασμα αυτής της φαντασίωσης σημαίνει συγχρόνως την αναγνώριση της ύπαρξης της Διαφοράς των φύλων: **κανείς** δεν μπορεί να είναι "αυταίτιος", ο "πατέρας του εαυτού του", προερχόμενος από ένα μόνο φύλο. Αυτό είναι ένας ναρκισσιστικός μύθος. Η απώθηση της Διαφοράς των φύλων συνδέεται άμεσα με την πολύ έντονη καθήλωση του παιδιού στη μητέρα, και συγχρόνως την απάρνηση ή απόρριψη του πατέρα (από τη μητέρα). Ο **συμβολικός** πατέρας είναι συγχρόνως και ο φορέας του Νόμου, της απαγόρευσης της καθήλωσης του παιδιού στη μητέρα (ανεξαρτήτως του φύλου του παιδιού). Όταν ο πατέρας είναι ανίκανος (ή ανύπαρκτος) για να πάξει αυτό το ρόλο (που μπορεί να τον πάξει και ένας θετός πατέρας), τότε η συνέπεια είναι, το παιδί να αποτελεί για τη μητέρα έναν φαντασιακό "φαλλό", συμπληρώνει δηλ. φαντασιακά αυτό που "δεν έχει". Το παιδί, ιδιαίτερα το αγόρι, φαντασιώνει εδώ από την άλλη τη μητέρα "να έχει" το φαλλό: εδώ είναι η ωζα του φετιχισμού και της διαστροφής, καθώς και της μισογυνιάς, γιατί η "γυναικα" δεν είναι η "φαλλική μητέρα".

Ο Freud χρησιμοποιεί σ' αυτή την περίπτωση την έκφραση "προκατάληψη"³¹. Δηλ. ο φετιχιστής "βλέπει" ασυνείδητα ότι η μητέρα "δεν έχει" το φαλλό, ότι δηλ. υπάρχουν δύο φύλα, αλλά **διχάζεται** ψυχικά, **απαρνείται** αυτή την αντίληψη που του προκαλεί άγχος, και κατασκευάζει υποκατάστata του φαντασιακού φαλλού της μητέρας, φετίχ, που του δίνουν τη δυνατότητα να "πιστεύει" (προ-κατάληψη) ότι ο "κόσμος" είναι σώος και αβλαβής, αφού δεν του λείπει τιποτα", άρα ούτε και σ' αυτόν τον ίδιο. Για τον φετιχιστή υπάρχει μόνον **ένα** φύλον: το ανδρικό, γιατί φαντασιακά δεν λείπει "τίποτα" στον άνδρα, και η μόνη "διαφορά" είναι ποσοτική: λιγότερο ή περισσότερο "άνδρας". Η κατάργηση αυτής της συμβολικής Διαφοράς οδηγεί στη δημιουργία ενός μύθου της "καθαρής" (άχραντης) σύλληψης και καταγωγής, της "αυτοσύλληψης": "το αίμα μου είναι καθαρό, γιατί είναι μόνο δικό μου, δεν μολύνθηκε από άλλον".

Από εδώ προέρχονται δόλοι οι μύθοι της θεϊκής και καθαρής καταγωγής, όπως της Άρειας φυλής, κτλ.. η σε-

ξουαλικότητα αποκτάει εδώ το χαρακτήρα του βρώμικου, της αμαρτίας, του βιασμού: οι ρατσιστές εξάπτονται και φανατίζονται εύκολα, γιατί ασυνείδητα διεγείρονται σεξουαλικά όταν αντιληφθούν τον "άλλον", γιατί κάθε διαφορετικό άτομο, (διαφορετικό από τον κομφορμισμό του φύλου και της ομάδας), τους υπενθυμίζει αυτό που είναι γι αυτούς το αδύνατο και ανησυχητικό - η ύπαρξη της (σεξουαλικής) Διαφοράς. Έτσι πιστεύουν στις προκαταλήψεις τους προκειμένου ν' απαρνηθούν τη Διαφορά: ο "άλλος" δεν είναι άνθρωπος όπως "εγώ", αλλά άλλη, κατώτερη ράτσα, ή δαιμονική ράτσα, που πρέπει να κυριαρχήσει ή και να εξοντωθεί. Η ψυχική απάρνηση της συμβολικής και σεξουαλικής διαφοράς συνδέεται άμεσα με μια ψυχική παλινδρόμηση, που σημαίνει ότι οι επιθετικές τάσεις κυριαρχούν είτε μόνες ή μαζί με τις ερωτικές (σαδισμός).

Ο ρατσιστής με πάθος απαρνείται³² την αναγκαιότητα της δικής του έλλειψης, των ορίων του, του ευνουχισμού του (συμβολικά), του θανάτου του: νοσταλγεί μια ουτοπική ευτυχία μέσω της φαντασιακής επιστροφής στην κοιλιά της μητέρας, όπου η Διαφορά (ο Νόμος, ο Πατέρας) δεν υπάρχει. Αυτή η φαντασίωση ισοδυναμεί με τη νοσταλγία του θανάτου, την κυριαρχία της ορμής του θανάτου· η τελευταία κυριαρχεί στο ρατσιστή με δύο όψεις: είτε ως ουτοπική νοσταλγία της κατάργησης κάθε διαφοράς, είτε ως βίαιη απάρνηση της Διαφοράς ανάμεσα σε Νόμο και Εξουσία, γι αυτόν υπάρχει μόνο μία, αυθαίρετη, δικτατορική εξουσία. Ο Άλλος δεν "υπάρχει" για τον ρατσιστή, γι αυτό κάθε πραγματικός άλλος πρέπει ν' αποκλεισθεί, να εξοντωθεί. Αλλά ο ρατσιστής ταυτίζεται με τον άλλον (που του υπενθυμίζει την ανυπόφορη δική του διαφορά και έλλειψη) και **προβάλλει** επάνω του τη δική του επιθυμία. Ο ρατσιστής κατηγορεί τον άλλον ότι τον "αποκλείει" και τον "απειλεί", αυτό γίνεται για το ρατσιστή η αφορμή για ν' αποκλείσει και απειλείσει τον άλλον. Ο άλλος είναι ο **αντίζηλος** απέναντι στη μητέρα (στο έθνος, τη πατρίδα, κτλ.). Ο ρατσιστής προβάλλει στον άλλο την επιθυμία του να επιστρέψει στη κοιλιά της μητέρας (ψυχικό ισοδύναμο της συνουσίας μαζί της), αλλά αυτό είναι από το Νόμο απαγορευμένο, γι αυτό ο ρατσιστής θέλει συνειδητά να "τιμωρήσει" τον άλλον. Οι ρατσιστές παραπονιούνται για τους ξένους εργάτες, τους μαύρους, τους Εβραίους, κτλ.

ότι "έχουν κατακλείσει τα πάντα", έχουν πιάσει όλα τα πόστα, εκμεταλλεύονται όλα τα επαγγέλματα, τις κοινωνικές ασφαλίσεις, καταπιέζουν και προδίδουν το έθνος, κτλ.

Πίσω από το άγχος απέναντι στον ευνουχισμό (την έλλειψη), κρύβεται το αντίστροφο άγχος. Ο ρατσιστής έχει πανικό φόβο απέναντι στην ανακάλυψη της Διαφοράς, αλλά ασυνείδητα δεν πάνε να την γυρεύει. Ο ρατσιστής εμφανίζεται ως ένα αντιφατικό, διχασμένο υποκείμενο: από τη μιά απορρίπτει κάθε διαφορά (συμβολικής φύσης), ομοιογενοποιώντας την ομάδα του, με την οποία ταυτίζεται. Από την άλλη όμως διαμαρτύρεται για την "ισοπέδωση" της κοινωνίας, θέλει να εισάγει όμως απόλυτες (φαντασιακές), "φυσικές", ιεραρχικές, σταθερές διαφορές, να πάει πίσω από τον καπιταλισμό και πίσω από την δημοκρατία. Δηλ. την Διαφορά την οποίαν απαρνείται στην πρώτη φάση, την επαναεισάγει φαντασιακά σε μιά δεύτερη φάση: αυτή η ταλάντευση του ψυχισμού αποτελεί το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ρατσιστή.

Ο ρατσισμός έχει ασυνείδητα μέσα σε όλους βαθειές ρίζες,³³ γιατί είναι πολύ δύσκολο να μην σκέπτεται κανένας ποτέ ρατσιστικά, και γιατί εν γένει, κανένα ορθολογικό επιχείρημα δεν μπορεί ν' αντικρούσει τις ρατσιστικές προκαταλήψεις. Ο άλλος εμφανίζεται ως "ανησυχητικά παράξενος", προκαλεί άγχος, γιατί ο ρατσιστής (και λίγο πολύ όλοι μας) αισθάνεται ένοχος, επειδή συνδέει τον "άλλον" με την απαγορευμένη επιθυμία της μητέρας· ο ρατσιστής προβάλλει ζωώδεις και βίαιες επιθυμίες του επάνω στον άλλον: ο άλλος είναι ένα ζώον (ο μαύρος - πίθηκος, ο Εβραίος - ψύρα, ο Τούρκος - κουτός, κτλ.), ενώ οι "εξωτικές" γυναίκες (μαύρες, μιγάδες, ξένες, κτλ.) είναι ιδιαίτερα ελκυστικές. Το "ζωώδες" στοιχείο του "άλλου" υπόσχεται στο ρατσιστή ανήκουστες, απαγορευμένες απολαύσεις, κάθε Διαφορά με τον άλλον αποκτάει έτσι ένα σεξουαλικό χαρακτήρα (βλ. τα σεξουαλικά βασανιστήρια σε φυλακές), κάτι που δεν ισχύει για άλλους ανθρώπους.

Σ' όλη αυτή την ανάλυση είδαμε πως ο ρατσιστής έχει εμπλακεί σ' ένα άλυτο δίλημμα, που είναι εντοπισμένο γύρω από το πρόβλημα της παραδοχής της συμβολικής Διαφοράς: είναι εγκλωβισμένος μέσα σε αρχαϊκές ψυχικές καταστάσεις, που εγκυμονούν βία και περιφέρονται

γύρω από φαντασιακές ταυτίσεις με τον άλλον. Επειδή ο ρατσιστής δεν μπορεί να δεχθεί τον άλλον ως διαφορετικό, για αυτό πρέπει ο άλλος, ή να γίνει ο "ίδιος" (πράγμα αδύνατο), ή να εξοντωθεί, μιά τρίτη λύση δεν υπάρχει. Έτσι η σχέση με τον άλλον είναι παρανοϊκή και φετιχιστική, δηλ. πολύ πιο αλλοτριωμένη απ' ότι στην υστερία ή στη νεύρωση. Ο τρόπος σκέψης είναι: "ή όλα (αιμομείξια) ή τίποτα (θάνατος)". Το στοιχείο της διαφοράς και του Νόμου, του Μέτρου, λείπει.

Από εδώ βγαίνουν ορισμένα συμπεράσματα όσον αφορά την πολιτική αντιμετώπιση των ρατσιστών ως πολιτικές ομάδες. Η στρατηγική του διαφωτισμού και της αντίκρουσης ή της πληροφόρησης, είναι πάντα αναγκαία αλλά ποτέ ικανή ν' αποτρέψει το ρατσισμό. Όταν ορισμένα υποκείμενα "πιστέψουν" σ' αυτόν, τότε δεν λειτουργεί πιά ο ορθός Λόγος. Ωστόσο ασυνείδητα λειτουργεί ο Νόμος. Ο ρατσισμός εμφανίζεται ως πολιτικό φαινόμενο μόνο σε καταστάσεις κρίσης της κοινωνίας, του Νόμου και των αξιών. Όταν μιά δημοκρατική κυβέρνηση είναι αυθαίρετη και διαφθαρμένη, και όταν ούτε το κράτος ούτε οι πολίτες τηρούν τους νόμους, τότε αυτό μεταφράζεται για το Ασυνείδητο με το ότι "ο συμβολικός πατέρας, ο Νόμος, δεν υπάρχει, άρα ο καθένας μπορεί να κάνει ό,τι θέλει". Αυτή η κατάσταση ευνοεί το ρατσισμό, γιατί βασίζεται επάνω στην πίστη, στην προκαταλήψη, ότι μόνο η βία και η αυθαιρεσία ("αυτοάμυνα της ράτσας και της ομάδας") θα λύσει τα προβλήματα ή θα εξασφαλίσει τις πιο μεγάλες απολαύσεις. Είναι δηλ. ο νόμος της ζούγκλας και του υποκόσμου, παρ' όλον ότι οι ρατσιστές εμφανίζονται να είναι "ηθικοί". Συχνά όμως το κράτος είτε δεν καταδιώκει καθόλου τις επιθετικές ενέργειες των ρατσιστών (και άλλων ομάδων), είτε μεροληπτεί χάρη των ακροδεξιών, πράγμα καταστροφικό για μιά δημοκρατία. Οι ρατσιστές (όπως και οι φασίστες) συχνά διαμαρτύρονται, ότι οι δημοκρατικοί θεσμοί "μεροληπτούν σε βάρος τους" δεν θέλουν ακριβώς να "δούν", ότι κάθε δημοκρατικό κράτος Δικαίου βασίζεται επάνω στον αποκλεισμό του αποκλεισμού και αυτών που θέλουν ν' αποκλείουν τους "άλλους". Ο Νόμος είναι αυτό: η απαγόρευση της κατάργησης της Ελλειψης.³⁴

Σημειώσεις

1. Bl. L. Poliakov, C. Delacampagne, P. Girard, über den Rassismus, Frankfurt/M., Berlin, Wien, 1984, σ. 12. Pour L. Poliakov. *Le racisme, mythes et sciences* (συλλ. έργο), Paris 1981.
2. L. Poliakov (éd.), *Hommes et bêtes. Entretiens sur le racisme*, Paris, La Haye, 1975.
3. L. Poliakov (éd.), *Ni juif, ni grec. Entretiens sur le racisme*, Paris, La Haye, 1978.
4. C. Guillaumin, *L' idéologie raciste. Genèse et langage actuel*, Paris, La Haye, 1972.
5. C. Delacampagne, *L' invention du racisme. Antiquité et moyen âge*, Paris, 1983.
6. F. De Fontette, *Le racisme*, Paris, 1988.
7. Bl. I. Geiss, *Geschichte des Rassismus*, Frankfurt/M., 1986, σ. 16.
8. Bl. L. Poliakov, C. Delacampagne, P. Girard, o.p.s. 14.
9. Bl. o.p. σ. 19.
10. Bl. o.p. σ. 23. F. De Fontette, o.p.
11. Bl. L. Poliakov, C. Delacampagne, P. Girard, o.p.s. 27.
12. D. Sibony, *Ecrits sur le racisme*, Paris, 1988.
13. Bl. L. Poliakov, C. Delacampagne, P. Girard, o.p.s. 28. *Le Genre Humain*, no 2. *La Science face au Racisme*, Paris, 1986.
14. F. Jacob, *Biologie - Racisme - Hiérarchie*, στο Pour L. Poliakov, o.p.s. 107 κ.ε.
15. Bl. L. Poliakov, C. Delacampagne, P. Girard, o.p.s. 147 κ.ε.. *Le Genre Humain no 2. La Science face au Racisme*, o.p.
16. Bl. L. Poliakov, C. Delacampagne, P. Girard, o.p.s. 149.
17. E. Fromm, *Anatomie der menschlichen Destruktivität*, Hamburg 1980.
18. F. Hacker, *Terror. Mythos, Realität, Analyse*, Hamburg 1975.
19. Bl. L. Poliakov, C. Delacampagne, P. Girard, o.p.s. 152 κ.ε.. I. Geiss, o.p.
20. Bl. L. Poliakov, C. Delacampagne, P. Girard, o.p.s. 153.
21. Bl. o.p.s. 155.
22. Bl. o.p.s. 156.
23. Bl. o.p.s. 158 κ.ε.
24. Bl. Th. W. Adorno, *Studien zum autoritären Charakter*, Frankfurt/M., 1973.
25. Bl. S. Freud, *Das Unbehagen in der Kultur*, Studienausgabe, IX, σ. 256.
26. Bl. L. Poliakov, C. Delacampagne, P. Girard, o.p.s. 162.
27. Bl. S. Freud, o.p.s. 255.
28. Bl. L. Poliakov, C. Delacampagne, P. Girard, o.p.s. 163.
29. Bl. o.p.s. 164.
30. Bl. o.p.s. 165, κ.ε.. L. Dumont, *Essai sur l' individualisme*, Paris, 1976.
31. Bl. C. Guillaumin, *Nature et Histoire. A propos d' un "matérialisme"*, στο Pour L. Poliakov, o.p.s. 51 κ.ε.
32. Bl. A.J. Gourevitch, *Les catégories de la culture médiévale*, Paris, 1983.
33. Bl. L. Poliakov, C. Delacampagne, P. Girard, o.p.s. 168.
34. Bl. o.p.s. 169.
35. Bl. E. Fromm, *Die Furcht vor der Freiheit*, Frankfurt/M., Berlin, 1988.
36. Bl. L. Poliakov, C. Delacampagne, P. Girard, o.p.s. 172.
37. Bl. o.p.s. 174.
38. Bl. J. Hassoun, *Du racisme, de la différence des sexes et du mythe de l' indifférenciation*, στο Lettres de l' Ecole freudienne, mars 1977, σ. 29 κ.ε.. του ιδίου *Des hybrides: Un abord psychanalytique*, στο L. Poliakov (éd.). *Hommes et bêtes. Entretiens sur le racisme*, Paris, La Haye, 1975.
39. R. Loewenstein, *Psychanalyse de l' antisémitisme*, Paris, 1952.
40. I. Hermann, *Psychologie de l' antisémitisme*, Paris, 1986.
41. Bl. S. Freud, *Fetischismus*, στο Studienausgabe III, σ. 379.
42. Bl. L. Poliakov, C. Delacampagne, P. Girard, o.p.s. 179.
43. Bl. S. Freud, *Das Unheimliche*, SA IV · T. Todorov, *Nous et les autres*, Paris, 1989.
44. J. Kristeva, *Etrangers à nous-mêmes*, Paris, 1988.
45. Bl. Θ. Λέποβατς, *Η ψυχολαθολογία του Πολιτικού*, Αθήνα, 1990.

Σκηνή από το έργο «*Dybbuk*» σε φιλμ γίντις, Πολωνία 1937

Σαμπετάϊ Μάτσας (Σάββας Μιχαήλ)

DYBBUK

ή

Ο Άνθρωπος των Μεταιχμίων

1. Ο Ναζί και ο Dybbuk

Ποιό μακάβριο παιχνίδι παίζεται μέσα στον Ναζί;

Ποιός είναι ο κεντρικός πυρήνας των ανομολόγητων εκείνων ψυχικών διεργασιών μέσα από τις οποίες διαμεσοποιείται η μετατροπή ενός "κοινού", μέχρι χτες, "ανθρωπάκου" σε αντισημίτη σήμερα και σε δήμιο αύριο;

Αν ήτανε ποτέ δυνατό να βρεθείς ξανά στην χαμένη για πάντα Yiddishland· εκεί, ανάμεσα στον Δούναβη και τον Βόλγα, στον πυρπολημένο κόσμο των shtetl των Εβραίων που μιλούν γίντις, το μελωδικό κράμα μεσαιωνικών γερμανικών με σλάβικες και εβραϊκές λέξεις· αν ήτανε ποτέ δυνατό να συναντήσεις ξανά κάποιον Rebbe, ένα διδάσκαλο των Ευσεβών, των Χασσιντίμ που δεν άνθισαν ματαίως· αν ήταν ποτέ δυνατό να βάλεις στο φάντασμα το φρικτό ερώτημα.

- Τι στοιχειώνει την ψυχή ενός Ναζί;

Η απάντηση θα έρχονταν απλή και έμμεση πάντα, μεταφορική και ταυτόχρονα κυριολεκτική, δηλαδή τυπικά εβραϊκή.

- Ο Dybbuk!

Τίποτα δεν μαγνητίζει, δεν αποβλακώνει, δεν πανικοβάλει, δεν εξαχρειώνει, δεν εξαγριώνει έναν Ναζί - εν - τω γεννάσθαι όσο το να του κουνάν διαρκώς μπροστά στα μάτια του την εικόνα ενός Dybbuk.

Ο Dybbuk το ξωτικό. Με την διπλή, πάντα, έννοια της λέξης, τόσο τη συνήθη, όσο και την άλλη, την κυριολεκτική: το εξω-τικό, το όν που όχι μόνο προέρχεται από έξω από τα κρατούντα πλαίσια της φυσικής και κοινωνικής τάξης αλλά και που συνίσταται, είναι πλασμένο από την στόφα του έξω, είναι πάντα έξω όσο μέσα κι αν

έχει εισχωρήσει-ιδιαίτερα τότε. Διαρκώς εξώ-βλητο, σε έξω - ρία. Όσο κι αν έχει συγ-κλεισθεί παραμένει αποκλεισμένο και, εξ ορισμού, απειλητικό σαν εξω-τικό, ως εξώ-τατον, εξω-από-δω, για την εσω-τερική καθεστηκυία τάξη.

Ο Dybbuk δηλαδή ο Διψυής, ο Δισ-υπόστατος (όχι ο Διά-βολος), το πλάσμα που ζεί ανάμεσα σε δύο (τουλάχιστον) κόσμους, tvishn tsvey veltn, και διαρκώς πηδάει από τον έναν κόσμο στον άλλο, όπως ο σκίουρος από κλαρί σε κλαρί, από δέντρο σε δέντρο, φευγαλέος σαν αστραπή.

"Dybbuk", ή και "Tvishn tsvey veltn" (Μεταξύ Δύο Κόσμων) ονομάζεται το πιό διάσημο έργο του λαϊκού θεάτρου γίντις. Γραφόταν επί εφτά χρόνια, από το 1912 και πρωτοανεβάστηκε στη Βαρσοβία το 1919, ένα χρόνο πριν το θάνατο του συγγραφέα του. Ο ίδιος ο δημιουργός του ήταν από κάθε άποψη ένας Dybbuk, ζώντας και μεταπηδώντας διαρκώς μεταξύ δύο κόσμων, με διπλή ιδιότητα και διπλό όνομα. Το όνομα που πήρε από τον πατέρα του όταν γεννήθηκε ήταν Shloyme-Zanvl ben Aaron Ha Cohen Rappoport (1863-1920). Ο ίδιος αργότερα, άλλαξε το εβραϊκό όνομα και πατρώνυμο, το Shloyme ben Aaron ή Σολομών Ααρόνοβιτς, στο ρωσικό Σεμιόν Ασίμοβιτς, μπαίνοντας στο ρωσικό επαναστατικό κίνημα. Επιπλέον τη νέα ζωή του την συνδέει περιέργως (για τους μη εβραίους) όχι με το όνομα του πατρός του αλλά συνειδητά με το όνομα της μητρός του Άννας. Έτσι, συμμετέχει στην Bund, την Γενική Ένωση Εβραίων εργατών της Ρωσίας, Λιθουανίας και Πολωνίας (όπου γράφει και τον ύμνο της Dishvye - ο δροκός) και στη συνέχεια στους Σοσιαλεπαναστάτες με το

όνομα **Z. Sin anni** (στα ρωσικά: γιός της Άννας). Σαν "Γιός της Άννας" εξελέγη και αντιπρόσωπος των Σοσιαλεπαναστατών στο επαναστατικό Σοβιέτ της Πετρούπολης το 1917.

Με μιά παραλλαγή του ίδιου ονόματος, σαν **S. An-sku** (γιός της Άννας πάντα), επιστρέφει στην Yiddishland σαν έξοχος εθνογράφος (η εξερευνητική του αποστολή αρχίζει το 1912, μαζί με την συγγραφή του Dybbuk) και στη συνέχεια σαν ποιητής και, προπαντός, σαν ο διάσημος δραματουργός του Dybbuk. Το πρωτότυπο χειρόγραφο στα γίντις χάθηκε μέσα στις περιπέτειες του καιρού. Ο συγγραφέας χρειάστηκε να το μεταφράσει ξανά από μιά μετάφραση στα Εβραϊκά. Γνώρισε πρωτοφανή επιτυχία στον μεσοπόλεμο. Παίχτηκε πάμπολλες φορές και σε πάμπολλες εκδοχές, ακόμα και σαν μιούζικαλ και σαν κινηματογραφική ταινία, εκφράζοντας τα όνειρα και τους φόβους της Yiddishkeit - μέχρι την ώρα των κρεματορίων.]

Ο Dybbuk δεν είναι απλώς ένα πλάσμα της λαϊκής μυθολογίας γίντις. Περισσότερο από μύθος των Εβραίων είναι εικόνα του ίδιου του Εβραίου αλλά όχι μόνου του: πάντα μαζί με τον άλλο που κουβαλάει μέσα κι έξω του. Μαζί με τον εφιάλτη του. Μόνο ο εγκλεισμός στο γκέτο μπορούσε να πλάσει ένα τέτοιο φάντασμα κλειστοφοβίας που μετατρέπεται, όμως, και σε οδό διαφυγής. "Αν ο Dybbuk μπαίνει και βγαίνει διαρκώς από τούτο τον κόσμο, γιατί όχι κι εμείς"; Ο Dybbuk είναι ο Εβραίος με το βασανιστικό ερωτηματικό που κουβαλάει πάντα στη ράχη του και δεν βλέπει ποτέ. Με την μαύρη σκιά που τον περιβάλλει (ή μήπως είναι η σκιά του Μεσσία;).

Ένα όν με μόνο τρόπο ύπαρξης τη συνεχή διαπίδυση από ένα διαμερισματοποιημένο χώρο στον άλλο, γλιστρώντας πάνω στους διάμεσους ιστούς της κοινωνίας, ζώντας στους πόρους του δέρματός της, διαβαίνοντας τα intermundia. Αλληλεπιδρώντας με τα πιό διαφορετικά και (αργά ή γρήγορα), εχθρικά περιβάλλοντα, νοώντας με πάθος τα σύμπαντα και μηδέποτε κατανοώντας τα βάσανα. Ο άνθρωπος με τη διπλή (ή πολλαπλή) ιδιότητα, με τα δύο (ή και χίλια) ονόματα, ο άνθρωπος των μεταιχμίων στον ιστορικό χώρο και στον ιστορικό χρόνο. O homo limbicus.

Σ' έναν κόσμο με κυρίαρχο τον Άνθρωπο Χωρίς Ιδιό-

Ο Ανσκυ (δεξιά), 1916

τητες - το είδε καθαρά ο Robert Musil - ποιά θέση μπορεί να υπάρξει για ανθρώπους με διπλή ιδιότητα, για κάποιους φτωχοδιάβολους Dybbuk;

2. Ο Χίτλερ στην Βιέννη

Στο Mein Kampf 1, ο Χίτλερ περιγράφει πώς έγινε ο ίδιος αντισημίτης. Αποτελεί την πιστότερη ίσως περιγραφή για το πώς ένας μικροαστός, κάτω από ορισμένες ιστορικοινωνικές συνθήκες, αρχίζει να μισεί τους Εβραίους και να μετατρέπεται σε εν δυνάμει Χίτλερ.

Βρίσκονταν, λοιπόν ο Χίτλερ στην Βιέννη όταν πρωτοσυνάντησε Εβραίους. Ήτανε Χασσιντίμ, προφανώς από τα εδάφη της Γαλικίας, με μαύρα καφτάνια και καπέλα, με μακριές γενειάδες και μπούκλες στις φαβορίτες και τα μαλλιά. Το παράξενο παρουσιαστικό τους έκανε

τον Χίτλερ να σκεφτεί ότι πρόκειται για κάποια διαφορετική φυλή, εντελώς ξένη προς την Ευρώπη των Αρείων. Παρόλα αυτά δεν ήταν η Εβραϊκή (χασσιδική) διαφορετικότητα που του προκαλούσε την μεγαλύτερη δυσφορία και απέχθεια. Ήταν το γεγονός - όπως υπογραμμίζει ο Χίτλερ - ότι οι ίδιοι αλλογενείς εγκατέλειπαν συχνά το παράξενο παρουσιαστικό τους και "παρίσταναν" τόσο καλά τους Άρειους που γίνονταν σχεδόν ταυτόσημοι.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η αντισημιτική / ρατσιστική αντίδραση, στην αφετηρία της, επισημαίνει βεβαίως την Διαφορά αλλά κινητοποιείται μόνον όταν την βλέπει να αυτο-αίρεται και να ενσωματώνεται αφανής στην Ταυτότητα. Μ' άλλα λόγια, το χαρακτηριστικότερο στην γένεση της αντισημιτικής/ ρατσιστικής τάσης δεν είναι τόσο η απόρριψη της Διαφοράς όσο ο φόβος για την ανασφαλή Ταυτότητα, που ενω δεν φαίνεται ότι αλλοιώνεται στην πραγματικότητα ήδη εμπεριέχει την αόρατη αλλοιώση και γίνεται για να χρησιμοποιήσουμε τον όρο του Balibar², μιά Identité ambiguë, αμφίβολη Ταυτότητα.

Όπως λέει ο V. Jankélévitch³ "ο αντισημιτισμός απευθύνεται σ' έναν άλλο που είναι αδιόρατα άλλος, εκφράζει την ανησυχία που ο μη εβραίος δοκιμάζει μπροστά σ' αυτό τον άλλο τον σχεδόν αξεχώριστο από τον εαυτό του, την δυσφορία του όμοιου απέναντι στο σχεδόν όμοιο". Το αίσθημα του Αν-οίκειου (Unheimlich) απέναντι σε κάτι οιωνεί Ταυτόσημο και οικείο - σ' έναν αν-οίκειο και αν-έστιο λαό.

Εδώ ακριβώς διαφέρει ο αντισημιτισμός από τους άλλους ρατσισμούς που αναφέρονται σε εξωτερικά σημεία διαφορετικότητας, για να καλυφθούν συχνά πίσω απ' αυτά. Πως αλλιώς εξηγείται το γεγονός ότι το παλιό αντι-ρατσιστικό σύνθημα του "δικαιώματος στη Διαφορά" το οικειοποιήθηκε ο νεο-ρατσισμός από τη δεκαετία του '80 ιδιαίτερα, για να προωθήσει μέτρα αποκλεισμού των ξένων μεταναστών στην Ευρώπη στο όνομα του "σεβασμού" και της "προστασίας της πολυπολιτισμικής διαφορετικότητας";

Ακριβώς γι' αυτό τον λόγο, πρέπει κανείς να ξεκινήσει από τον αντισημιτισμό για να κατανοήσει και να πολεμήσει κάθε ρατσισμό (μαζί κι αυτόν που υπέστη ο παλαιστινιακός λαός, όπως σωστά επεσήμανε ο δίκαιος

Yeshayahu Leibowitz). Όχι αντίστροφα.

Ο αντισημίτης ρατσιστής θέλει να επιβεβαιώσει μιάν αφηρημένη Ταυτότητα καθ' εαυτήν διαχωρίζοντάς την ερμητικά, απόλυτα από κάθε υποψία Διαφοράς που θα την μόλυνε. Γι' αυτό και ποτέ δεν μπορεί (ή και δεν θέλει) να γίνει μιά Ταυτότητα προς εαυτήν (für sich), μιά Αυτο-συνείδηση, με τους όρους του Hegel.

Εκείνο που φοβάται, απεχθάνεται και έξω-ορκίζει είναι η παρουσία της Διαφοράς μέσα στην Ταυτότητα και της Ταυτότητας μέσα στη Διαφορά. Απ' αυτή τη σκοπιά, της απόρριψης της ενότητας της Ταυτότητας και της Διαφοράς, καταλαβαίνουμε πόσο διορατικός ήταν ο Wilhelm Reich όταν αποκαλούσε τον εθνικοσοσιαλισμό "κοσμοθεωρία της αναφροδισίας"⁵.

Κάθε αλληλοδιείσδυση Ταυτότητας και Διαφοράς θεωρείται από το Ναζί αιμομιξία που επιφέρει την ποινή ευνουχισμού και της παρακμής.

Αλλά γιατί ο αντισημίτης - ρατσιστής - Ναζί απεχθάνεται τόσο την αλληλοδιείσδυση των αντιθέτων και τη ταυτότητά τους;

Γιατί τρέμει την αντίφαση, προπαντός την εσωτερική αντίφαση, που παραμένοντας επί μακρόν άλυτη και παροξυνόμενη, καταστρέφει από τα μέσα και αποδομεί την τάξη από την οποία προέρχεται (εξαθλίωση μικροαστών, μαζική ανεργία κ.λ.π.) τον ίδιο του τον κοινωνικό κόσμο. Οι δημαγωγοί του δείχνουν έναν εύκολο και πειστικό τρόπο να ξεμπερδέψει με την αντίφαση - ακυρώνοντάς την: τίποτα το αρνητικό δεν υπάρχει στο ίδιο, το αίτιο του κακού δεν βρίσκεται μέσα στον κόσμο σου αλλά στον άλλο, εκτός κόσμου που τον μολύνει.

Ο Ναζισμός είναι η ακραία μορφή απόρριψης κάθε διαλεκτικής. Όπως σημειώνει εύστοχα ο Λ. Τρότσκυ στα "Φιλοσοφικά του Τετράδια":

"ο εθνικοσοσιαλισμός αντιπροσωπεύει μιά ακραία αντίδραση κατά της διαλεκτικής πιθ φορτισμένη στη συνέπειά της από τον Ιταλικό φασισμό, που είναι εκλεκτικιστικός πέρα ως πέρα. Ο φιλοσοφικός εθνικοσοσιαλισμός έχει ως στόχο ακριβώς την ιδέα της ανάπτυξης: ως εκ τούτου απορρίπτει με μοχθηρία δχι μόνο τον Μαρξισμό αλλά και τον Δαρβινισμό - θέλει να γνοίσει τη γνώση σε στατικές αρχές· σε σχέση με την ανθρώπινη κοινωνία· σαν τέτοιες κατηγορίες χρησιμοποιούνται η φυλή και το αίμα. Η ισχύς της διαλεκτικής σκέψης εδώ

αποδεικνύει τη δύναμη της με την μέθοδο της αντιστροφής. Η συνεπής αντίθεση στη διαλεκτική σε ρίχνει πίσω στα βάθη του Τευτοβούντοργειου Δάσους"⁶.

Η αντι-διαλεκτική του Ναζισμού υπόκειται στην δικιά της διαλεκτική: **τη διαλεκτική της αποσάρθρωσης**: Προσπαθώντας να ακυρώσει την αντίφαση, απομονώνει (για την ακρίβεια: έχει την αυταπάτη ότι απομονώνει) τον θετικό από τον αρνητικό πόλο της αντίφασης, απαγορεύοντας στον κάθε πόλο να εσωτερικεύσει την διαμεσοποίηση του. Το αποτέλεσμα είναι η κατάρρευση του όλου συστήματος μιά και οι αντιφάσεις του στερούνται ενιαίου θεμέλιου (Grund).

"Εάν όλα είναι **ταυτόσημα** με τον εαυτό τους, τότε τίποτα δεν έχει **ποικιλία**, δεν είναι **αντι-τιθέμενο**, δεν έχει **θεμέλιο**" (Hegel⁷).

Ο αυτο-εγκλεισμός στην αφηρημένη Ταυτότητα της φυλής, σε μιά φενάκη δεν λύνει την υπαρκτή κρίση ταυτότητας αλλά την τραβάει στα άκρα, μέχρι την καταστροφή κάθε ανθρώπινης Ταυτότητας.

3. Κρίση ταυτότητας

Ο μεγάλος Γερμανός δραματουργός Heiner Müller έχει σκιαγραφήσει πολύ διεισδυτικά τη σχέση ανάμεσα στη **κρίση ιστορικής ταυτότητας** της Γερμανίας και στη τραγωδία του 20ού αιώνα με τον θρίαμβο του Χιτλερισμού και τη Shoah, την καταστροφή των Εβραίων. Ο Müller υπενθυμίζει ότι η Γερμανία γνώρισε την πρώτη μεγάλη κοινωνική επανάσταση των Νέων Καιρών, τον **Πόλεμο των Χωρικών**, που πνίγηκε στο αίμα τον 16ο αιώνα. Τον επόμενο αιώνα, ο **Τριακονταετής Πόλεμος** έπνιξε μέσα στις βαρβαρότητες και τα δεινά την κάθε λαϊκή διάσταση και προοπτική. Ακολούθησαν αιώνες στασιμότητας και παρακμής όλων των κοινωνικών δυνάμεων μέχρι να εμφανιστεί και να χαθεί ξανά η ιστορική ευκαιρία με την **αστική επανάσταση του 1848** την οποία πρόδωσε η ίδια η γερμανική αστική τάξη.

Τελικά ο κοινωνικός μετασχηματισμός της σύγχρονης βιομηχανικής καπιταλιστικής Γερμανίας έγινε "από τα πάνω" από τον **Μπίσμαρκ**, "με σίδερο και αίμα", αφήνοντας όλα τα γνωστά σημάδια του μιλιταρισμού, και του κρατικού αυταρχισμού που θα κορυφώσει ο Ναζισμός.

"Γι' αυτούς τους λόγους" λέει ο H. Müller "η Γερμανία δεν έπλεξε έναν αυθεντικό δεσμό με την Ευρώπη, και βρίσκεται ακόμα μετέωρη μεταξύ Ανατολής και Δύσης, πάντα μέσα στον φόβο ότι δεν έχει την ιδιαίτερη της ταυτότητα. Από τον φόβο έλλειψης της ταυτότητας γεννιέται η ενδρυμηση του θανάτου, η επιθυμία να εκμηδενίσεις και να εκμηδενιστείς... μπορεί να φανεί παράξενο, αλλά υπάρχει μιά αλλοκοτη, μιά πλήρης συγγένεια ανάμεσα σε Γερμανούς και Εβραίους, ιδιαίτερα σε σχέση με τα προβλήματα της ταυτότητας. Και οι δύο λαοί δεν νοιώθανε στο σπίτι τους στη Γερμανία, και ζούσαν μιά διασταση αποξένωσης. Μέσα από τέτοιες ομοιότητες προκλήθηκε μιά καταστροφική σύγκρουση"⁸.

Είναι απαραίτητες μερικές διευκρινήσεις. Πρώτον, η "καταστροφική σύγκρουση" ήταν μονόπλευρη, προήλθε αποκλειστικά από τους κόλπους της μιάς, της **κυρίαρχης** αποξενωμένης εθνότητας. Οι Εβραίοι αντίθετα, κάναν τα πάντα (και μάλιστα ό,τι δεν έπρεπε) για να την αποφύγουν. Δεύτερον, η συνάντηση λαών, στρωμάτων ή ατόμων με κρίση ταυτότητας σε μιά μεταβατική περίοδο της ιστορίας δεν συνεπάγεται αναπόφευκτα την σφαγή του ενός από τον άλλο. Απαιτούνται κι άλλοι όροι, κι άλλοι κρίσιμοι διαμεσολαβητές. Πάντως η παρατήρηση του Müller παραμένει σωστή εντοπίζοντας την πιό αναγκαία (και μη ικανή) συνθήκη και την ιστορική της ρίζα.

Η κρίση ταυτότητας αποκορυφώθηκε στη Γερμανία μετά την συντριβή των Κεντρικών Αυτοκρατοριών στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, τους ταπεινωτικούς κι' εξοντωτικούς όρους της συνθήκης των Βερσαλλιών, τη διεθνή οικονομική κρίση μ' αποκορύφωμα το κράχ του 1929. Εκατομμύρια εξαθλιωμένοι μικροαστοί, παλαιοί πολεμιστές, μικρομαγαζάτορες, υπόλληλοι κ.λ.π. βλέπουν τις θυσίες τους να έχουν πάει χαμένες και να αδυνατούν να βρούν τη θέση τους στη κοινωνία, την ένταξη τους στην αλυσσίδα της Συμβολικής τάξης. Μέσα σ' αυτή την κρίση συμβολικής ταύτισης συντελείται η συνάντηση με τον δημαγωγό που εύκολα τους πείθει ότι κάποιος "άλλος" τους έκλεψε τη θέση του κρίκου στη συμβολική αλυσσίδα, παριστάνοντας ότι είναι ο "ίδιος". Κι αυτός ο αποδιοπομπαίος, άλλος, βεβαίως, είναι ο Εβραίος.

Στη πραγματικότητα, ο Εβραίος ποτέ δεν "αφομοιώ-

θηκε" επαρκώς στην αλυσίδα κι αντιμετώπιζε ένα ανάλογο πρόβλημα. Η επέκταση του γερμανικού κεφαλαίου προς ανατολάς αποσάρθρωνε τις προϋπάρχουσες προαστικές αγροτικές δομές μαζί και το shtetl, το εβραϊκό αγροτικό γκέττο. Κατά κύματα οι Εβραίοι της Μεσευρώπης εγκατέλειπαν την αγροτική ενδοχώρα κι απασχόληση και συνέρρεαν στις μεγάλες πόλεις της Αυστροουγγαρίας και της Γερμανίας αναζητώντας θέση, κυρίως, στα "ελεύθερα επαγγελματα" την διανόηση, την κρατική υπαλληλία. Η απόπειρα ενσωμάτωσης σε κομβικά σημεία του βιομηχανικού και τραπεζικού κεφαλαίου ή ακόμα σε καίριες βαθμίδες της κρατικής ιεραρχίας και του Πανεπιστημιακού κατεστημένου, συναντούσε την έντονη αντίδραση και τον αποκλεισμό από τις κυρίαρχες τάξεις της κυρίαρχης εθνότητας. Η νεο-διαμορφούμενη μικρή και μεσαία εβραϊκή αστική τάξη προσπαθούσε να προσαρμοστεί στα κενά που άφηναν τα στενά πλαίσια, ενώ ο αναδυόμενος αντισημιτισμός έντεχνα μετακύλιε το μίσος απέναντι στους εβραίους νεόπλουτους προς τα "κάτω", κάνοντας δύος έγραφε ο Τρότσκυ, τη μικροαστική φαντασία να ταυτίζει τον πλούσιο εβραίο τραπεζίτη με τον πολωνοεβραίο χασσίδ με το καφτάνι, που δεν έχει πεντάρα τσακιστή στη τσέπη⁹.

Η προώθηση του καπιταλισμού που ήδη έμπαινε διεθνώς στην ιστορική του παρακμή, στην Yiddishland έδωσε στους παραδοσιακούς Dybbuk νέες διφορούμενες μορφές - εκείνες με τις οποίες θα οδηγηθούν στους θαλάμους αερίων. Την αθλιότητα της "προωθημένης" κι αποτυχημένης "αφομοίωσης" του εβραϊσμού στον γερμανισμό στη προ-χιτλερική περίοδο και τη συνολική τραγικότητα της θέσης των Εβραίων σαν καθρέφτη της θέσης της ανθρωπότητας, την έδειξε απαράμιλλα ο Franz Kafka, ο προφήτης της επερχόμενης Shoah.

Στο περίφημο Γράμμα στον Πατέρα του, αλλά και στο συνολικό του έργο, ρίχνει αμείλικτο φως στην άθλια αυτή κατάσταση του εβραίου Dybbuk, που ζεί μεταξύ δύο κόσμων, του παλιού αγροτικού γκέττο, στο οποίο δεν μπορεί να επιστρέψει, και του νέου αστικού περιβάλλοντος στο οποίο δεν μπορεί να αφομοιωθεί. Είναι - έλεγε ο Kafka - σαν ένα αγρίμι που τα πίσω πόδια του είναι κολλημένα στο παρελθόν ενώ τα μπροστινά παραμένουν στον αέρα, αδυνατώντας ν' ακουμπήσουν στο νέο έδαφος. Υπάρχει μιά ασαφής πιστότητα στην παράδοση

και μιά ασαφής επιδοκιμασία της ρήξης μαζί της, "κι ό, τι πιό εξοργιστικό υπάρχει είναι αυτή ακριβώς η ασάφεια".

Ο Dybbuk της μεγαλούπολης προσπαθεί απεγνωσμένα δύος ο κ. Κ. στον καφκαϊκό "Πύργο" να γίνει δόμοιος στον Gerstäcker και τον Laseman¹¹ επί ματαίω. Είναι πάντα υπεράριθμος στην αλυσίδα.

Εκείνο που δεν βλέπει η πλειοψηφία, τόσο των Εβραίων όσο και των μη Εβραίων - θυμάτων της φασιστικής δημαγωγίας, είναι το γεγονός ότι δεν φταίει ο ένας που δεν βρίσκει ο άλλος τη θέση του κρίκου στην αλυσίδα αλλά ότι η ίδια η αλυσίδα έχει πια παρασκουριάσει και φτύνει τους κρίκους της. Οτι η μόνη λύση, και για τους δύο, είναι η συντριβή της αλυσίδας κι η καθολική μεταμόρφωση του κόσμου σ' έναν κόσμο χωρίς αλυσίδες.

Από τη μεριά τους, οι ιδεολόγοι του Ναζισμού το είχαν καταλάβει, με τον δικό τους ζωώδη τρόπο. Γι' αυτό και το Mein Kampf ταυτίζει τον "αγώνα κοντά της εβραϊκής πανούκλας" με εκείνον ενάντια στον "δηλητηριαστή της γερμανοσύνης Παγκόσμιο Ιουδαίο Κάρλ Μάρξ". Είναι τυχαίο ότι η οριστική απόφαση για την Τελική Λύση πάρθηκε ταυτόχρονα με εκείνη της εξαπόλυτης της επιχείρησης Μπαρμπαρόσα ενάντια στη Σοβιετική Ένωση, "το προπύργιο του εβραιομπολεβικισμού";

Η κρίση ταυτότητας, η κρίση ένταξης στον κόσμο μπορούσε να λυθεί μόνο ως συμμετοχή σ' έναν αλλαγμένο κόσμο. Μια τέτοια είδους νέα ένταξη είναι με τη σειρά της αδύνατη όταν δεν υπάρχει ευαισθησία απέναντι στη κρίση ταυτότητας και το τι αυτή αντιπροσωπεύει ιστορικά. Κι απ' τη μεριά της σοσιαλ δημοκρατίας και του σταλινισμού της εποχής υπήρξε μόνο αναισθησία κι εγκαταλειψη του εδάφους στη φαινόμενη πανούκλα. Πως τα κατάφεραν οι φασίστες δημαγωγοί να κερδίσουν και να κινήσουν μάζες εκατομμυρίων;

Θάταν λάθος να θεωρηθεί αυτό που ο Ράιχ ονόμασε η "μαζική ψυχολογία του Φασισμού" απλώς σαν μιά μορφή "ψευδούς συνείδησης" δύος τη βλέπει ένα ρεύμα σκέψης που (κακώς) ονομάστηκε εγελιανο-μαρξιστικό, με κύριο σημείο αναφοράς τον G. Lucacs της πρώτης περιόδου, εκείνης του έργου του "Ιστορία και Ταξική Συνείδηση". Παρόλο που υπάρχει ένα ορθολογι-

κό στοιχείο σ' αυτή την αντίληψη (ο αντισημιτισμός αντανακλά συγκεκριμένες ιστορικές κοινωνικές σχέσεις και παίρνει ιστορικά καθοριζόμενες ιδεολογικές μορφές) δεν μπορεί, με κανένα τρόπο, να καλύψει τη τρομερή έκταση και το βάθος του ανορθολογισμού που εξερράγη με την φασιστική θηριωδία.

Εξίσου, αν δχι περισσότερο, αποτυχημένες είναι και οι διάφορες ψυχολογίζουσες ερμηνείες που είτε ανάγουν την φασιστική συμπεριφορά σε **αδυναμία του Εγώ** (στα πλαίσια της όλης οπτικής της Ego Psychology) είτε πάλι σε **παράκαμψη του Εγώ** και άμεση χειραγώγηση του ασυνειδήτου από μηχανισμούς του Υπερεγώ (ερμηνεία στα πλαίσια της Σχολής της Φραγκφούρτης¹³). Και οι δύο απόψεις υποβαθμίζουν ή κι εξαφανίζουν το δασώδες πεδίο που άνοιξε για πρώτη φορά η μεγάλη ανακάλυψη του Freud. Η Ego Psychology συρρικνώνει το έργο της στην επιδιώξη της αναστήλωσης του Εγώ στη βάση των δεδομένων προδιαγραφών του εγωκεντρικού αστικού κατεστημένου. Η φραγκφουρτιανή άποψη, πολύ πιό εκλεπτυσμένη, θεωρεί ότι αντικείμενο της ψυχανάλυσης ήταν ο φιλελεύθερος αστός ως άτομο, δεν υπήρχε πριν απ' τούτον και δεν υπάρχει μετά την εκτόπισή του από τον "μαζάνθρωπο" της σύγχρονης "διοικητικής" "ολοκληρωτικής" κοινωνίας της χειραγώγησης.

Καθόλου τυχαία, ο Φράντς Κάφκα είχε μιάν εντελώς αντίθετη αντίληψη, που την εκφράζει στο γράμμα του στον Φράντς Βέρφελ τον Δεκέμβριο 1922:

"Δεν είναι κάποια ευχαρίστηση ν' ασχολείται κανείς με την ψυχανάλυση κι εγώ κρατιέμαι όσο είναι δυνατόν πιό μακριά αλλά υπάρχει όσο τουλάχιστον αυτή εδώ η γενεά. Από πάντα, μαζί με τις οδύνες του και τις χαρές του, ο ιουδαϊσμός παράγει σχεδόν ταυτόχρονα μ' αυτές και το σχετικό σχολιασμό του Raoul, το ίδιο και τώρα"¹⁴.

Μ' άλλα λόγια, παρά τη δηλωμένη δυσφορία του ο Κάφκα ανεβάζει τον Ζίγκμουντ (ή Σλομό) Φρόδυντ στη θέση που είχε στο μεσαίωνα ο Σλομό Ιτσχακί ή Ραμπάν σελ Γισραέλ, γνωστότερος από το ακρώνυμο Raoul (1040 ή 1028 - 1115), ο σοφώτατος ερμηνευτής της Βίβλου και του Ταλμούντ. Αιώνες μετά την ταφή του στο νεκροταφείο της Πράγας όταν μιά νέα γενιά με τα δικά της τρομακτικά βάσανα και τις αστραπιαίες χαρές θάρρει στο φως - η γενιά που θα γνωρίσει παγκόρδιμ αλλά

και την πρώτη λάμψη του 1905, την έφοδο στον ουρανό το 1917 αλλά και το ξόφο της Shoah, θα γεννηθούν μαζί κ' οι Ερμηνευτές. Ανάμεσα τους, τον ίδιο καιρό που ο Άνσκι, ο γιός της Άννας, συναντάει παντού τον Dybbuk, θάχει ήδη ανοίξει τον δρόμο του ο γιός της Άννας - Δεβώρας με το γερμανικό όνομα της Χαράς - Freud - θάχει δείξει πως "**το Εγώ δεν είναι αφέντης στο σπίτι του**" και θάχει κινήσει τα νερά του Αχέροντα *contra superos...*

Μπορεί η ψυχανάλυση να φωτίσει τη τραγωδία του αιώνα;

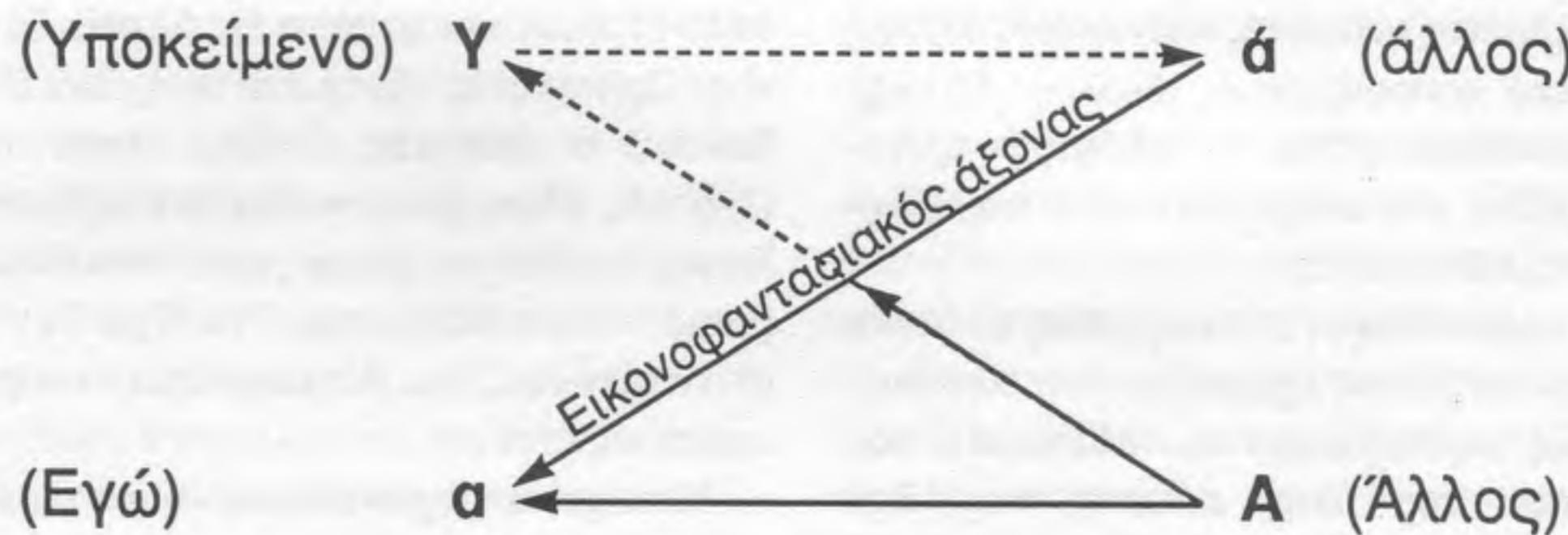
Σίγουρα, η μονόπλευρη χρήση της ή, ορθώτερα η *ad naufragium* κατάχρηση στην οποία μας συνήθισαν οι επίγονοι κάθε σχολής και αιρεσης, δεν θα το κατορθώσει ποτέ.

Από την άλλη, η ίδια η νέα εν τω γεννάσθαι επιστήμη είναι σάρκα από τη σάρκα της ίδιας της ιστορικής τραγωδίας, η αυτο-αντανάκλασή της. Χωρίς τη ψυχανάλυση, οποιαδήποτε ιστορική - υλιστική ερμηνεία θα είναι περιορισμένη και τελικά ανι-ιστορική, μηχανιστική, μη υλιστική. **Ποιός μπορεί να στερήσει την Shoah από τον Rashi της;**

Όλα όσα έχουν προαναφερθεί για την κρίση ταυτότητας και τον ρόλο της στη γένεση του αντισημιτισμού και του Φασισμού εκφυλίζονται σε Ego Psychology αν δεν εντάσσονται στη γενικώτερη προβληματική του Freud, και παραπέρα, με την αποσαφήνιση κι ανάπτυξη που έφερε στη διάρκεια της "επιστροφής στο Freud", ο Jacques Lacan, (ιδιαίτερα με την μορφογένεση του Εγώ στο στάδιο του καθρέφτη, το σχήμα L και, *conditio sine qua non*, την διάκριση ανάμεσα σε **υποκείμενο του ασυνειδήτου και Εγώ**).

Εντελώς συνοπτικά, σύμφωνα με την λακανική ψυχαναλυτική προσέγγιση, το υποκείμενο αναδύεται ως **επίπτωση σημαίνοντος** του Συμβολικού, του γλωσσικού σύμπαντος, της συμβολικής τάξης του Άλλου και εντάσσεται σ' αυτή την τάξη, όπου "αντιπροσωπεύει ένα σημαίνον για ένα άλλο σημαίνον", έχοντας ήδη αλλοτριωθεί εν τη γενέσει του. Η σκοτεινή περιοχή αλληλουεπικάλυψης υποκειμένου και Άλλου είναι το ασυνειδήτο.

Το υποκείμενο του ασυνειδήτου βρίσκει τον εαυτό του ως εαυτό, ως Εγώ, "εις άλλον τόπον", μέσω της επένδυσης και εσωτερίκευσης της κατοπτρικής εικόνας του ομοίου του μικρού άλλου μέσα από μιά δυναμική

Σχήμα L του Lacan

που επι-καθορίζεται από τον μεγάλο Άλλο, την ισχύ-ουσα Συμβολική τάξη πραγμάτων.

Τα παραπάνω συνοψίζονται κατ' αρχήν στο σχήμα L του Lacan¹⁵.

Το υποκείμενο Y συλλαμβάνει τον εαυτό του μόνο μέσω του άλλου ομοίου α' δύναμης αυτό κατοπτρίζεται, μέσω του εικονικο-φαντασιακού άξονα α'-α, εσωτερικεύεται και μορφοποιείται σαν Εγώ α. Τα ανύσματα A - Y (συμβολικός άξονας A - Y) και A - α δείχνουν τον καθοριστικό ρόλο του Συμβολικού του μεγάλου Άλλου στην ενεργοποίηση του υποκειμένου και σ' ό,τι συντελείται μέσα σ' αυτό που μορφοποιείται σαν Εγώ.

Από το καραβόσκοινο που ρίχνει ο Lacan στο πηγάδι αρπαζόμαστε από μερικούς βασικούς κόμπους: α) το υποκείμενο δεν ταυτίζεται με το Εγώ που μορφοποιείται σε δεύτερο χρόνο β) το Υποκείμενο συλλαμβάνει τον εαυτό του σαν Ταυτότητα μόνο μέσω των άλλων ομοίων του, που ο αντικατοπτρισμός τους μορφοποιεί, ως εικονιο-φαντασιακή κατασκευή, το Εγώ, γ) στην δλη διαδικασία καθοριστικό ρόλο παίζει ο Άλλος, το Συμβολικό κατά τον Lacan του σεμιναρίου II, το κοινωνικό είναι για μας.

Αντίθετα απ' ό,τι λέει η κυρίαρχη ιδεολογία, το εγώ δεν είναι πρωταρχικό. Δεν είναι ενδο-γενές. Το εγώ είναι εξω-δευτερο-αλλογενές, και συνεπώς το ίδιο σύμβαίνει και με τη κρίση του, την περίφημη κρίση ταυτότητας για την οποία γίνεται λόγος.

Για τον σχηματισμό και τη συνεχή τροφοδότηση του Εγώ και του ναρκισισμού του υπεύθυνη είναι η εισ-χώρηση της εικόνας, της imago, του άλλου (intrusion de

I' imago de l' autre).

Μεσ' απ' αυτήν γίνεται η ταύτιση τού εαυτού με τον δόμοιο και ο αποκλεισμός (exclusion), ταυτόχρονα από τον άλλο. Το Εγώ ως διαχωριστική μεμβράνα αποκλείει τον άλλο γιατί πρώτα-πρώτα μπορεί να με αποστερήσει από ένα τρίτο, κοινά διεκδικούμενο αγαθό. Εδώ βρίσκεται η σπερματική μορφή της επιθετικότητας. Γι' αυτό κι ο Lacan ονόμασε αυτή τη συσσωρευόμενη γνώση (connaissance) την εισχώρηση / αποκλεισμό της imago του άλλου "παρανοϊκή γνώση" (connaissance paranoiaque)¹⁶.

Τι συμβαίνει όμως, όταν ο άλλος - αποστερητής (autre - privateur) δεν σε αποστερεί μόνο από το ένα ή το άλλο αγαθό αλλά παρουσιάζεται το είδωλό του να απειλεί να στερήσει το ύψιστο: το ίδιο το Εγώ, την ταυτοπροσωπία, τη διάκριση από τον άλλο; Τι γίνεται με τον άλλο δόμοιο που συγχέει ακόμα και τα δρια του άλλου και του δόμοιου και εμφανίζεται ως Αλλόμοιος, για να δανειστούμε την καίρια, ελληνική λέξη από τον Γιώργο Βέλτσο;¹⁷ Που ο τρόπος ύπαρξης του είναι η διαπίδυση μέσα ή έξω από μεμβράνες, η παρουσία μεταξύ δύο κόσμων, tvishn tsney veltn;

Η απειλή που εμφανίζεται εδώ είναι η κατακρήμνιση, η παλινδρόμηση στην προ-εγωτική κατάσταση του corps morcelé, του τεμαχισμένου σώματος. Κι η βίαιη αντίδραση ξεπερνάει κάθε προηγούμενο επιθετικότητας, καθώς η κατάσταση του τεμαχισμένου σώματος εκσφενδονίζεται πίσω στον αλλόμοιο που το είδωλό του είναι υποτίθεται υπεύθυνο για την απειλητική επανεμφάνισή της. Η ορμή εδώ παίρνει όλους τους χαρακτήρες αυτού

που ο Freud ή και στη συνέχεια ο Lacan ονόμασαν ενόρμηση θανάτου: όχι απλώς μιά κίνηση παλινδρόμησης πίσω στην κατάσταση της γενικής αταξίας και ισορροπίας της νεκρής ανόργανης ύλης αλλά πρώτα και κύρια κίνηση να γίνουν τα πάντα *tabula rasa* και νέα αφετηρία. Καταστροφή των πάντων ως προϋπόθεση για την *ex nihilo* δημιουργία ενός νέου κόσμου χωρίς μιάσματα. Μ' αυτή την έννοια ο W. Benjamin μίλαγε για τον Φασισμό σαν "αισθητικοποίηση της πολιτικής"¹⁸. Δεν αναφερόταν μόνο στις παράτες της Νυρεμβέργης αλλά και στη συνολική δαιμονική άποψη της *ex nihilo* δημιουργίας ενός φυλετικά καθαρού κόσμου, σύμφωνα μ' όλους τους κανόνες υγιεινής που προβλέπουν τα SS και η χρήση του Zyklon B κατά των παρασίτων, μ' όλο τον φθόνο του θρεμμένου με Kitsch μικροαστού απέναντι στην υψηλή κουλτούρα, μ' όλη τη μοχθηρία των ratés και των ατάλαντων απέναντι στο Πνεύμα.

Ο Lacan παρομοίασε το σχήμα L με ένα ηλεκτρικό κύκλωμα, με μιά τριαδική λυχνία, μιά λυχνία δηλ. με κάθιδο, άνοδο και μιά εγκάρσια οδό, τοποθετημένη στο σημείο τομής του συμβολικού άξονα A-Y και του εικονοφαντασιακού α'-α. Αν η εγκάρσια οδός είναι πολωμένη θετικά τα ηλεκτρόνια θα κινούνται από την κάθιδο στην άνοδο και το ρεύμα θα περνάει. Αντίθετα αν πολωθεί αρνητικά, το ρεύμα διακόπτεται. Αυτό που θέλει να δείξει εδώ ο Lacan είναι η δυνατότητα που έχει η εικονοφαντασιακή, κατοπτρική, ειδωλική σχέση του άλλου και του κατασκευαζόμενου Εγώ να κόψει το όλο σύστημα¹⁹.

Κάτι τέτοιο συμβαίνει και στη περίπτωση του υπό διαμόρφωση αντισημίτη Ναζί. Η όλη διαλεκτική της αναγνώρισης του άλλου από το υποκείμενο εμπλέκεται, κάτω από την επίδραση μιάς σημαίνουσας τάξης ενός κόσμου που καταρρέει, οπότε ο ίδιος άξονας του άλλου δμοιου και του Εγώ, "πολωμένος αρνητικά" κατά διαστήματα, διακόπτει στη διάρκεια τους το ρεύμα και την όλη λειτουργία του κυκλώματος.

Το τρεμάμενο, διαλείπον Εγώ, που κάθε τόσο βλέπει ν' ανοίγει μπροστά του η καταπακτή του αρχέγονου χάους, βρίσκεται διαρκώς υπό κατάρρευση - από την οποία "διασώζεται" καθώς ενώνεται ομαδικά μ' άλλα όμοια του, προς τα έξω σ' ένα ιδεώδες - του - Εγώ, τον Führer (ή τον Duce ή τον εθνικό Κυβερνήτη) που διαρκώς τον υποστηλώνει φουσκώνοντάς τον με την πεφυσιωμένη ει-

κόνα ενός ναρκισσιστικού, παντοδύναμου, φυλετικά καθαρού, άρειου Εγώ.

Το αλλοτριωμένο υποκείμενο, μέσα στην ιστορία, την προσδιορισμένη και προσδιορίζουσα σημαίνουσα τάξη της εποχής, δυσκολεύεται ακόμα και αδυνατεί να βρεί τον εαυτό του. Έτσι ωθείται και ωθεί την εμφάνιση ενός Λόγου του Αυθέντη (*discours du Maitre*), που έχει τα χαρακτηριστικά του προαστικού Αυθέντη, του φωτισμένου και "φιλολαϊκού" δεσπότη πριν την κυριαρχία του σύγχρονου παρακμασμένου, κλυδωνιζόμενου από την κρίση καπιταλισμού.

Ο Αυθέντης θα προσφέρει τα αγαθά που στερείται ο εκστασιαζόμενος οπαδός του. Πάνω απ' όλα θα δώσει μιά (εφήμερη και πλαστή) λύση στη κρίση της συμβολικής και της εικονικής-ειδωλικής του ταυτότητας. Το αποτέλεσμα του Λόγου του Αυθέντη θα είναι η δημιουργία του φαντασιωτικού "μικρού αντικειμένου α", αιτίας και αντικειμένου της επιθυμίας του αποστερημένου μικροαστού.

Ο Lacan μιλάει, και μάλιστα σε άμεση αναφορά στο Ναζισμό και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, για την "προσφορά σε σκοτεινούς θεούς ενός αντικειμένου θυσίας" σα μιά τερατώδη αλλά σχεδόν ακατανίκητη σαγήνη"... η θυσία σημαίνει ότι μέσα στο αντικείμενο των επιθυμιών μας προσπαθούμε να βρούμε την μαρτυρία της επιθυμίας αυτού του Άλλου που ονομάζω εδώ ο σκοτεινός Θεός"²⁰.

Παρά τη γοητεία της σκέψης, δεν θ' ακολουθήσουμε εδώ τον Lacan, για διάφορους ιστορικοφιλοσοφικούς και αναλυτικούς λόγους. Περιοριζόμαστε τώρα στη βασική ένσταση: σ' όλη τη μετά την Shoah και τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο περίοδο υπάρχει μιά υπερτροφική φιλολογία περί "θυσίας" και περί "ολοκαυτώματος" όπως επεκράτησε να ονομάζεται, κακώς κάκιστα η Shoah. Τα ίδια σημαίνοντα χρησιμοποιεί κι ο Lacan. Από πού και ως πού η γραφειοκρατικά οργανωμένη κι εκτελεσμένη πρωτοφανής γενοκτονία ήταν κάποια τελετουργία θυσίας, κάποιο ιερό "Ολοκαύτωμα" με τους Εβραίους στη θέση των αγίων σφαγίων και τον Ρούντολφ Εξ, τον Άιχμαν και τα Εξ-Εξ στη θέση των Μεγάλων Αρχιερέων και Λευτών; Τι πιό ακριβές για να ονομάσεις το έγκλημα από τη λέξη Shoah, που στα εβραϊκά σημαίνει "καταστροφή"; Ποιός ο ρόλος των σημαινό-

ντων όπως "Ολοκαύτωμα" ή και "Νύχτα των Κρυστάλλων" (η φράση είναι ένα απαίσιο αντισημιτικό αστείο του τότε Ναζί Υπουργού οικονομικών), έξω από το να συμμετέχουν στη γιγάντια απώθηση από τον μεταπολεμικό κόσμο της ενοχής γι' αυτό που συνέβη στο Άουσβιτς, στο Μπούχενβαλντ, στη Τρεμπλίνκα, το Μαουτχάουζεν κι άλλα τέτοια μνημεία του "ινδοευρωπαϊκού πολιτισμού";

4. Η αρχέγονη σκηνή (Urszene) των Μοντέρνων Καιρών

Η Shoah δεν βγήκε μέσα από τη "γερμανική ψυχή" αλλά από την Ιστορία.

Αυτό που συνήθως ονομάζουμε "ψυχική ζωή" είναι ο λαβύρινθος που η ίδια η ιστορία σκάβει μέσα της, μέσα σε κάθε γενιά, μέσα σε κάθε ανθρώπινη ύπαρξη. Είναι η εσωτερίκευση (Erinnerung) της διαλεκτικής του Καθολικού και του Ατομικού.

Η Shoah δεν προέκυψε καν, αποκλειστικά, μέσα από την γερμανική ιστορία. Φυσικά, οι ιδιορρυθμίες της γερμανικής κοινωνικής ανάπτυξης παίζουν ουσιαστικό ρόλο αλλά κι οι ίδιες ήταν "ένας πρωτότυπος συνδασμός των βασικών χαρακτηριστικών της παγκόσμιας [ιστορικής] διαδικασίας"²¹.

Η Shoah δεν είναι γραμμική προέκταση του παρελθόντος, αιώνων αντισημιτισμού. Είναι μη συγκρίσιμη τομή του ιστορικού συνεχούς. Δεν έπεσε, όμως, από τον ουρανό ούτε πετάχτηκε από την κόλαση, είναι αναπόσπαστα δεμένη με την δλη διαδικασία που οδήγησε σ' αυτή. Υπάρχει μια ατσάλινη λογική της ιστορικής ανάπτυξης που οδηγεί στο Απερίγραπτο έγκλημα χωρίς αυτό να σημαίνει ότι το τελευταίο ήταν μοιραίο, προκαθορισμένο, αναπόφευκτο. Η ανάπτυξη κι' η λογική μπορούσαν κι έπρεπε σε πολλά σημεία ν' ανακοπούν πρώτα πρώτα, με τις νέες επαναστατικές τομές στην Ιστορία που αναμένονταν μετά το 1917, στη Γερμανία και την ευρωπαϊκή Δύση και που δεν ήρθαν ποτέ. Άλλα ακόμα και στη περίοδο 1930-33, το KPD και το SPD θα μπορούσαν να φράξουν τον δρόμο στη φρίκη αν στη θέση της εγκληματικής πολιτικής που ακολουθούσαν αντιπαρέθεταν στον Χίτλερ το εργατικό αντιφασιστικό Ενιαίο Μέτωπο.

Δυνατότητες υπήρχαν και χάθηκαν. Τίποτα δεν ήταν αναπόφευκτο. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι κάτι απαίσιο δεν κυνοφορούνταν στο λεγόμενο Μοντέρνο Κόσμο επί αιώνες για ν' αφεθή να γεννηθεί στον αιώνα μας και να τον ορμάξει.

Είναι τυχαίο ότι αυτό που ξέσπασε στο λυκόφως της Δύσης τον 20ο αιώνα είχε ήδη διαφανεί στην αυγή της τον 15ο αιώνα; Οι Μοντέρνοι Καιροί δεν άρχισαν μόνο με την ανακάλυψη / κατάκτηση του "Νέου Κόσμου" και την ορμητική ανάπτυξη των επιστημών, των τεχνών και του καπιταλισμού. Η γενέθλια πράξη του σημαδεύτηκε με την μαζική εκδίωξη της πλειοψηφίας των Σεφαραντίμ Εβραίων από την Ισπανία του Φερδινάνδου και της Ισαβέλλας και τον βίαιο εκχριστιανισμό των υπολοίπων, που σχημάτισαν τον απαλλοτριωμένο από τη ταυτότητά του τραγικό πληθυσμό των Conversos, γνωστότερων ως Marranos (Κατά μια ερμηνεία, από την καστιλιάνικη λέξη Marrano = γουρούνι, το ζώο που το κρέας του είναι απαγορευμένη τροφή για τους Εβραίους)

Ο Ιταλός φιλόσοφος Franco Ottolenghi²² τονίζει ορθώτατα, ότι δεν πρόκειται για περιφερειακό φαινόμενο στη γένεση της Modernité, κι ότι πρέπει να ξαναθυμηθούμε την "αρχέγονη σκηνή", με την φρούδική έννοια της Urszene, αυτών που την έσπειραν.

Όπως διευκρίνιζε ο Φρόδιντ στον "Άνθρωπο με τους Λύκους" το 1914²³, η αρχέγονη σκηνή σεξουαλικού έρωτα ανάμεσα στους γονείς ενεργοποιείται στη μνήμη του παιδιού "εκ των υστέρων" (nachträglich). Εκ των υστέρων, μετά όσα συνέβησαν στο λυκόφως μπορούμε να καταλάβουμε την Αυγή, την σκηνή που διαδραματίστηκε στον κοιτώνα όπου σπάρθηκε ο Μοντέρνος Άνθρωπος της αστικής εποχής.

Ήταν την περίοδο της Ισπανικής Reconquista, η ιστορική στιγμή που έγινε η μεταστροφή του προαστικού θεολογικού αντι-ιουδαϊσμού στον σύγχρονο ρατσιστικό αντισημιτισμό με τη θέσπιση των πρώτων Estatutos de limpieza de sangre (Κανόνες καθαρότητας αίματος), το 1449, μετά από τη δίκη των Marranos του Toledo. Πατώντας σ' αυτή τη βάση του "γενεαλογικού αποκλεισμού των εβραίων, στη βάση του "αίματος" και της "καθαρότητας" η raza, όπως σημειώνει ο Balibaz, ξεκίνησε την εξόρμησή της για την κατάκτηση του "Νέου Κόσμου" - μέσα από την γενοκτονία των αυτόχθονων

πληθυσμών και των προκολομβιανών πολιτισμών του Δυτικού Ήμισφαιρίου.

Η γενοκτονία δεν ήταν "έκτροπο" αλλά κανόνας, κλασσική οδός της πρωταρχικής συσσώρευσης του κεφαλαίου - από την εξόντωση των Ερυθροδέρμων της Β. Αμερικής ή των Αυτοχθόνων (Aborigines) της Αυστραλίας έως την γενοκτονία των Αρμενίων και τις τραγωδίες των Βαλκανίων.

Ο Μοντέρνος Ανθρωπος από τη μιά εκμηδένιζε αποστάσεις κι εμπόδια κι ανοίγονταν στον κόσμο και το σύμπαν ως *Homo Copernicanus* κι από την άλλη δρθωνε νέα γιγάντια τείχη ανάμεσα στους ανθρώπους στη βάση της τάξης και του "αίματος". Μιά νέα κοινωνία που έβαζε στο κέντρο το Εγώ και την Ταυτότητα καταδίκαζε εξ αρχής τους ευρωπαϊκούς πληθυσμούς των Marranoς στη κρίση ταυτότητας.

Ο Marrano ήταν ένας Dybbuk πριν την ώρα του. Οι Εβραίοι εκείνοι που εξορίστηκαν από την Ισπανία πρώτα-πρώτα τον θεωρούσαν αποστάτη. Οι Χριστιανοί τον υποπτεύονταν σαν κρυφό - Εβραίο. Βαλλόμενος από παντού, αναζητούσε την ταυτότητα του με αγωνία, άλλοτε την χαμένη κι' απαγορευμένη πίστη, άλλοτε τη νέα πίστη, άλλοτε την υπέρβαση κάθε θρησκευτικής πίστης μπαίνοντας στη πρώτη γραμμή της προτάγματος της Modernité.

Οι Marranos απλώθηκαν σαν βεντάλια στις πιό αντίθετες κατευθύνσεις, σημαδεύοντες την κουλτούρα της νέας Ευρώπης. Στο ένα άκρο μπορείς να βρείς ακόμα και άνθη του καθολικού μυστικισμού σαν την **Τερέζα της Άβιλα**, εγγονή Marrano. Στο άλλο άκρο βρίσκεται το υψηλώτερο αναμφισβήτητα πνεύμα της εποχής, ο αποσυνάγωγος Εβραίος και ευλαβέστατος άθεος **Μπαρούχ Σπινόζα**, ο "Marrano του Λόγου" όπως ονομάστηκε²⁵. Ενδιάμεσα, υπάρχουν όλες οι αποχρώσεις, όλοι οι πιθανοί και απίθανοι συνδυασμοί. Δεν είναι τυχαίο ότι αγαπημένη ηρωΐδα των Marranos ήταν η βασίλισσα Εσθήρ, που έσωσε στα Σούσα τους Εβραίους από τις μηχανορραφίες του Αμάν, γεγονός που εορτάζεται ως "Σουσάν Πουρίμ". Το όνομα Εσθήρ, Εστέρ εβραϊκά συνδέεται με τη λέξη Σέτερ = μυστικό

"...και ούχ υπέδειξεν Εσθήρ το γένος αυτής ουδέ την πατρίδα"²⁶.

Εξάλλου το Πουρίμ σαν γιορτή κατέλαβε στους

Εβραίους την θέση που είχε για τους χριστιανικούς πληθυσμούς η Αποκριά, ο Καρνάβαλος, η γιορτή της Μάσκας, τον Simulacrum.

Η αγωνία μπροστά στο Κενό, που παίρνει τη θέση του αναγνωρισμένου σα παντοδύναμου Εγώ, μπροστά στο Simulacrum που πίσω του ξεγλυστράει η όποια ταυτότητα, περνάει από τους Marranos σ' όλη τη δυτική πνευματικότητα. Ο S. Kierkegaard και τα ψευδώνυμά του ή ο F. Pessoa θα μπορούσαν να προσυπογράψουν τους παρακάτω στίχους του Marrano ποιητή (και οπαδού του ψευδομεσσία Σαμπετάϊ Τσβί) Miguel de Barrios (1635-1701)

Quien soy yo? No lo sé! Gran desacuerdo es el no conocerse uno a si mismo!

Como sabré quién soy? Cuando despertado de mi me sueno el más confuso abismo

Και σε μεταγραφή.

Ποιός είμαι εγώ; Δεν ξέρω. Μέγα σφάλμα να μην γνωρίζει κάποιος τον εαυτό του!

*Πως θα μάθω ποιός είμαι; Όταν ξυπνήσω από τον εαυτό μου κι ονειρευτώ το ταραγμένο σχήμα της αβύσου...*²⁷

Σκιαγραφείται εδώ και μία οδός πέρα από τη κρίση ταυτότητας εντελώς αντίθετη από εκείνη που είδαμε ν' ακολουθεί ο μικροαστός που γίνεται Ναζί. Στον τελευταίο το καταρρέον Εγώ πεφυσιούται, η Αυτότητα απολυτοποιείται, η φαυταστική φυλετική Ταυτότητα θεοποιείται. Αντίθετα, ο πρώτος μας καλεί σε αφύπνιση από την φενάκη του Εγώ και στην ανακάλυψη του Εαυτού ενώπιον της αβύσσου.

Χωρίς τους δραματικούς τόνους του ποιητή, αλλά καθόλου με μικρότερη εσωτερική ένταση, ίσα-ίσα αυτό ήταν που έψαχνε ο Σπινόζα σχεδιάζοντας μιά Ηθική με κέντρο όχι την Ταυτότητα αλλά την επαναπόκτηση της Υπόστασης (Substantia). Αυτή η επαναπόκτηση δεν μπορεί να τεθεί παρά με τους όρους μιάς νέας συλλογικότητας, μιάς νέας Κοινότητας χωρίς αποκλεισμούς, μιάς αληθινής κοινοκτημοσύνης των υλικών και πνευματικών αγαθών.

5. Αποκλεισμός

Η διαδοχική ακολουθία αφομοίωση/εκδίωξη -εγκλεισμός/αφανισμός δεν είναι κάποιο φαταλιστικό, εξελι-

κτικό, τελεολογικό σχήμα²⁸. Είναι οι αλληλένδετες μεταβατικές στιγμές της λογικής του αποκλεισμού μέσα στον καπιταλισμό.

Κάθε κοινωνικοοικονομικός σχηματισμός αναλόγως με το ποιός είναι ο κυρίαρχος τρόπος παραγωγής, σε ποιό στάδιο της ιστορικής του εξέλιξης αυτός βρίσκεται, πως συνδυάζεται με άλλες προγενέστερες βαθμίδες κοινωνικής εξέλιξης μέσα στον ίδιο σχηματισμό, ποιός, ως εκ τούτου, είναι ο βαθμός ανισομέρειας της συνολικής κοινωνικοοικονομικής και πολιτικής / πολιτισμικής οργάνωσης, ποιές οι εσωτερικές αντιφατικές του τάσεις κ.λ.π. αναπτύσσει τις δικές του χαρακτηριστικές μορφές αποκλεισμού. Μόνο μ' αυτό το υλιστικό νήμα - κι δχι την τυπική διάκριση των ψυχοκοινωνιολόγων ανάμεσα σε *ingroup* και *outgroup* - μπορούμε να διεισδύσουμε στον φρικιαστικό λαβύρινθο του μοντέρνου αντισημιτισμού.

Η ύστατη υλική κοινωνική βάση που καθορίζει τη μορφή κοινωνικού αποκλεισμού, όπως και κάθε σχέση κυρίαρχου / κυριαρχούμενου, είναι η "ιδιαίτερη οικονομική μορφή απομόνωσης της απλήρωτης υπερ-εργασίας των άμεσων παραγωγών" ανάλογα με την "άμεση σχέση των ιδιοκτητών των δρων της παραγωγής με τους άμεσους παραγωγούς - μια σχέση που πάντα φυσικά αντιστοιχεί σ'ένα ορισμένο στάδιο ανάπτυξης των μεθόδων εργασίας και συνεπώς της κοινωνικής παραγωγικότητας"²⁹.

Ο καπιταλισμός, την περίοδο της ιστορικής του ανόδου, σάρωσε τις παλιές φεουδαρχικές μορφές κοινωνικού αποκλεισμού που στέκονταν εμπόδιο στο δρόμο του. Συχνά, έβγαλε και τους Εβραίους από τα γκέττο, τοποθετώντας τους στην πρώτη γραμμή της εμπορικής του επέκτασης. Την ίδια στιγμή, όμως, κάτω από την επιφάνεια της νέας χειραφέτησης, ο αποκλεισμός έμπαινε στην καρδιά της παραγωγικής διαδικασίας, όπου η αλλοτρίωση του παραγωγού απολυτοποιούνταν. Ο άμεσος παραγωγός αποκλείστηκε από τους δρους παραγωγής, την ίδια την παραγωγική διαδικασία, από το αποτέλεσμά της. Αυτή η άκρα αποξένωση καλύφθηκε με την αφηρημένη καθολικότητα των ίσων πολιτικών δικαιωμάτων του "ανθρώπου και του πολίτη".

Η Γαλλική επανάσταση χειραφέτησε πολιτικά τους Εβραίους (που μετονομάστηκαν σε *Français israélites*,

ισραηλίτες Γάλλους) . Πώς συμβιβάζονταν, όμως, η συγκρότηση του σύγχρονου κράτους - έθνους, ως απαραίτητο εφαλτήριον του καπιταλισμού, της εθνικής ταυτότητας (που κάλυπτε τις ταξικές διαφορές) και του αλληλένδετου σύγχρονου αστικού εθνικισμού με την ορατή ύπαρξη διαφορετικών εθνικών, θρησκευτικών ή εθνοθρησκευτικών μειονοτήτων στο εσωτερικό του Κράτους;

Σύμφωνα με τον Hegel³⁰, η πανουργία του Λόγου του Κράτους ήταν να διοχετεύσει όλες τις διαφορετικότητες στις υποδεέστερες εξω-κρατικές δομές της οικογένειας, της εκπαίδευσης, της κοινωνίας των ιδιωτών, διατηρώντας πάντα αλώβητη την δικιά του συνοχή και ιδεατή ταυτότητα. Αυτήν ακριβώς την άποψη υποστήριξε με τα δικά του κατώτερα μέσα, ο εγελειανός επίγονος Bruno Bauer στο "Εβραϊκό ζήτημα" που έγινε στόχος οξύτατης πολεμικής από την μεριά του K. Μάρξ. Η πολεμική παρεξηγήθηκε ή και συκοφαντήθηκε σαν "αντι-σημιτική" - πράγμα που κανένας σοβαρός μελετητής δεν μπορεί σήμερα να το δεχτεί³¹. Η ουσία της κριτικής του Μαρξ βρίσκεται στο γεγονός ότι αναποδογυρίζει υλιστικά την αντίληψη του Hegel για τη σχέση Κράτους - κοινωνίας των ιδιωτών, τονίζει την πρωταρχικότητα της δεύτερης κι ως εκ τουτου την σχετικότητα των πολιτικών δικαιωμάτων. Φυσικά και υποστηρίζει την πολιτική χειραφέτηση των Εβραίων αλλά, ορθότατα, επισημαίνει ότι αυτή δεν αρκεί και ότι τελικά θ' ακυρωθεί αν δεν υπάρξει καθολική κοινωνική χειραφέτηση.

Και πράγματι όταν οι αντιφάσεις στα θεμέλια της κοινωνίας των ιδιωτών φτάνουν σ'ένα ορισμένο σημείο ιστορικής ωρίμανσης κι οξύτητας, τα πολιτικά δικαιώματα συρρικνώνονται, φαλκιδεύονται, ακυρώνονται και την αστική δημοκρατία διαδέχονται τα αυταρχικά βοναπαρτιστικά και φασιστικά καθεστώτα του αιώνα μας, με συνοδό σημείο τον απροκάλυπτο αντισημιτισμό στη βαρβαρώτερη μορφή του. "Την εποχή της ανόδου του, ο καπιταλισμός έβγαλε τον εβραϊκό λαό από το γκέττο και τον χρησιμοποίησε ως εργαλείο της εμπορικής του επέκτασης. Σήμερα η παρακμάζουσα καπιταλιστική κοινωνία κινέται να εκθλίψει απ' όλους τους πόρους της τον Εβραϊκό λαό" έγραφε ο Τρότσκυ την παραμονή της Shoah³².

Ακριβώς η ιστορική εμπειρία της καπιταλιστικής πα-

ρωμής και του φασισμού έκανε τον Τρότσκυ στα τελευταία χρόνια της ζωής του να κριτικάρει την παραδοσιακή στρατηγική του "αφομοιωτισμού" (assimilationisme) που υποστήριζαν οι προοδευτικοί κύκλοι από την Γαλλική επανάσταση κι εδώ. Σε μιά συνέντευξη του τον Φεβρουάριο 1934, αρνείται όχι μόνο ότι είναι οπαδός της αφομοίωσης των εβραίων αλλά κι ότι έχει οποιοδήποτε νόημα ο δρός "αφομοίωση". Ταυτόχρονα παραμένει αμετακίνητος στην ριζική αντίθεσή του σε κάθε μορφή εβραϊκής αυτο-απομόνωσης, συμπεριλαμβανόμενου και του πολιτικού Σιωνισμού. Η "αφομοίωση" φούντωσε σαν στρατηγική επιβίωσης την περίοδο μετά το 1789 για να δεχτεί το πρώτο μεγάλο σοκ με την υπόθεση Ντρεϋφους και το μοιραίο πλήγμα με τον Χίτλερ.

Δεν ήταν κάποια καινούργια στρατηγική. Χρησιμοποιήθηκε κατά καιρούς σε διάστημα χιλιετρών. Συνήθως, ήταν οι πλουσιώτερες, προνομιούχες εβραϊκές ελίτ που επιχειρούσαν την ενσωμάτωσή τους στους κόλπους της εκάστοτε άρχουσας τάξης. Από την άλλη, αντίθετη μεριά, υπήρχε και μιά κίνηση "αφομοίωσης από τα κάτω" των φτωχότερων εβραϊκών στρωμάτων με τους άλλους μη εβραίους καταπιεσμένους. Στη δεύτερη περίπτωση, δεν πρόκειται τόσο για "αφομοίωση" μέσα σ' ένα δεδομένο πλαίσιο κοινής καταπίεσης όσο συναδέρφωση ενάντια σε κάθε καταπίεση. Ο αφομοιωτισμός της ελάττισης τους σαδδουκαίους και τον Ήρωδη, η συναδέρφωση των απόκληρων τροφοδότησε κάθε χειραφετητικό κίνημα με πρωτοπόρες εβραϊκές επαναστατικές φυσιογνωμίες.

Η αφομοίωση μπλοκάρεται από την ίδια την **ταξική διάρθρωση** της κοινωνίας, που λειτουργεί σαν ανασχετικό πλέγμα. Οι "αφομοιούμενοι" μόνο στα διάκενα του πλέγματος βρίσκουν θέση. Ποτέ η κυρίαρχη κοινωνική ομάδα της κυρίαρχης εθνικότητας δεν θα δεχτεί να παραχωρήσει θέσεις της σ' ανταγωνιστές "αλλογενείς". Πάντα θα χρησιμοποιήσει το πλεονέκτημα της θέσης και της καταγωγής για να **αποκλείσει** κάθε επικίνδυνο διεκδικητή.

Η ανταγωνιστική αυτή αντίθεση κορυφώνεται με τον καπιταλισμό και το σύγχρονο Κράτος-Έθνος. Ο **εθνικισμός** ιδιαίτερα όταν έχει αφήσει πιά πίσω του την αρχική προοδευτική - εθνικοαπελευθερωτική του φάση, αναπτύσσει μιά **εθνικο-ρατσιστική λογική** για την προ-

στασία των "εθνικών" (καπιταλιστικών) συμφερόντων με τον αποκλεισμό και τον αφανισμό κάθε "μη εθνικού στοιχείου".

Ταυτόχρονα όμως, ο καπιταλισμός γεννά τον περιώνυμο "νεκροθάφτη" του, μιά καθολική τάξη (universal class) **την εργατική τάξη** μέσα από την αυτο-χειραφέτηση της οποίας είναι δυνατή και η "συναδέρφωση από τα κάτω", μαζί και η κοινωνική χειραφέτηση του εβραϊκού λαού σ' έναν κόσμο χωρίς αποκλεισμούς και χωρίς αφηρημένες ταυτότητες.

6. Αυτο-αποκλεισμός ή Αγιασμός (Κιντούς);

Κάθε ανταγωνιστική τάξική κοινωνία αναπτύσσει τους δικούς της ιδιαίτερους αποκλεισμούς αλλά καμμία τους δεν ξεφεύγει από τον αντισημιτισμό, της μιας ή της άλλης μορφής. Δεν είναι το μόνο παράδοξο. Το πιό παράδοξο είναι ότι παρ' όλα αυτά οι Εβραίοι επιβίωσαν.

Δεν υπάρχει καμμία μεταφυσική εδώ. Ποιά μεταφυσική εξάλλου μπορεί να επιβιώσει μετά την Shoah; Ο Rabbi Soloveitchik στο ερώτημα "Που ήταν ο Θεός στο Άουσβιτς;" απαντούσε με το σωστό ερώτημα "Μα που ήταν ο άνθρωπος;"

Οι Εβραίοι επιβίωσαν όχι παρά την ιστορία αλλά **μέσω της Ιστορίας** - αυτή τη βασική μαρξική ιδέα υποστήριξε εύστοχα ο ηρωϊκός εκείνος Abraham Léon, ο νεαρός τροτσκιστής που έγραψε το πρωτοποριακό για την εποχή του έργο **"Η υλιστική αντίληψη των Εβραϊκού Ζητήματος"**, λίγο πριν αποτεφρωθεί κι ο ίδιος στο ναζιστικό κρεματόριο.

Ο Abraham Léon συνέδεσε την ιστορική επιβίωση του εβραϊκού λαού με την συγκρότησή του σ' ό,τι ονόμασε **peuple - classe, λαό - τάξη**, φορέα των εμπορικών συναλλαγών και της ανταλλακτικής αξίας.

Η έννοια του "λαού-τάξης", μιάς λαότητας με μονοταξική διάρθρωση είναι θεωρητικά κάτι περισσότερο από έωλη Ιστοριογραφικά, επίσης, είναι αστήρικτη. Ο Maxime Rodinson, στον πρόλογο του στο βιβλίο του A. Léon,³⁴ έδειξε, πολύ σωστά, ότι η σύνδεση ενός μεγάλου αριθμού εβραίων με τις εμπορικές δραστηριότητες είναι ένα γεγονός ιστορικά μεταγενέστερο που γίνεται εμφανές την περίοδο της κρίσης της φεουδαρχίας και της αυγής του καπιταλισμού. Προηγήθηκαν αιώνες και χι-

λιετηρίδες εβραϊσμού - και αντι-εβραϊσμού - πριν συνδεθεί η εικόνα του Εβραίου με το σχετικά μοντέρνο στερεότυπο του εμπόρου, του τοκογλύφου και του τραπεζίτη.

Κατά την άποψή μας, η ιστορική υπαρξη (και επιβίωση) των Εβραίων δεν συνδέεται με το ειδικό βάρος της μίας ή της άλλης κοινωνικής τάξης, μεμονωμένης. **Συνδέθηκε εξ' αρχής με την ταξική κοινωνία συνολικά**, από τα πρώτα βήματά της μέσα από τους κόλπους των προ-ταξικών και πρωτο-ταξικών κοινοτήτων της Μέσης Ανατολής, κι ακολούθησε όλη την λαβυρινθώδη διαδρομή της μέχρι το παρόν στάδιο της ιστορικής της παρακμής.

Το λεγόμενο "Εβραϊκό πρόβλημα" είναι αξεδιάλυτα δεμένο με το **ταξικό πρόβλημα**, την διαίρεση της κοινωνίας σε τάξεις με αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα. Η σύνδεση είναι **γενετική**: οι Εβραίοι εμφανίζονται μέσα στην ιδιαιτερότητά τους μέσω και λόγω της εμφάνισης της ταξικής κοινωνίας, των πρώτων ιστορικών μορφών και φάσεων διαίρεσης των προταξικών κοινωνιών σε ταξικές διαχωριστικές γραμμές.

Οι Εβραίοι, όμως, εμφανίζονται **πολύ νωρίς** και συνάμα **ήδη αργά**. Πολύ νωρίς γιατί συνδέονται με τις πρώιμες μορφές εμφάνισης πρωτοταξικών σχέσεων. Ήδη αργά γιατί στον χώρο που εμφανίζονται ήδη προ-υπάρχουν και κυριαρχούν ισχυροί κοινωνικο-οικονομικοί και πολιτικοστρατιωτικοί σχηματισμοί. Εγκλωβίζονται σ' αυτούς, προσδοκούν πάντα την **έξοδο** απ' αυτούς, αλλά ο πρώιμος χαρακτήρας της δικιάς τους κοινωνικής συγκρότησης δεν επιτρέπει την επαναστατική ανατροπή και τον μετασχηματισμό του κοινωνικού-ιστορικού περιβάλλοντος. Παραμένουν πάντα δέσμοι των κυριαρχων κάθε εποχής, (ασιατικές δεσποτείες, ελληνιστικά βασίλεια, Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, Αραβικό Χαλιφάτο, ευρωπαϊκή Μεσαιωνική φεουδαρχία, καπιταλισμός). Αναπτύσσονται, βασικά, στα διάκενα, στους πόρους των κοινωνικών σχηματισμών, έγκλειστοι κι αποκλεισμένοι ταυτόχρονα. Ζουν διαρκώς πιο μπροστά και πιο πίσω από το ιστορικό τους περιβάλλον, μπροστά από την εποχή τους και ήδη ξεπερασμένοι, σύγχρονοι ασύγχρονοι. Γίνονται ο προνομιούχος τόπος αυτού που ο Ernst Bloch³⁵ ονόμαζε *Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen, συγχρονικότητα του ασύγχρονου, το σημείο τομής και σύνδεσης των σύγχρονων αντιφά-*

σεων της σύγχρονης κοινωνίας με τις "μη σύγχρονες" αντιφάσεις, τις άλυτες αντιφάσεις προγενέστερων ιστορικών βαθμίδων που ενσωματώνονται στο παρόν. Οι Εβραίοι συμπυκνώνουν όλη την ιστορία των ταξικών σχέσεων, τη γένεσή τους, το ταραχώδες παρελθόν τους, το ακόμα πιο θυελλώδες παρόν τους και την διαρκή προσδοκία του μελλοντικού τους τέλους σε μια μεσσιανική αταξική πανανθρώπινη κοινωνία. Η ιστορική υπαρξη των Εβραίων ζει πάντα στην ένταση ανάμεσα στο "ήδη" και στο "ούπω" ανάμεσα σ' Αυτό - που - πέρασε και σ' Αυτό - που - δεν υπάρχει - ακόμα. Γι' αυτό κι αποτέλεσαν το ιστορικό λίκνο και σώμα του αρχέγονου Χριστιανισμού, που ζει, όπως σωστά τονίζει ο Oscar Cullmann³⁶, στην ένταση ανάμεσα σε μια Πρώτη Παρουσία που πέρασε επί της γης και μια Δεύτερη που δεν έχει συντελεσθεί ακόμα.

Η εμφάνιση του αβρααμικού μονοθεϊσμού, όπως κάτω από άλλες συνθήκες η γέννηση της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας, είναι η πνευματική μαρτυρία του τραύματος της γέννησης της ταξικής κοινωνίας - μαζί κι η πρώτη μεσσιανική προσδοκία του ιστορικού της τέλους. Η αρχαία εβραϊκή λαότητα συσπειρώνεται γύρω απ' αυτόν τον άξονα. Παρά τις αναρίθμητες κι ατέλειωτες διαμάχες ανάμεσα στους ίδιους τους Εβραίους για το "ποιός είναι Εβραίος" σ' ένα υπάρχει απόλυτη ομοφωνία: εκείνο που διακρίνει τον Εβραίο από τον Goy, τον Εθνικό, είναι ότι ο πρώτος απορρίπτει κατηγορηματικά την αβοντά ζαρά. Συνήθως οι εβραϊκές λέξεις αβοντά ζαρά μεταφράζονται ειδωλολατρία. Κατά λέξιν, όμως, σημαίνουν **αποξενωμένη εργασία, αλλοτριωμένη εργασία** (αβοντά = εργασία, ζαρά = αποξενωμένη αλλοτριωμένη).

Ο αβρααμικός μονοθεϊσμός είναι η πρώτη κριτική του φετιχισμού των ασιατικών δεσποτειών, η άρνηση της θεοποίησης μίας κοινότητας που δεν είχε ακόμα αποσπαστεί από τους δρους παραγωγής αλλά που ο πλούτος της απομιζώνταν με τον πιό βάρβαρο τρόπο από κυρίαρχες κάστες.

Ο αρχαίος εβραϊσμός συνέδεσε για πρώτη φορά την εργασία με την ιδιοκτησία. Βλέποντας την εργασία ως πηγή **ιδιοκτησίας** δεν την θεοποίησε. Το αντίθετο την θεώρησε κατάρα Θεού, συνέπεια της πτώσης απ' την Εδέμ. Για την υπέρβασή της θέσπισε το Σάββατο, ανοίγο-

ντας τη μεσσιανική προοπτική του έσχατου Σαββατισμού, όταν θα έρθει η Μεγάλη της καταπαύσεως Ήμέρα, όπου όλη η ανθρωπότητα θα λυτρωθεί από την δουλεία της εργασίας.

Ο, τι πιό ανατρεπτικό, δ, τι πιό πνευματικό και ρηξικέλευθο πρόσφερε ο Ιουδαϊσμός στον ανθρώπινο πολιτισμό είναι ακριβώς αυτή η Μεσσιανική Ρήξη του ιστορικού κύκλου, η αντίληψη ότι η Ιστορία της ταξικής κοινωνίας έχει αρχή και τέλος και δεν είναι η Αιώνια Επιστροφή του Ιδιου, που προσκυνάει κάθε ειδωλολατρία.

Απ' αυτή την σκοπιά, η απόρριψη κάθε αβοντά ζαρά, που οχυρώνεται με τις 613 εντολές (Μιτσβότ) της Πεντατέχου (Τορά), ΔΕΝ αποτελεί απλώς ένα τρόπο αυτο-αποκλεισμού και αυτο-συντήρησης μιάς εθνικοθρησκευτικής ομάδας.

Σίγουρα, στη διάρκεια της Ιστορίας, αναπτύχθηκαν και στους Εβραίους διάφορες μορφές αυτο-αποκλεισμού σαν στρατηγική επιβίωσης. Μορφές αμυντικές ή κι επιθετικές, μ' ακραίο παράδειγμα την δράση των σιωνιστών εποίκων των Κατεχομένων. Η φρικαλέα περίπτωση του σφαγέα της Χεβρώνας δείχνει ανάγλυφα ότι η ακραία κατάληξη της λογικής του αυτο-αποκλεισμού των Εβραίων είναι η αυτοκατάργηση του Εβραίου. Ο αυτο-αποκλεισμός κι ο αφομοιωτισμός είναι οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Όπως στην περίπτωση του αφομοιωτισμού διακρίναμε από τη μιά την αφομοίωση των ελίτ από τα πάνω και από την άλλη τη συναδέρφωση των καταπιεσμένων από τα κάτω έτσι και στη περίπτωση του αυτο-διαχωρισμού πρέπει να διακρίνουμε ανάμεσα στη συντηρητική αυτο-απομόνωση, αμυντική κι επιθετική από τη μιά, και έναν αυτο-προσδιορισμό, από την άλλη, που εξ' αρχής στρέφεται στον Άλλο, στην ανθρωπότητα και την χειραφέτησή της. Άλλο ο διαχωρισμός ανάμεσα σε "καθαρούς" και "ακάθαρτους" κι άλλο ο διαχωρισμός για την εξαφάνιση κάθε διαχωρισμού.

Το δεύτερο ταυτίζεται με το πνεύμα της εβραϊκής παράδοσης.

Στο σημείο αυτό είναι χαρακτηριστική μιά πλευρά της διαμάχης ανάμεσα σε δύο μεγάλους εβραίους στοχαστές, τον Μαϊμονίδη (1135-1204) και το Ναχμανίδη (1194-1270) πάνω στο ζήτημα των θρησκευτικών τελετουργικών πράξεων.

Για τον Μαϊμονίδη, οι τελετουργίες έχουν σκοπό να ξεχωρίσουν τους εβραίους από τους εθνικούς και να προστατέψουν τους πρώτους από την ειδωλολατρία και τις προλήψεις της. Για τον Ναχμανίδη, αντίθετα, επρόκειτο για θεουργική παρέμβαση μέσα στην ίδια την τάξη του Σύμπαντος και της Ιστορίας που επέτρεπε, μέσω της εξαγοράς της αμαρτίας των ίδιων των εβραίων, την μεταμόρφωση του κόσμου.

Για τον Μαϊμονίδη, η Μεσσιανική Εποχή δεν θα αλλάξει την κοσμική τάξη, θ' απαλλάξει μόνο το Ισραήλ "από την υποταγή στα βασίλεια"³⁵.

Για τον Ναχμανίδη, αντίθετα, τα πάντα θ' αλλάξουν εκ βάθρων και η νέα απελευθερωμένη ανθρωπότητα θα ζήσει σε "ουρανόν καινόν και γην καινήν"³⁶.

Στα εβραϊκά Άγιος λέγεται Καντός και αγιασμός Κιντούς. Κατά λέξη Καντός θα πεί ξεχωριστός, διαχωρισμένος από τα πάντα. Ταυτόχρονα είναι, η ενότητα στην οποία τείνουν τα πάντα.

Μ' αυτή την έννοια, για τον Ναχμανίδη αγιασμός δεν είναι απλώς δ, τι ξεχωρίζει, διαχωρίζει, αποχωρίζει τον εβραίο από τον εθνικό, αλλά δ, τι σε τελευταία ανάλυση θα τους ενώσει μέσα σ' ένα αλλαγμένο κόσμο. Είναι κάλεσμα συναδέρφωσης από τα κάτω.

Αυτό το νόημα είχε και η διδασκαλία της Behityahud του μεγάλου Γιεουντά Χαλεβί, τον 11ο αιώνα: η κίνηση να γίνεις το Μοναδικό, ο ένας (Εχάντ=ένας) είναι ταυτόχρονα η κίνηση να έρθουν οι πάντες μαζί (Γιάχαντ=μαζί)³⁷.

Υπάρχει μιά παράδοση αιώνων και χιλιετηρίδων που δείχνει, ενάντια σε κάθε αντίληψη εβραϊκής αυτο-απομόνωσης, ότι η κατ' εξοχήν εβραϊκή ιδιαιτερότητα είναι η οικουμενικότητα, η τάση για υπέρβαση κάθε ιδιαιτερότητας, ο αποκλεισμός κάθε αποκλεισμού.

Απ' αυτή τη σκοπιά, εκείνοι που ονομάστηκαν από τον Isaac Deutsher, *Non Jewish Jews*, οι μη εβραίοι εβραίοι, σαν τον Σπινόζα, τον Μάρκ, τον Φρόντ, τον Τρότσκυ, την Λούξεμπουργκ, που σπάσαν τα πλαίσια της εβραϊκής παράδοσης για να γίνουν οικουμενικοί κήρυκες της χειραφέτησης των πάντων, παραμένουν *too Jewish Jews*.

Αυτή είναι η ύψιστη μεταμόρφωση του Dybbuk: μ' ένα σάλτο υψώνεται από το γκέττο στην Παγκοσμιότητα κι εγκαταλείπει την παράδοσή του διασώζοντάς

την.

Οι προαναφερθείσες μεγάλες μορφές της σύγχρονης χειραφέτησης εκφράζουν στο πιό υψηλό σημείο το γεγονός ότι ο Εβραίος από την "τοπολογική" του θέση μέσα στην ταξική κοινωνία, στη διαπλοκή της ιστορίας της, στα μεταίχμια πάντα των αντιφάσεων, στα σημεία μετάβασης τους στο χώρο και στο χρόνο, υφίσταται από τους πρώτους τις τραγικές συνέπειες κάθε μετάβασης και γίνεται από τους πρώτους φορέας της μετάβασης, συνειδητός πρωταγωνιστής και θύμα της. Σε τελευταία ανάλυση έχει να επιλέξει πάντα ανάμεσα σε διαρκή καταστροφή και διαρκή επανάσταση.

7. Σεμότ: Έξοδος

Σήμ / Σέμ στα εβραϊκά θα πεί Όνομα. Οι αντισημίτες είναι οι εχθροί του Ονόματος.

Σεμότ / Ονόματα ονομάζεται στα εβραϊκά το δεύτερο βιβλίο της Πεντατεύχου, η Εξοδος. Γιατί - εξηγούν οι ερμηνευτές³⁸ μόνο με την Εξοδο από την γη της δουλείας, με την απελευθέρωση αποκτάς για πρώτη φορά το όνομα και τη τιμή του Προσώπου. "Ταύτα τα ονόματα των νιών Ισραήλ..."³⁹.

Κανένας διωκόμενος και περιπλανώμενος Dybbuk δεν μπορεί νάχει το ένα και μόνο όνομα του, δύσι είναι στην Γκαλούτ, την κοιλάδα των δακρύων, την εξορία. Σπάνια Εβραίος έχει ένα δνομα, συνήθως αυτό αναλύεται σ' όλα τα χρώματα του φάσματος, ανάλογα με το πρόσιμα της συγκυρίας και του τόπου. Τα παραδείγματα άπειρα: από τους Τρείς Παίδες στη Κάμινο, τον Ανανία, τον Μισαήλ, και τον Αζαρία που λέγονταν και Σεδράχ, Μισάχ και Αβδεναγώ μέχρι τον ήρωα του "Αντίκτυπου του νού" του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη - τη συγκλονιστικώτερη καταγγελία του αντισημιτισμού στο νεοελληνικό Λόγο - που είχε λιτανεία ονομάτων, Σαββατίνος ή Σαλβατόρος ή Σάλβος ή Σάββας.

Το Μοναδικό Όνομα είναι εκείνο της Ελευθερίας γι' αυτό και μένει πάντα ακατανόμαστο το Τετραγράμματο Όνομα του Θεού.

Γιόντ, Χέ, Βαβ,, Χέ.

יְהוָה

(Κακώς, κάκιστα εκφωνήθηκε σαν Γιαχβέ ή Γιεχωβά). Το Τετραγράμματον αρχίζει στα εβραϊκά με το

γράμμα Γιόντ - το γράμμα που μπροστά σ' ένα ρήμα δίνει την διάσταση του Μέλλοντος⁴⁰.

Το Όνομα της Ελευθερίας βρίσκεται στο Μέλλον. Θ' ακουστεί μόνον όταν δεν θα υπάρχει ούτε ένας καταπιεσμένος επί της γης.

Μπαρούχ Α Σέμ! - Ευλογητό το Όνομα!

Απρίλης - Μάϊος 1994

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. A. Hitler, Mein Kampf, ed. John Chamberlain et al. N. York 1939, σελ. 73 και B. Lewis, Sémites et antisémites, Fayard, Agora, Paris, 1987, σελ. 145.
2. E. Balibar - I. Wallerstein, Race Nation Classe "Les identités ambiguës", La Découverte, Paris 1988.
3. Vladimir Jankélévitch, Béatrice Berlowitz, quelque part dans l'inachevé, Gallimard, Paris 1978, σελ. 138.
4. Bλ. E. Balibar - I. Wallerstein ί.π.π.
5. B. Ράϊχ, Η μουσική ψυχολογία του φασισμού, εκδόσεις Μπουκουμάνη 1974, τ. 1ος, σελ. 128.
6. Trotsky's Notebooks 1933-1935, Columbia University Press, New York 1986, σελ 94 στην αγγλική μετάφραση, σελ 136-137 στο ρωσικό πρωτότυπο.
7. Hegel, Science de la Logique, La doctrine de l'essence, μετάφραση P.J. Labarrière και Gwendoline Jarczyk, Aubier, Paris 1976 σελ. 37.
8. H. Müller, Tutti gli errori, Ubulibri 1994 από την προδημοσίευση στην Unita, 7 Μαρτίου 1994.
9. Leon Trotsky, The struggle against Fascism in Germany, Pathfinder Press, New York 1971, σελ. 404-405.
10. F. Kafka, Lettre au Père, στο Préparatifs de noce à la campagne, μτφ Marthe Robert, Gallimard 1957 Bλ. και Marthe Robert, D'Oedipe à Moïse, Agora 1974, σελ. 18.
11. Φ. Κάφκα, ο Πύργος, μτφ. Αλέξανδρου Κοτζιά, Γαλαξίας, Αθήνα 1964 Bλ. ιδιαίτερα τους διαλόγους ανάμεσα στον Κ. και τον Γκέρσταικερ σελ 242 και 322-323, που υποδηλώνουν ανάγλυφα τη σχέση του εβραίου μ' έναν "καλόπιστο" guy της εποχής.
12. Bλ. το κλασικό έργο του Raul Hilberg, the destruction of the European Jews, B' έκδοση New York 1985, γαλλική έκδοση La Destruction des Juifs d'Europe, Fayard Paris 1988.
13. Bλ. την καίρια κριτική που ασκεί στην "φραγκφουρτιανή" θέση ο ψυχαναλυτής Slavoj Žižek στο δοκίμιο του Les impasses de la "désublimation répressive", στο Aspects du malaise dans la civilisation, Navarin, Paris 1987 σελ 160-173.
14. F. Kafka, Lettre à Franz Werfel, στο Préparatifs de noce à la campagne, ί.π.π. σελ. 249-251 Bλ. και M. Robert ί.π.π. σελ. 14-15.
15. Bλ. J. Lacan, le Moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse, le Séminaire livre II, Seuil, Paris

1978.

Για χρήσιμες επεξηγήσεις και σχόλια βλ. στα προηγούμενα αφετηρώματα στον Lacan των Τετραδίων Ψυχιατρικής τ. 19-20 και 34.

Επίσης βλ. την Εισαγωγή του Π. Βαρδή στο Ph. Julien Για την πατρότητα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1993 καθώς και του Joël Dor, Εισαγωγή στην ανάγνωση του Lacan 1. Το ασυνείδητο δομημένο σαν γλώσσα, Πλέθρον, Αθήνα 1994.

16. Βλ. Βαρδή δ.π.π. σελ. 16

17. Γ. Βέλτος, Συννεχώματα, Ανεπίδοτον στα NEA της 11 Μαΐου 1994.

18. W. Benjamin, Το έργο Τέχνης στην εποχή της τεχνικής αναπαραγωγιμότητάς του, στα Δοκίμια για την Τέχνη, Κάλβος, Αθήνα 1978, σελ. 38.

19. J. Lacan, Séminaire II δ.π.π. σελ. 372. βλ. και J. Dor δ.π.π. σελ. 213-214.

20. J. Lacan, Les Quatre Concepts Fondamentaux de la Psychanalyse, Le Séminaire, livre XI Seuil - Points, Paris 1973, σελ. 305-306.

21. Leon Trotsky, the Permanent Revolution, New Park Publications, London 1975, σελ. 23, στα ελληνικά εκδόσεις ΑΛΛΑΓΗ, β' έκδοση 1988, Αθήνα, σελ. 29.

22. Franco Ottolenghi, Contraddanza, Moretta Vitali, 1994.

23. S. Freud, Complete Psychological Works, Standard Edition, Hogarth Press, London 1966, τ. XVII, σελ. 103.

24. E. Balibar - I. Wallerstein δ.π.π. σελ. 75.

25. Bλ. Yirmiyahu Yovel, Spinoza and Other Heretics, The Marrano of Reason, Princeton University Press, 1989.

26. Εσθήτη, β' 10.

27. Marrano Poets of the Seventeenth Century, Ed T. Oelman. Littman Library of Jewish Civilization, Associated University Presses, New Jersey 1982, σελ. 224-225.

28. Σ' αντίθεση με την άποψη του P.-A. Taguieff στο Sur l' antisémitisme": pour une nécessaire rupture Lignes No 19, Mai

1993, ed. Hazan σελ. 113-121.

29. K. Marx, Capital, vol III, Progress, Μόσχα 1988, σελ. 791.

30. G.W.F. Hegel, Principes de la Philosophie du Droit, 270, tel, Gallimard 1989, σελ. 290 βλ. και το άρθρο του Charles - Eric de Saint Germain, Assimilation et exclusion: Hegel et les enjeux actuels du débat français sur l' immigration Philosophie Politique No 3, Juin 1993, σελ. 45-64.

31. Για μιά δεδομένη κριτική παρουσίαση του "Εβραϊκού Ζητήματος" του Μαρξ βλ. τη μελέτη του Enzo Traverso, Les marxistes et la question juive, La Brèche - PEC, Montremil 1990.

32. L. Trotsky, the Imperialist War and the Proletarian World Revolution, Μανιφέστο της Έκτακτης Συνδιάσκεψης της Τετάρτης Διεθνούς, Μάιος 1940, στο Leon Trotsky on the Jewish Question, Pathfinder Press, 1970 σελ. 30.

33. Abraham Léon, La Conception Matérialiste de la Question Juive, Edi, Paris 1980.

34. Maxime Rodinson, δ.π.π. σελ XXXV

35. E. Bloch, Erbschaft dieser Zeit, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, και στα γαλλικά Héritage de ce temps, Payot, Paris 1978.

36. O. Cullmann, Χριστός και Χρόνος, Κέντρο Βιβλικών Μελετών Άρτων Ζωής, Αθήνα 1980.

37. Berachot 34 a. Bλ. Maïmonide, Epîtres, Tel, Gallimard 1993, σελ. 137 την παράθεση από την Michne Tora, Sefer choftim, Hilkhot Melakhim σελ. 144.

38. Αποκάλυψις Κα', 1.

39. Shmuel Trigano, La demeure oubliée, Genèse religieuse du politique, Tel Gallimard 1994, σελ. 384-385.

40. Bλ. The Torah, A Modern Commentary, Exodus, Union of American Hebrew Congregations, New York 1983, σελ. 12.

41. Εξόδος α' 1.

42. Bλ. Marc-Alain Ouaknin, Tsimtsoum, Introduction à la méditation hébraïque, Albin Michel, Paris 1992, σελ. 219.

Edmond Jabés*
μετάφραση: Αντρέας Παγουλάτος

Το ακρότατο κακό

Έπρεπε να πει: έφηβος, είχε δει το κακό να περηφανεύεται για τη δύναμή του, ενήλικας, είχε δει αυτό το κακό να διαδίδεται, λίγο παντού, δυναμωμένο από την υποστήριξη των μεν, ενθαρρυμένο από την αδιαφορία των άλλων. Καταγγελμένο επίσης, από εκείνους που είχαν μετρήσει τον κίνδυνό του: σκόρπιες φωνές, ποτέ αρκετά δυνατές για ν' ακουστούν ολότελα.

Είχε δει τη μάστιγα να πέφτει πάνω σ' ορισμένες χώρες και να τις βασανίζει σκληρά, αδιάντροπα. Είχε δει ανθρώπους να χάνουν την αξιοπρέπειά τους. Είχε δει την πυκνή ομίχλη της δυστυχίας να τυλίγει τον κόσμο και άντρες, γυναίκες και παιδιά να χάνονται, στο περιθώριο της Ιστορίας, εγκαινιάζοντας τη δική τους: ιστορία εκατομμυρίων μαρτύρων που ποτέ, ίσως, δεν θα γνωρίσουμε το τέλος τους· γιατί δεν μοιάζει να έχει ένα τέλος, τόσο ευρύχωρα όντας τα φιλόξενα περιθώρια των βιβλίων μας πένθους.

Αυτό το Κακό έφερνε ένα όνομα: **Φασισμός**. Έπειτα, με τ' όνειρο ενός άλλου, πιο γοητευτικού, ονομάστηκε: **Ναζισμός**.

Μολυσματικό κακό που οι σπόροι του είναι, μερικές φορές, αφανέρωτοι, γιατί βρίσκουν ένα έδαφος κατάλληλο για να φυτρώσουν στα πιο χαμηλά μας ένστικτα.

Αυτό το Κακό δεν είναι αρρώστια, αλλά κακό σε κατάσταση μέθης. Μέθη, από ένα κακό που το κακό εμψυχώνει.

Στην εποχή του, το ν' αγωνίζεται κανείς ενάντια σ' αυτό το κακό ήταν να το παγιδεύει στις πρώτες του αντιληπτές εκδηλώσεις, αλλά, επίσης, στις αδριστες προεκτάσεις του.

Να υπήρχε ένα άκρο στην τρέλλα του κακού; ακρότατο Κακό που η τρέλλα εξάπτει και συντηρεί;

Ξέρουμε, αλλοίμονο, πως σ' ένα άκρο, αντιστοιχεί ένα πιο παρακινδυνευμένο άκρο και που, εμείς, δεν υποπτεύμαστε. Βρίσκεται στα όρια του αντιληπτού.

Αλλά. ω νύχτα, τι, σήμερα, δίνεται ακόμη για να ειδωθεί στο χαλασμένο ορίζοντα; - Τίποτα που να μην έχει, ήδη, ειδωθεί. Και στη σιωπή όπου καταφεύγουμε; - Τίποτα που να μην έχει, ήδη, ακουστεί. Στο Κακό, μονάχα, ένα πιο ελκυστικό όνομα. Ανοίχτε τα μάτια. Τεντώστε τ' αυτιά. Επαγρύπνηση. Επαγρύπνηση. Τα θύματα ικετεύουν.

* Μεγάλος γαλλοεβραίος ποιητής. Πέθανε στις 2 Γενάρη 1991. Το ποίημά του "Το ακρότατο κακό" δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στο αφιέρωμα του περιοδικού "Lignes" No 4, το 1988, για την Ακρα δεξιά στη Γαλλία και την Ευρώπη.

Ξενοφών Σγουρός

Το Δαφνί κατά την περίοδο του φασισμού

Σκοπός της παρούσης μονογραφίας είναι η εξιστόρηση των συμβάντων στον χώρο του Δημόσιου Ψυχιατρείου - ή Ψυχιατρικού Νοσοκομείου Αττικής σήμερα - την δεκαετία 1934-44 χρόνια κατά τα οποία η θύελλα του φασισμού σάρωσε την Ευρώπη. Η παρουσίαση αυτή είναι ενταγμένη στο αφιέρωμα των "Τετραδίων Ψυχιατρικής" με τίτλο "Φασισμός και Ψυχιατρική". Δεν θα μπορούσε να λείπει εξ άλλου γιατί βασικό μέλημα της συντακτικής επιτροπής ήταν η αποφυγή έντονης θεωρητικοποίησης του ζητήματος και η προσφορά πραγματικών στοιχείων πάνω στο πως η φασιστική ιδεολογία επέδρασε στην ψυχιατρική θεωρία και πρακτική. Ο χώρος του Δαφνιού λοιπόν που υπήρξε τα περισσότερα χρόνια λειτουργίας του ένα "άσυλο" αποτελούσε ένα καλό πεδίο ιστορικής έρευνας και ενδιαφέροντος εφ' δυσον μάλιστα πολλοί από εμάς εργαζόμαστε σήμερα για αυτό. Αναφερθήκαμε στην λειτουργία του Δαφνιού ως "άσυλον" γιατί άποψή μας είναι - και ελπίζουμε των περισσοτέρων από εμάς - ότι ο εγκλεισμός ανθρώπων με ψυχικά ή άλλου είδους προβλήματα σε ειδικά ιδρύματα μέσα σε "τείχη" αλλά "εκτός των τειχών της πόλης", μακριά από το "υγιές" κοινωνικό σύνολο αποτελεί ένα δείγμα φασιστικής πρακτικής. Εκτός αυτού γνωρίζουμε δύλιο πολύ καλά ότι ο Φασισμός και ο Ναζισμός, κυρίως ο δεύτερος, επέδρασε πάνω σε οτιδήποτε ήταν διαφορετικό. Στην Ευρώπη - κυρίως κατά την διάρκεια της κατοχής αλλά και κατά την Δικτατορία Μεταξά - η έννοια της ανθρώπινης ζωής και αξιοπρέπειας είχε ξεχαστεί στον χώρο αυτό. Η πραγματικότητα είναι λίγο διαφορετική, τουλάχιστον όσον αφορά την δεύτερη περίοδο.

Για να γραφεί όμως μια ιστορική μονογραφία απαραίτητες είναι οι πηγές από όπου θα ανασυρθούν στοιχεία. Δυστυχώς, ουσιαστικά τέτοιες πηγές δεν υπάρ-

χουν εφ' όσον έως πρόσφατα η έννοια αρχειοθέτηση ήταν "άγνωστη" στο Νοσοκομείο μας. Μοναδική μας βιοήθεια λοιπόν υπήρξε η ιστορική μελέτη "Δαφνί, μια φανταστική πολιτεία" του ψυχιάτρου, τέως Διευθυντή του ΚΘΨΠΑ Κωστ. Φιλανδριανού, ο οποίος εργάστηκε στο Νοσοκομείο επί 33 συναπτά έτη, από το 1933 έως το 1966. Παρ' όλο το γλαφυρό και αρκετά λογοτεχνικό ύφος της συγγραφής ο κ. Φιλανδριανός γνώριζε πολύ καλά την εξέλιξη του Νοσοκομείου-Ιδρύματος μέσα στα χρόνια που μας ενδιαφέρουν και φαίνεται ότι πραγματικά είχε αφοσιωθεί στον χώρο αυτό κατά τον μακρό χρόνο της παραμονής του.

Ερχόμενοι λοιπόν στο θέμα μας, συνάγεται από τα γραφόμενα ότι από τις αρχές του 1934 το Δαφνί βρισκόταν σε ανοδική πορεία οργάνωσης και συγκρότησης. Πηγή της ανόδου υπήρξε ο Ν. 6077 "Περί οργανώσεως Δημοσίων Ψυχιατρείων" ο οποίος δημοσιεύτηκε στις 21-2-1934. Σύμφωνα με τον κ. Φιλανδριανό "ο νόμος αυτός αποτέλεσε σταθμό και εγκαινίασε μια νέα περίοδο στην περαιτέρω ανάπτυξη και εξέλιξη του Δημόσιου Ψυχιατρείου". Ο νόμος αυτός καθόριζε επαριθμώς τον τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να ήταν συγχροτημένες οι διάφορες νοσηλευτικές, διοικητικές και τεχνικές υπηρεσίες στο Δημόσιο Ψυχιατρείο, όπως επίσης και την ίδρυση δύο νέων ψυχιατρείων στην Θεσσαλονίκη και Χανιά. Οι βασικές αρχές του νόμου αυτού λίγο έως πολύ ισχύουν έως σήμερα, εάν σκεφτούμε ότι η σημερινή μορφή του Ψυχιατρείου αποτέλεσε μετεξέλιξη και εκσυγχρονισμό της προηγούμενης. Πάντως φαίνεται να υπήρξε ένας εργασιακός "οργασμός" στον χώρο αυτό από το 1934 έως την έναρξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου, ο οποίος φυσικά ισοπέδωσε τα πάντα. Τα στοιχεία δίνονταν στον κ. Φιλανδριανό το δικαίωμα να μιλήσει για μια Νέα Πορεία (ονομασία φυσικά που θυμίζει Μεταξι-

κές αρχές και ονοματολογίες) εντάσσονται όμως και αυτά στην ψυχιατρική πρακτική της εποχής, την ιδρυματική δηλαδή πρακτική. Πάντως είναι εντυπωσιακός ο ενθουσιασμός με τον οποίο περιγράφεται η εξέλιξη αυτή και φαίνεται ότι ο κ. Φιλανδριανός είχε πραγματικά γοητευτεί. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή της οικοδόμησης των κτιριακών εγκαταστάσεων: "Σε μικρό διάστημα περατώθηκε η οικοδόμηση του συγκροτήματος των 1ου, 2ου, 3ου και 4ου μονίμων περιπτέρων και παραδόθηκαν στην χρήση, περιφραγμένα με ιδιαίτερα ασφαλή πέτρινο μαντρότοιχο. Τα δύο, 1ο και 2ο, με θαλάμους σε 2 ορόφους και τα άλλα δυο (3ο και 4ο) μονόροφα είχαν όλα σχετικά καλή διαρρύθμιση και διέθεταν τους απαραίτητους για την αυτόνομη λειτουργία τους χώρους (Απομονωτήρια, Λουτρά, δωμάτια για γραφεία και προσωπικό). Συνολικής χωρητικότητας 375-380 κρεββατιών, τα 4 αυτά περίπτερα μπόρεσαν να στεγάσουν αμέσως μεγάλο μέρος από τους αρχώστους των παραγκών και αρκετούς νεοεισερχόμενους".

Πραγματικά έως τότε η κατάσταση της στέγασης αλλά και της εξυπηρέτησης βασικών ανθρωπίνων αναγκών ήταν απελπιστική. Οι ασθενείς ζούσαν σε 5 παραγκές με 25 περίπου κρεββάτια σε κάθε μια, με ελλείψεις σε νερό εφ' όσον δεν υπήρχε και μεταφερόταν με υδροφόρδο αυτοκίνητο από τον Σκαραμαγκά, φωτισμό εφ' όσον η περιοχή δεν είχε ηλεκτρικό ρεύμα, διατροφή εφ' όσον δεν υπήρχε οργανωμένο μαγειρείο και μετέφεραν το φαγητό σε χύτρες και κατσαρόλες από το άσυλο της Αγίας Ελεούσας. Και η μεταφορά του όμως ήταν σαφώς προβληματική εφ' όσον δεν υπήρχε τοπική συγκοινωνία και ο μοναδικός δρόμος, η Ιερά Οδός, ήταν ένας χωματόδρομος.

Έτσι λοιπόν, για τα δεδομένα της εποχής, η δημιουργία αυτονόμων περιπτέρων και η Οργάνωση Υπηρεσιών αποτέλεσε επίτευγμα. Εκτός τώρα των ήδη αναφερθέντων κτίστηκε προ του περιφραγμένου χώρου των περιπτέρων ένα οίκημα 3 δωματίων σαν Διοικητήριο και Γραμματεία, ένα άλλο μικρό πρόχειρο οίκημα που διαμορφώθηκε σε καφενείο-περίπτερο, επεκτάθηκαν και συμπληρώθηκαν οι εγκαταστάσεις των Μαγειρείων, προστέθηκαν νέες Αποθήκες και μια από τις παράγκες χρησιμοποιήθηκε για εγκατάσταση του Φαρμακείου.

Από διοικητικής πλευράς άρχισαν να οργανώνονται οι απαραίτητοι κλάδοι και το ίδιο ίσχυσε για τις διάφορες Ειδικές και Τεχνικές υπηρεσίες. Έτσι σιγά-σιγά δημιουργήθηκαν συνεργεία Ηλεκτρολογικά, Υδραυλικών, Οικοδομικών, Ελαιοχρωματισμού και λειτούργησαν υπηρεσίες Ασφάλειας, Μεταφορών κλπ.

Ο κ. Φιλανδριανός αναφέρεται ιδιαίτερα στην Γεωπονική Υπηρεσία: "Συστήθηκε και αυτή με τον ν. 6077 και επικεφαλής της τοποθετήθηκε ο γεωπόνος Ευθύμιος Σαχινίδης. Κάτω από την επίβλεψή του οργανώθηκαν συνεργεία με προϊσταμένους υπαλλήλους και εργαζόμενους αρρώστους (Ανθοκομικό, Κηπουρικό, Δενδροκομικό, Κτηνοτροφικό κλπ.) και καταβλήθηκε εντατική και πολύπλευρη προσπάθεια που είχε στόχους την ομαλοποίηση του εδάφους, τον εξωραϊσμό του κτήματος, την δεντροφύτευση και την ανάπτυξη παντός είδους καλλιέργειας. Σχετικά με την δενδροφύτευση έγινε αξιόλογο έργο: Ολόκληρο το κτήμα φυτεύθηκε και καλύφθηκε από εκλεκτές φάτσες οπωροφόρων που με συνεχή επίβλεψη και περιποίηση πρόκοψαν πολύ γρήγορα. Προστατεύτηκαν με συρματόπλεκτη περίφραξη γύρω στο κτήμα και σε λίγα χρόνια δημιουργήθηκε εκεί ένα περίφημο άλσος όλο αρώματα και ομορφιά. Δυστυχώς, σε μια μεγάλη πυρκαϊά, το καλοκαίρι του 1942 καταστράφηκε ολότελα όπως θα ιδούμε παρακάτω".

Οι αναλογίες με την σημερινή εποχή και οι πρώτες προσπάθειες Εργασιοθεραπείας είναι σαφείς. Εφ' όσον μάλιστα ένα μεγάλο μέρος των ασθενών πρέπει να προερχόταν από αγροτικές περιοχές, οι γεωργικού τύπου ασχολίες αποτέλεσαν την πρώτη προσπάθεια για πιο ανθρώπινες συνθήκες και οργάνωση της ζωής των αρχώστων όσον αφορά τουλάχιστον το θέμα Εργασία.

Εκτός τώρα αυτών οργανώθηκαν Αποθήκες Ιματισμού και Υλικού και δημιουργήθηκε ραφείο. Στην Νοσηλευτική υπηρεσία έγινε προσπάθεια για κάποια βελτίωση με πρόσληψη προσωπικού που ήταν πρακτικά ειδικευμένο τουλάχιστον στην γενική Νοσηλευτική. Επίσης εγκαινιάστηκε η πρακτική της εκπαίδευσης των ανεκπαίδευτων νοσηλευτών με την δημιουργία μονοθέσιας Νοσηλευτικής σχολής. Σημαντική προσωπικότητα του Νοσηλευτικού δυναμικού αποτέλεσε η πρώτη Διευθύνουσα του Νοσοκομείου, απόφοιτο της σχολής

ζετούς φοιτήσεως του Ε.Ε.Σ. Ελένη Κωτσάκη η οποία διατήρησε την θέση μέχρι τις αρχές του 1970.

Οι σημαντικότερες όμως αλλαγές, σύμφωνα πάντα με τον κ. Φιλανδριανό, έγιναν στον Επιστημονικό τομέα. Συμπληρώθηκαν οι προβλεπόμενες από τον νόμο οργανικές θέσεις γιατρών, ενώ για διάφορα χρονικά διαστήματα προσλαμβάνονταν και άλλοι γιατροί, πτυχιούχοι και τελειόφοιτοι, σαν έκτακτοι ή ημερομίσθιοι υπάλληλοι. Έτσι δημιουργήθηκε για πρώτη φορά ο πυρήνας μιας Επιστημονικής Ομάδας που αριθμούσε 15-20 γιατρούς ενώ οργανώθηκε σύστημα τακτικών εφημεριών. Απαραίτητη επίσης ήταν, όπως και σήμερα, η παρουσία του Εφημερεύοντα ως προϊσταμένου στις καθημερινές παραλαβές τροφίμων και άλλων ειδών όπως και η συμμετοχή των γιατρών σε διάφορες Επιτροπές. Επίσης άρχισαν να λειτουργούν Μικροβιολογικό εργαστήριο, ένα πρόχειρο Χειρουργικό τμήμα, Φαρμακευτική υπηρεσία. Με το νόμο 6077 θεσπίστηκε ο θεσμός του Επιστημονικού Συμβουλίου ενώ άρχισε να εφαρμόζεται συστηματική εξέταση και παρακολούθηση των αρρώστων, επιβλήθηκε η χρήση φύλλων νοσηλείας και η περιοδική ενημέρωσή τους και καταρτίστηκε ένα υποτυπώδες αρχείο. Τέλος γινόταν κάποιες παρατηρήσεις πάνω σε περιστατικά ή θεραπείες και άρχισαν να γράφονται οι πρώτες Επιστημονικές εργασίες.

Στην γενική βελτίωση των συνθηκών συνέβαλαν και οι οριστικές εγκαταστάσεις Υδρεύσεως και Ηλεκτροφωτισμού ενώ τοποθετήθηκαν και αυτόματα τηλέφωνα.

Όλες όμως αυτές οι προσπάθειες σκόνταφταν πάνω σε έναν βασικό παράγοντα. Την υπερφόρτωση του Νοσοκομείου με ασθενείς οι οποίοι έφτασαν το τέλος του 1934 τον αριθμό των 1000 (ενώ υπήρχε χώρος μόνο για 300 κρεβάτια). Η κατάσταση μάλιστα χειροτέρεψε πολύ τον χειμώνα του 1936 οπότε και καταργήθηκε το άσυλο της Αγίας Ελεούσας στην Καλλιθέα. Το Άσυλο αυτό που λειτουργούσε από το 1918 αποτέλεσε τον "γεννήτορα" του ΚΘΨΠΑ. Αρχικά μέχρι το 1924 βρισκόταν υπό Αστυνομική διεύθυνση, ως "Σωφρονιστήριο", με άθλιες συνθήκες. Το 1924 ονομάστηκε Δημόσιο Ψυχιατρείο Αγίας Ελεούσας, περιήλθε στην εποπτεία του Υπουργείου Πρόνοιας και τοποθετήθηκε σε αυτό ο πρώτος γιατρός ο Ισαάκ Ταστσόγλου, διακεκριμένος Νευρολόγος-Ψυχίατρος της Σμύρνης ο οποίος είχε έρ-

θει στην Ελλάδα μετά το 1922. Καταργήθηκε με απόφαση του Υπουργού Υγιεινής της τότε υπηρεσιακής κυβέρνησης Δεμερτζή και επιβάρυνε το ήδη υπερφορτωμένο Δαφνί με άλλους 200-250 αρρώστους οι οποίοι εγκαταστάθηκαν σε ισόγειες άθλιες παράγκες κοντά στην σημερινή "Χαρά". Η διαμονή αυτή εθεωρείτο προσωρινή μέχρι την αποπεράτωση του 5ου μόνιμου περιπέρου, που ήδη είχε αρχίσει να χτίζεται, όπως και ένα συγκρότημα πέντε νέων περιπέρων, των 6ου, 7ου, 8ου, 9ου, 10ου περιπέρων, που εκτάκτως τότε αποφασίστηκε να γίνουν, λόγω της επειγόντης της κατάστασης, με παραμερισμό του οριστικού οικοδομικού προγράμματος. Ο κ. Φιλανδριανός θεωρεί το γεγονός αυτό σαν ένα είδος "Σισύφειας καταδίκης" για το ψυχιατρείο η οποία ανέστειλε την εξέλιξη του ιδρύματος. Η αναστολή αυτή ξεπεράστηκε από ότι φαίνεται με την τοποθέτηση τον Ιούνιο του 1936 σαν Διοικητικού Διευθυντή, του απόστρατου στρατηγού του Υγιεινομικού Γ. Ζάραλη. Πρέπει να υπήρξε άνθρωπος με Διοικητική εμπειρία και αρκετά ικανός και δραστήριος στην άσκηση των καθηκόντων του. Επιταχύνθηκε αμέσως η εγκατάσταση ασθενών στα νέα μικρά περίπτερα με αποτέλεσμα την κατάργηση των παραγκών. Έγινε ριζική ανακαίνιση των Μαγειρίων, κτίστηκε Εκκλησία και επίσης το περίπτερο "Βασιλείου" στο οποίο νοσηλευόταν ισόβια, σύμφωνα με τους δρους δωρεάς, η δωρήτρια καθώς και 6-7 άλλοι ασθενείς του ιδρύματος.

Η πιο εντυπωσιακή όμως προσπάθεια, που και για την εποχή μας ακόμα είναι πρωτοποριακή, αποτέλεσε μια πειραματική απόπειρα για ανάπτυξη κτηνοτροφίας στο Ίδρυμα, με την αντιμετώπιση μέρους των αναγκών του σε κρέας και άλλα προϊόντα. Ο κ. Φιλανδριανός δεν αναφέρει λεπτομέρειες, πάντως στο Β.Α. άκρο του κτήματος διαμορφώθηκαν εγκαταστάσεις χοιροστασίου και αγελαδοτροφείου. Η φροντίδα των ζώων γινόταν από κτηνοτρόφους ασθενείς με την επίβλεψη γεωπόνων. Φυσικά όλη η προσπάθεια σταμάτησε, όπως θα δούμε, κατά την διάρκεια του πολέμου και της κατοχής. Μάταια αναζητήσαμε περισσότερες λεπτομέρειες γι αυτή την κάπως πρωτόγονη αυτοδιαχειριστική πρακτική η οποία σήμερα ακολουθείται από πολλά ψυχιατρεία, νοσοκομεία και θεραπευτικές κοινότητες.

Φυσικά παρ' όλο τον ενθουσιασμό του συγγραφέα-

γιατρού, που υπήρξε η μοναδική μας πηγή πληροφοριών, δεν μπορούμε να πιστέψουμε ότι οι συνθήκες διαβίωσης ασθενών και προσωπικού υπήρξαν τέλειες από κάθε άποψη. Εξ' άλλου και ο ίδιος το παραδέχεται στα γραφόμενά του, κυρίως όμως όσον αφορά το νοσηλευτικό προσωπικό. Όπως ακριβώς και σήμερα το μεγαλύτερο μέρος του δεν είχε ειδική εκπαίδευση και πάντα η αναλογία του σε σχέση με τον αριθμό των αρρώστων υστερούσε, έφτασε μάλιστα μια εποχή στο 1/10 του απαραίτητου αριθμού ατόμων. Ένα σημαντικό μέρος του ήταν αναγκασμένο να μένει μέσα στο Νοσοκομείο σε αντίσκηνα με ελεεινές συνθήκες θέρμανσης, διατροφής κλπ. Το Διοικητικό και Τεχνικό προσωπικό δεν αντιμετώπιζε τέτοια προβλήματα αλλά ούτε και εδώ οι συνθήκες ήταν άριστες. Το Επιστημονικό προσωπικό εργαζόταν σε μικρά γραφεία χωρίς στοιχειώδεις ανέσεις ενώ το δωμάτιο του εφημερεύοντος περιγράφεται σαν "κλουβί" διαστάσεων 2,05x1,45 το οποίο γέμιζε με το κρεβάτι και δεν υπήρχε χώρος να ανοίξει η πόρτα έτσι ώστε πολλές φορές οι γιατροί έμπαιναν από το παράθυρο.

Καταλήγοντας για το τι συνέβαινε στο ψυχιατρείο την πενταετία 1935-40 πρέπει να υπήρξαν αρκετές προσπάθειες καλυτέρευσης των συνθηκών διαβίωσης και ιατρικής φροντίδας των ασθενών, είναι σαφές όμως ότι οι βασικές αρχές της ασυλιακής πρακτικής πάνω στις οποίες λειτουργούσε το Ίδρυμα δεν επέτρεπαν μια ριζική εξέλιξη. Μια από τις πιο εμπεριστατωμένες δημοσιογραφικές έρευνες για το Δαφνί την εποχή εκείνη, έγινε το 1938 για την εφημερίδα "Πρωΐα" από τον ποιητή Κ. Βάρναλη ο οποίος για περισσότερο από μήνα ερχόταν καθημερινά στο Ψυχιατρείο με συνοδεία σκιτσογράφου και φωτογράφου. Στο διάστημα αυτό είχε την ευκαιρία να γνωρίσει από κοντά την ζωή του Ιδρύματος και να μελετήσει με άνεση τους αρρώστους. Οι εντυπώσεις του, μαζί με σκίτσα, κρίσεις και συμπεράσματα δημοσιεύονταν κάθε ημέρα στην εφημερίδα. Πολύ αργότερα τα ουσιαστικότερα μέρη της έρευνας ενοποιήθηκαν "σε βιβλίο με τον τίτλο "Αληθινοί Άνθρωποι".

Μας είναι ξεκάθαρο ότι παντοτινό πρόβλημα του ψυχιατρείου ήταν και παραμένει η υπερφόρτωση με ασθενείς. Επανειλημμένα έγιναν απόπειρες να καθοριστεί σταθερός αριθμός νοσηλευομένων και λήφθηκαν

μέτρα περιορισμού των εισαγωγών, δεν πέτυχαν όμως μπροστά στο κύμα των αναγκών που ανέτρεπε κάθε πρόβλεψη. Το πρόβλημα γινόταν προσπάθειες να ξεπεραστεί με συνεχείς ανεγέρσεις νέων περιπτέρων δημιουργώντας έτσι έναν όλο και περισσότερο δεινοσαυρικό οργανισμό. Περατώθηκε το 11ο περίπτερο, πλησίαζε στο τέλος της η οικοδόμηση των 12ου και 13ου (Σανατορίων), ενώ μέσα στο 1939 άρχισε η εφαρμογή ενός "μεγαλεπήβολου" οικοδομικού προγράμματος. Προέβλεπε την ανοικοδόμηση ενός συγκροτήματος από 5 μεγάλα όμοια κτίρια. Η οικοδόμηση του ενός από τα 5 (του σημερινού Ταστούγλειου) άρχισε έγκαιρα και προχώρησε με γρήγορο ρυθμό. Μέσα στο 1940 ήταν σχεδόν έτοιμο και μπόρεσε να μπει σε λειτουργία. Η οικοδόμηση των υπολοίπων δεν άρχισε ποτέ εφ' όσον κάθε προσπάθεια αναγκαστικά διακόπηκε με την είσοδο της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τον Οκτώβριο του 1940. ήδη από την κήρυξη του πολέμου στην Ευρώπη αρκετές προσπάθειες είχαν ανασταλεί, από την στιγμή όμως της Ιταλικής επίθεσης και μετά ακολούθησαν γεγονότα τα οποία συγκλόνισαν την υπόσταση του Ελληνικού κράτους και φυσικά την υπόσταση ενός ευαίσθητου και προβληματικού οργανισμού όπως το Δημόσιο Ψυχιατρείο. Στους 6-7 μήνες του θερμού πολέμου στο Ίδρυμα ξεχάστηκαν τα προγράμματα, παραμερίστηκαν οι επί μέρους ανάγκες και ελλείψεις, στρατεύτηκε το μεγαλύτερο μέρος του αντρικού προσωπικού ιδίως του Επιστημονικού και δημιουργήθηκαν πολλά κενά σε μέσα και ανθρώπους. Δυο σημαντικά γεγονότα ήταν η παραίτηση του Διοικ. Διευθυντή Γ. Ζάραλη και η παραχώρηση του Ταστούγλειου για την στέγαση Αγγλικής μονάδας αλεξιπτωτιστών, η οποία αποτελείτο κυρίως από Κύπριους, τον Φεβρουάριο του 1941.

Μετά όμως την Γερμανική εισβολή και την ήττα της Ελλάδας επήλθε η πλήρης αποδιοργάνωση του Νοσοκομείου. Η αρχή έγινε με την κατάληψη από τους Γερμανούς, λίγες ημέρες μετά την κατάρρευση, του Ταστούγλειου περίπτερου το οποίο είχε εγκαταλειφθεί εσπευσμένα από τους Άγγλους οι οποίοι είχαν αφήσει πίσω και πολλά από τα εφόδιά τους. Πριν από την είσοδο των Γερμανών είχε ήδη λεηλατηθεί από τους περίοικους οι οποίοι έκλεψαν είδη ιματισμού κυρίως. Οι Ιταλοί κατέλαβαν το ένα από τα περίπτερα των Σανα-

πορίων, ενώ μην ξεχνάμε διά πλα στο Δαφνί υπήρχαν και τότε οι στρατώνες του Χαϊδαρίου στους οποίους εγκαταστάθηκαν Γερμανοί και τους μετέτρεψαν σε φυλακές και κέντρο βασανιστηρίων.

Το Προσωπικό του Νοσοκομείου ελαττώθηκε σημαντικά. Άλλοι χάθηκαν στον πόλεμο, άλλοι έφυγαν για την Μέση Ανατολή ενώ άλλοι προσανατολίστηκαν σε όλες ασχολίες για να επιβιώσουν. Διοικητικός Διευθυντής του Ψυχιατρείου τοποθετήθηκε από την δοσίλογη κυβέρνηση Λογοθετόπουλου ο Γ. Λοβέρδος, ανθρακός που από τον κ. Φιλανδριανό χαρακτηρίζεται ως ακατάλληλος, επιζήμιος και μοιραίος για τό Ίδρυμα.

Κατ' αυτόν τον τρόπο αρχίζει για το Ψυχιατρείο η ψητοχική περίοδος. Πρώτο και βασικό πρόβλημα φυσικά, η πείνα. Αποθέματα τροφίμων δεν υπήρχαν και διπλά ήταν υποχρεωμένο να θρέψει πάνω από 2.000 άτομα βρέθηκε σύντομα σε πολύ δύσκολη θέση. Η τροφοδοσία δεν γινόταν και η διατροφή περιορίζοταν σε κάποια χορταρικά και δσπρια. Όταν με τον πρόωρο χειμώνα 1941-42 προστέθηκε και το κρύο τα πράγματα πήραν δραματικές διαστάσεις με αποτέλεσμα τον αποδεκατισμό των αρρώστων. Παρά το γεγονός ότι οι εισαγωγές δεν είχαν ελαττωθεί ο αριθμός των νοσηλευομένων συνεχώς έπεφτε και από 2.000 περίπου έφτασε σε λίγους μήνες κάτω από το μισό. Οι περιγραφές του κ. Φιλανδριανού είναι ιδιαίτερα γλαφυρές:

"Το μεγαλύτερο μέρος των νοσηλευομένων παρουσίασε οιδήματα πείνας και οι θάνατοι ακολούθησαν κατά μάζες. Άνοιγαν το πρωί οι θάλαμοι και βρίσκονται πολλοί άρρωστοι πεθαμένοι και ξυλιασμένοι στα κρεβάτια τους ή στο δάπεδο. Η μεταφορά πτωμάτων στο Νεκροτομείο δεν σταματούσε όλο το 24ωρο και επειδή ο χώρος του ήταν ανεπαρκής, τα τοποθετούσαν εκεί κατά στιβάδες όπως τις σαρδέλες το ένα πάνω στο άλλο".

"Όσοι άρρωστοι κρατιόταν κάπως είχαν αφηνιάσει. Συχνά οι διαμαρτυρίες και οι ικεσίες τους είχαν δραματικό χαρακτήρα και έκαναν τραγική την θέση του προσωπικού. Οι αποδράσεις ήταν πολύ συνηθισμένες".

"Αλλά και του προσωπικού η κατάσταση δεν ήταν καλύτερη. Ζούσε την ίδια ζωή και είχε όλες τις αγωνίες της. Στο έργο του στάθηκε όσο ήταν δυνατόν να σταθεί και έκανε διά πλα στο μπορούσε. Το καθήκον του, δύσκολο από

την φύση του, γινόταν μέρα με την μέρα περισσότερο άχαρο για να καταντήσει στο τέλος θλιβερό και οδυνηρό. Έκανε την δουλειά του κάτω από επαχθείς συνθήκες και με πολύ άγχος. Θα έλεγε κανείς πως ένας κόσμος σε διάλυση (προσωπικό) φρόντιζε έναν άλλο κόσμο που βρισκόταν σε έσχατη εξαθλίωση".

Σε όλα αυτά εάν προσθέσουμε τις διώξεις και συλλήψεις μελών του προσωπικού από τις αρχές Κατοχής, επειρύσεις και έρευνες μέσα στο Νοσοκομείο για ανεύρεση τυχόν κρυμμένων υπόπτων, τις λεηλασίες από τους περιοίκους, το ρήμαγμα των κτιρίων, την παραμέληση της καθαριότητας και την πλήρη αποδιοργάνωση των διοικητικών υπηρεσιών καταλαβαίνουμε την τραγικότητα της κατάστασης.

Η εφιαλτική αυτή πορεία συνεχίστηκε μέχρι το καλοκαίρι του 1942. Μάλιστα στο τέλος του καλοκαΐριού σε όλα αυτά προστέθηκε και μια μεγάλη πυρκαγιά, μάλλον τυχαία, η οποία άρχισε χαμηλά προς την Λεωφόρο Αθηνών από ξερά χόρτα, μεταδόθηκε στα δέντρα από τον άνεμο και γρήγορα εξαπλώθηκε και έφτασε μέχρι το περίπτερο Βασιλείου και ως τα πρόθυρα του κτιριακού συγκροτήματος του Νοσοκομείου. Η έγκαιρη αντιμετώπισή της από τους υπαλλήλους του Ίδρυματος, τους περιοίκους και την Πυροσβεστική υπηρεσία αποσύρθησε σοβαρότερες συνέπειες. Κατέστρεψε όμως εντελώς το άλσος με τα οπωροφόρα δέντρα στο οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω. Η κατακραυγή της παγκόσμιας κοινής γνώμης για το Ελληνικό Ίδρυμα και οι πρωτοβουλίες του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού και άλλων οργανώσεων οδήγησαν σε σχετική βελτίωση της κατάστασης γενικότερα και φυσικά και στο Ψυχιατρείο. Σημειώθηκε κάμψη του λιμού κατά το δεύτερο ήμισυ του 1942 και αντιμετωπίστηκε στοιχειωδώς τουλάχιστον η διατροφή ασθενών και προσωπικού. Η βελτίωση έγινε σημαντικότερη ύστερα από την πτώση της κυβέρνησης Λογοθετούλου κατά τα μέσα του 1943. Τότε, παύτηκε αμέσως από την νέα Κυβέρνηση Ιω. Ράλλη ο Διευθυντής Γερ. Λοβέρδος. Αρκετοί από το προσωπικό άρχισαν να επανέρχονται στις θέσεις τους, γιατί με τις νέες συνθήκες τό Ίδρυμα έδινε τις βάσεις της διαβίωσης και επί πλέον παρείχε ασφάλεια απέναντι στην ανώμαλη από τις διώξεις κατάσταση. Πέρα από αυτό, με την εγκαινίαση της πολιτικής των διορισμών, προσλήφθηκε

πολύς κόσμος, ιδίως σε βοηθητικές θέσεις. Συχνά δινόταν οικονομική ενίσχυση στους υπαλλήλους, πράγμα που συντελούσε στο να αντιμετωπίζουν σε ένα βαθμό τις συνέπειες του πληθωρισμού. Τέλος η κίνηση του Νοσοκομείου, που είχε νεκρωθεί για ένα διάστημα άρχισε να αναζωογονείται. Οι εισαγωγές ασθενών πλήθαιναν και η περίθαλψή τους βελτιωνόταν συνεχώς.

Παράλληλα μπήκε και στο Νοσοκομείο το Αντιστασιακό πνεύμα. Πολλοί από το προσωπικό εντάχθηκαν σε οργανώσεις και άρχισαν σιγά-σιγά μια αφανή δράση. Δεν θα πρέπει επίσης να παραλειφθεί η συνδρομή του Νοσοκομείου σε διωκόμενους αντιστασιακούς και Εβραίους οι οποίοι πέρναγαν αρκετό χρόνο σε αυτά καμουφλαρισμένοι σε ασθενείς. Κατά την περίοδο εκείνη λοιπόν μπορεί να πει κανείς ότι το Ίδρυμα είχε γίνει ένα είδος καταφυγίου και βρισκόταν σε πολύ καλύτερη κατάσταση από την υπόλοιπη χώρα. Σε αυτό συνετέλεσε και η τοποθέτηση του Ηλ. Μαυρούλιδη, ως Διοικ. Διευθυντή στις 13-10-43, ο οποίος διέθετε διοικητικές ικανότητες, δυναμισμό και δημοκρατικό πνεύμα στην άσκηση των καθηκόντων του. Κινητοποιήθηκαν όλες οι Υπηρεσίες και η στάθμη της λειτουργίας τους ανέβαινε από μέρα σε μέρα. Με την από μέρους του Δ/ντού δυναμική και προς κάθε κατεύθυνση διεκδίκηση των απαιτήσεων του Ιδρύματος, βελτιώθηκαν σε μεγάλο βαθμό ο εφοδιασμός του σε υλικό και μέσα και ιδιαίτερα σε προμήθειες τροφίμων. Απέκτησε μάλιστα για πρώτη φορά και δικό του μεταφορικό μέσο, ένα παλιό λεωφορείο, το οποίο χρησίμευσε για μεταφορά του προσωπικού αλλά

και εφοδίων.

Η κατάσταση παρέμεινε σε αυτό το επίπεδο μέχρι την απελευθέρωση τον Οκτώβριο του 1944. Ο Γερμανός επικεφαλής της μονάδας που κατείχε το Ταστσόγλειο, θέλησε να εκβιάσει τον Μαυρούλιδη, ζητώντας ένα ποσό 200 χρυσών λιρών για να μην ανατινάξει το κτίριο. Αυτό συνεπαγόταν κίνδυνο και για τις άλλοes εγκαταστάσεις του Νοσοκομείου. Ευτυχώς η απειλή δεν πραγματοποιήθηκε ή μάλλον ματαιώθηκε λόγω της βιαστικής αποχώρησης. Κάποια απόπειρα έγινε στο ένα από τα κτίρια των Σανατορίων, που ήταν κενό γιατί δεν είχε ολοκληρωθεί η κατασκευή του. Έβαλαν στα θεμέλια του βόμβα, από την έκρηξη της οποίας έπαθε μια ρωγμή στο μέσο, χωρίς όμως μεγάλες ζημιές που θα αχρήστευαν το κτίριο.

Τα γεγονότα του Δεκέμβρη του 1944, τα οποία επακολούθησαν, είχαν μεγάλο αντίκτυπο και στο Ψυχιατρείο, δεν αποτελούν όμως αντικείμενο του παρόντος έργου. Προσπαθήσαμε να δώσουμε μια εικόνα της εξέλιξης του από το 1935 έως την Απελευθέρωση από τους Γερμανούς βασισμένοι, όπως ήδη έχουμε αναφέρει μόνο σε μια πηγή πληροφοριών. Ελπίζουμε οι παραλείψεις να μην είναι πολλές παρ' όλο που δεν αναφερθήκαμε καθόλου στις καθαρά ιατρικές συνθήκες νοσηλείας και τις χρησιμοποιούμενες θεραπευτικές μεθόδους. Αυτά όμως είναι λίγο έως πολύ γνωστά από την γενικότερη Ιστορία της Ψυχιατρικής, ενώ η πορεία του Ψυχιατρείου σε σχέση με την γενικότερη ιστορική εξέλιξη είναι λίγο έως πολύ άγνωστη.

Οι γιατροί - βοηθοί των βασανιστών

Στήν κατηγορία τών φορέων τής ατηνώδους φασιστικής βίας συγκαταλέγεται καί ένας - μικρός ευτυχώς - αριθμός γιατρών πού προσέφεραν τίς υπηρεσίες τους στούς βασανιστές, κατά τή διάρκεια τού εμφυλίου. Συγκεκριμένα, αυτοί οί γιατροί βρίσκονται δίπλα στούς βασανιστές κατά τή διάρκεια τών βασανιστηρίων καί παρακολουθούσαν τήν πορεία τής κατάστασης τών θυμάτων τους. Όταν έβλεπαν ότι ή καρδιά τους πάντευ νά σταματήσει έδιναν τό σήμα τής προσωρινής διακοπής τών βασανιστηρίων, τους έκαναν κάποια ένεση - καμφορά συνήθως και μόλις συνερχόταν ξανάδιναν το σήμα ότι τά βασανιστήρια μπορούν νά συνεχιστούν!

Παραθέτουμε τήν επιστολή ενός γιατρού στήν εφημερίδα "Ελεύθερη Ελλάδα" τού 1947, πού καταγγέλει αυτή τήν εγκληματική στάση συναδέλφου του. Η επιστολή αναδημοσιεύεται από το βιβλίο τής Ολυμπίας-Βασιλικής Γ. Παπαδούκα "Κεντρικαί γυναικείαι φυλακαί ΑΒΕΡΩΦ"

Η ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΕΝΟΣ ΓΙΑΤΡΟΥ

Άγαπητή «Έλεύθερη Ελλάδα»,

Ο έπαρχιακός γιατρός πού άφιερώνει τή ζωή του στήν έξυπηρέτηση μιᾶς μικρῆς κοινωνίας, φτωχός άνάμεσα στούς φτωχούς, άφοσιωμένος σ' ἔνα ύψηλό καθήκον πού τό προσαρμόζει στό στέρεο ἔδαφος ἄμεσης καί πρακτικής ασκησης τής ήθικής. Βρήκε τήν έκφραση καί τή δικαίωσή του στόν τύπο πού ἐπλασε ή μεγαλοφυΐα κι' ή ἀνθρωπιά τοῦ Μπαλζάκ. Είνε ό γιατρός-σύμβουλος, ό γιατρός-προστάτης καί κάποτε ἀρχηγός τής μικρῆς κοινωνίας. Καί βρίσκεται καί σήμερα παντοῦ καί στίς μικρές καί στίς μεγάλες τίς κοινωνίες, μονάχα στήν έξωτερική του ἐμφάνιση ἀλλαγμένος. χωρίς γένεια. μέ τά μανίκια ἀνασηκωμένα, ἀπλός, αἰσιόδοξος καί... έαμίτης.

Αντιπόδας του θά μπορούσε νά είναι ό τύπος τοῦ «Ντόκτορα Τζέκυλ»: Ένας γιατρός δηλαδή πού ή ἐπιστημονική του περιέργεια ἀμβλύνει τήν ήθική του συνείδηση καί πού ή ἔξοικείωση μέ τήν ματαιότητα τής ἀνθρώπινης ζωῆς τόν ὁδηγεῖ στήν ύποτιμηση τής ἀξίας τοῦ Ἀνθρώπου. Ό τύπος αὐτός, μυθιστορηματικός ὡς τά τώρα. πήρε πραγματική ύπόσταση στά πρόσωπα τῶν χιτλερικῶν γιατρῶν. πού χρησιμοποιήσαν ἀνθρώπινα κορμιά γιά νά κάνουν πειράματα. Παγκόσμια ύπηρξε ή ἔξεγερση –η συνείδησή μας

δέν ἀνέχεται αὐτή τή χρησιμοποίηση τοῦ ἀνθρώπου –εστω κι' ἂν ἀπό τά πειράματα τῶν χιτλερικῶν γιατρῶν θά μποροῦσε νά προκύψει ἔνα γενικότερο ὄφελος. Καί γιά τοῦτο οι χιτλερικοί αύτοί γιατροί θεωροῦνται κοινοί ἐγκληματίες.

Σ' αὐτές τίς δυό κατηγορίες ἀνάμεσα κινοῦνται ἔνα σωρό ἄλλοι τύποι γιατρῶν. Οι λίγο μωρότεροι ἀπό τούς δασκάλους. Οι γιατροί πού ἐγκληματοῦν ἀπό συμφέρο. πάθος, ἀμάθεια ἢ ἀδιαφορία καί οἱ γιατροί πού ἔχουν τή δύναμη νά παραβοῦν τό Νόμο γιά τήν ἐκπλήρωση ἐνός ύψηλότερου χρέους.

Αύτός ὅμως ὁ γιατρός Βάθης τῆς ἑλληνικῆς Ἀσφάλειας είνε μιά ἐντελῶς καινούργια μορφή. Ἀνάλογή της δέν ὑπάρχει ὡς τά τώρα μήτε στή λογοτεχνία, μήτε στήν ιστορία. Ὁ κύριος Βάθης είνε «γιατρός τῆς Ἀσφάλειας» –ἔνας ντόκτορας Τζέκυλ τῶν θαλάμων τῶν βασανιστηρίων καί ὅχι ἀπό ἐπιστημονική περιέργεια πού φτάνει στήν ἥθική πώρωση. Είνε ἐπαγγελματίας πού μισθώνει τίς ὑπηρεσίες του στό ἐγκλημα. «Γιατρός τῆς Ἀσφάλειας» –τώρα τό μαθαίνουμε– θά πεῖ ἔνας γιατρός πού στέκεται ιτάνω ἀπό ἔναν ἀνθρωπο πού βασανίζεται καί μέ τά ἀκουστικά στό αὐτί μετράει πόσο βαστάει τό κορμί του στό μαρτύριο. Δέν πειραματίζεται αὐτός ὁ γιατρός. Δέ μετράει γιά τά κορμιά γενικά πόσο βαστοῦν. Είνε ἀπλούστατα ὑπάλληλος τῶν βασανιστῶν. Καί τούς ὁδηγεῖ ψύχραιμα μέ τήν ἐπιστημονική του γνώση. "Ἄν ἡ καρδιά τοῦ θύματος κοντεύει νά σταματήσει, θά τούς κάνει νόημα νά σταθοῦνε καί θά τοῦ κάνει μιάν ἐνεση καμφορᾶς –γιά νά μπορέσουν οἱ ἄλλοι νά συνεχίσουν. "Υστερα θά τοῦ κάνει κι ἄλλη κι ἂν χρειάζεται καί τρίτη καί τέταρτη ὅσο χρειάζεται στούς βασανιστές. Κι ἂν τό θῦμα πεθάνει, θά πιστοποιήσει μέ τό δικαίωμα πού τοῦ δίνει ἡ Πολιτεία τό θάνατο –ἐπιστημονικό καί ἐπαγγελματικό του καθῆκον κι αὐτό. Καί ἐνῶ οἱ βασανιστές θά ἀποθέτουν κουρασμένοι τά σύνεργά τους, αὐτός θά πάρει τό καπέλο του – ὥρα 4 τό πρωΐ – καί θά γυρίσει στό σπίτι του, ὅπου μπορεῖ νάχει μιά σύζυγο καί παιδιά πού κοιμοῦνται χωρίς νά ξέρουν τό ἐπάγγελμα τοῦ πατέρα τους. Καί στό τέλος τοῦ μῆνα θά εἰσπράξει κανονικά τό μισθό του, ὅπως κάθε ἐργαζόμενος ἀνθρωπος, γι' αὐτές τίς ὑπηρεσίες πού πρόσφερε.

Ο γιατρός Βάθης είνε ἔνα πρόσωπο ἀπαράδεκτο γιά κάθε κοινωνία που δέν ἔχασε τέλεια τόν αὐτοσεβασμό της. Ὁ Ιατρικός Σύλλογος Ἀθηνῶν, πρῶτος ἃς κάνει τό καθῆκον του ἀποβάλλοντάς τον ἀπό τήν οἰκογένεια τῶν γιατρῶν.

Μέ τιμή
Δ.Κ. Ιατρός.

Μαρία Σ. Φαφαλιού

ΙΕΡΑ ΟΔΟΣ 343 Μαρτυρίες από το Δρομοκαΐτειο*

Με τη μεγάλη πείνα, πριν έρθει απ' την Τουρκία το πλοίο το "Κουρτούλοντς" που λέγανε για να μας φέρει δσπρια κι άλλα τρόφιμα, τότε ήταν η μεγάλη πείνα, πριν έρθει αυτό. Όταν βγάζαμε τους αρρώστους στο προαύλιο και βγαίνανε ορισμένα πράσινα χορταράκια στις γωνίες τα τρώγανε οι άρρωστοι. Το βράδι ένα τσάι και τέσσερεις εληές, χωρίς ζάχαρι. Άκουγες το βράδι όταν ανέβαινες απάνω στον θάλαμο και τρώγαν τα ληκόκκαλα οι άρρωστοι, τα κόκκαλα απ' τις εληές.

Σηκωνόμουνα το πρωΐ, γιατί πριν πάω στο μαγειρείο ήμουν επιτηρητής, προϊστάμενος στο "Σεβαστοπούλειο", είχα ενενήντα αρρώστους και μέσα σε έξι μήνες έμειναν 20-25. Οι οποίοι διετέθησαν σε άλλα τμήματα τα οποία συγκεντρώθησαν και το "Σεβαστοπούλειο" και το "Θεολόγειο" τα πήρε το Εμπειρίκειο, το Ορφανοτροφείο. Αυτά το χειμώνα του 41-42 με τη μεγάλη πείνα. Συγκεκριμένα, ήρθε μέρα που πήγα να πάρω μια βόλτα απάνω στους θαλάμους και βρήκα τέσσερεις νεκρούς. Έτσι, ακουμπισμένοι στο κρεββάτι και στον τοίχο, πεθαμένοι. Ψείρα δε, με συγχωρείτε, εκατομμύρια. Εκατομμύρια. Δεν υπήρχε σαπούνι, δεν υπήρχε τίποτα, ήτανε φοβερό το πράγμα.

Εγώ είχα έρθει στο Δρομοκαΐτειο το '34, παιδί ακόμα, σαν καθαριστής. Παρέμεινα μέχρι το 1946, οπότε με απέλυσαν για ανάρμοστη συμπεριφορά, επειδή εκτός από επόπτης μαγειρείου ήμουνα και συνδικαλιστής στο Σωματείο των Υγειονομικών. Είχα πάει εξορία, στην Ικαρία, γύρισα απ' την εξορία, δε με κράτησαν εδώ. Ήταν κι η γυναίκα μου εδώ νοσοκόμα. Μόλις διώξαν εμένα διώξαν και τη γυναίκα μου. Εξορία πήγα από την συνδι-

καλιστική μου δουλειά εδώ μέσα στο Δρομοκαΐτειο, όχι τίποτα άλλο, γιατί ήμουνα άνθρωπος αγαπητός στο προσωπικό, γιατί έτρεχα να πάω στον συνεταιρισμό, να πάρω σταφίδες, να πάρω τόνα, να πάρω τ' άλλο. Κοίταζα για τα συμφέροντα του προσωπικού και για τους αρρώστους, γιατί δυστυχώς τότε με τη μεγάλη πείνα είχαμε 5-6 νεκρούς την ημέρα, 7 νεκρούς καμμιά φορά.

Η κατάσταση ήταν φοβερή. Δεν είχαμε καύσιμα. Κόψαμε πολλά πεύκα, τα κόβαμε οι νοσοκόμοι κι οι εξωτερικοί εργάτες. Πηγαίναμε και κόβαμε τα πεύκα, τα πηγαίναν στην κορδέλλα τα κόβαν μικρά, τα πηγαίναμε στο μαγειρείο και τα βάζαμε μέσα στον φούρνο τη μια μέρα, και την άλλη μέρα που ξεραινόντουσαν τα βάζαμε για να μαγειρέψουμε. Είχανε καλαμπόκι σπείρει στο περιβόλι. Και το βγάλαμε άρον άρον, το κόψαμε και το βάλαμε στην ταράτσα, ξεράθηκε και το πήγαμε το αλέσαμε στον Ασπρόπυργο, σ' έναν μύλο και το κάναμε κουρκούτι. Νερό δηλαδή με ελάχιστο λάδι, γιατί δεν υπήρχε λάδι, ούτε αλάτι δεν υπήρχε. Και όπως είναι το κουρκούτι έτσι σερβιριζόταν για τους αρρώστους και το προσωπικό. Μια μέρα για παράδειγμα του '41 - '42, μπορεί να τρώγανε ένα πιάτο μαλεβί (κουρκούτι), ή σούπα του μπακάλη. Τίποτα άλλο. Είχαν και ωρισμένοι από το προσωπικό πριστεί. Χάσαμε και κανέναν δύο από πρέξιμο. Διότι ερχότανε η αβιταμίνωση και πριζόντανε τα μάτια και τελείωνε ο άνθρωπος. Και οι κοιλιές και τα μάτια πριζόντανε...

Εδώ στο Δρομοκαΐτειο, στην Κατοχή, είχαμε ένα τμήμα με καμμιά δεκαπενταριά αρρώστους, αναπήρους. Και είχανε ιδιαίτερο φαγητό. Ήτανε ένας ανθυπολοχα-

* Αποσπάσματα από το βιβλίο, υπό έκδοση από τον ΚΕΔΡΟ με αυτό τον τίτλο, μετά από ευγενή παραχώρηση της συγγραφέως στα «Τ.Ψ.». Την ευχαριστούμε θερμά.

γός εδώ πέρα, που ήταν στο μαγειρεύο μαζί μου, και έπαιρνε τρόφιμα από την Διεύθυνση Αναπήρων· από τον Ερυθρό Σταυρό· δεν ξέρω από που τάπαιρνε, και τους μαγειρευε ξεχωριστό φαγητό. Πιο καλό. Αυτό το καζάνι που εμάς είχε φασόλια, αυτοί είχανε κρέας. Υπήρχε ένας αξιωματικός εδώ πέρα ο οποίος επέβλεπε όλη αυτή την κατάσταση. Επέβλεπε στο μαγειρεύο, να μαγειρευτεί το φαγητό, πήγαινε κι έβλεπε πως τρώγαν οι άρρωστοι.

Αυτοί οι άρρωστοι ήρθαν κατ' ευθείαν απ' την Αλβανία. Ήταν στα νοσοκομεία, δεξιά αριστερά, άλλοι με κομμένα πόδια, άλλοι με το ένα πόδι, άλλοι με τα δυο πόδια. Ψυχασθενείς. Και καλώς εχόντων των πραγμάτων μπορεί να τρελλαθεί ένας άνθρωπος, αλλά μπορεί κι από τον πόλεμο ωρισμένοι άνθρωποι νάπαθαν αυτό το πράγμα. Από τον φόρο, από το να κοιμάσαι μες στο χιόνι όλη την ημέρα, κάθε βράδυ, κάθε μέρα, η ψείρα, το κακό που υπήρχε τότε...

Όταν γύρισαν οι στρατιώτες από το μέτωπο, ήρθανε τριάντα Χιώτες εδώ στο Δρομοκαΐτειο, τους ξεψειριάσανε, έδωσε εντολή ο γερο-Γιαννήρης (ο τότε Γενικός Διευθυντής) να κάνουν μπάνια, να τους δώσουνε φάρμακα, να ξεψειριαστούν και τους έδωσε και ρούχα που υπήρχαν τότε - διότι τότε υπήρχαν ρούχα του νοσοκομείου που βάζαν οι άρρωστοι. Σ' άλλους τους φέρναν οι δικοί τους, σ' άλλους δεν τους φέρναν. Τους έδωσε λοιπόν ρούχα, φάι και φάγανε, δυο-τρεις μέρες κι έπειτα φύγανε με το καίκι και πήγανε στη Χίο.

Θυμάμαι μια φορά ένας άρρωστος ανάπηρος με κομμένα πόδια, της Αλβανίας, ήταν στο "Θεολόγειο". Και βγήκε στο προαύλιο χωρίς να τον πάρει κανείς χαμπάρι, με τα γόνατα, έβαλε μια σκάλα, ανέβηκε μια μάντρα δυόμισυ μέτρα, βάζει τη σκάλα, ανεβαίνει τη σκάλα, κάθεται απάνω στη μάντρα, βάζει τη σκάλα από το άλλο μέρος, κατεβαίνει τη σκάλα, φεύγει. Δεν το παίρνει χαμπάρι ο θυρωδός που βγαίνει. Και πάει στην Αθήνα με τα γόνατα. Ναι. Ένας ανάπηρος του Αλβανικού.

Το κάθε οίκημα είχε ψηλούς τοίχους. Βεβαίως. Ήταν μαντωμένο. Και η πόρτα αλειδωμένη για ασφάλεια. Αν έβγαινε κανένας άρρωστος της Α' θέσεως έξω στο προαύλιο, στα πεύκα, έπρεπε να βγει με νοσοκόμο. Αυτοί είχανε ειδικούς νοσοκόμους. Στα άλλα τμήματα δεν υπήρχανε, ήσαν 60-70 άρρωστοι με τέσσερεις νοσοκόμους, δε μπορούσανε να κάνουνε αυτή τη δουλειά. Προσωπικό

δεν κυκλοφορούσε. Άμα έβγαινες έξω σου έλεγαν "Δεν έχεις καμιά δουλειά. Μέσα". Γιατί ήσουνα διαρκώς βάρδια. Κυκλοφορούσες μόνο αν πήγαινες στην ιματιοθήκη να πάρεις ρούχα, ή επήγαινες στο πλυντήριο, ή επήγαινες στο φαρμακείο.

Οι συνθήκες για τους νοσοκόμους τότε ήτανε φοβερές. Είχες έξοδο κάθε δεκαπέντε μέρες, για εικοσιτέσσερεις ώρες. [Τις υπόλοιπες κοιμόσουν μέσα στο Δρομοκαΐτειο]. Όταν έπαιρνες το ρεπό σου κάθε δεκαπέντε μέρες δε μπορούσες νάρθεις μέσα πλέον, έπρεπε να λήξει το εικοσιτετράωρο για να ξανάρθεις. Και οι αμοιβές ήταν 800 με 850 δραχμές. Αυτή ήταν η αμοιβή του νοσοκόμου. Για να πάρεις ένα κοστούμι ρούχα ήθελες δυόμισυ χιλιάδες. Λοιπόν, ένας άνθρωπος ο οποίος παντρευότανε, γιατί συνήθως δούλευε το αντρόγυνο, έπαιρνε το εικοσιτετράωρό του και πήγαινε σε κάποιο δωμάτιο που είχε συνήθως νοικιασμένο, αλλά έπρεπε στις 24 ώρες απάνω να οχόταν πίσω στη δουλειά του.

Η δουλειά του νοσοκόμου ήτανε βέβαια σκληρή, γιατί και την ημέρα ήσουνα υπηρεσία και το βράδι δυο ώρες σκοπός, με ρολόι. Κι ήταν οι άρρωστοι επικίνδυνοι τότε, δεν ήταν όπως σήμερα που είναι ήρεμοι οι άρρωστοι, που γυρίζουν έξω. Τότε έπρεπε να είσαι παλαιστής, διότι φέρναν άρρωστο που μπορούσε να σε σκοτώσει. Μια φορά, όπως βάσταγα τα ψωμιά να πάω να τα δώσω στην τραπέζαρια, μου λέει ένας άρρωστος, χωροφύλακας ήτανε, και μου λέει: "Που το πας το ψωμί ρε;", μου λέει, "εμείς πεινάμε, που το πας το ψωμί;" Γιατί κόβανε ανάλογα με το πόσα δράμια ήταν τότε το ψωμί, 100 δράμια, 80 δράμια ή μερίδα. Κι όπως βάσταγα το καλάθι με το ψωμί, έρχεται κοντά, μου δίνει μια κουτουλιά, πέφτω πάνω στον τοίχο, τακ, με μαζέψανε και με πήγανε με εγκεφαλική διάσειση. Στο κρεββάτι ήμουνα έντεκα μέρες. Έπρεπε να είσαι σκληρός, γερός, για να την κάνεις αυτή τη δουλειά. Αυτό συνέβη όσο ήταν η Κατοχή ακόμη, αλλά είχε περάσει πλέον η φούρια της πείνας και όσο νάναι υπήρχε φαγητό, μα φασόλια ήτανε, μα μακαρόνια, αλλά υπήρχε τροφή, τρώγανε.

...

Έχαμε τότε παρανόμους, οι οποίοι ερχόντουσαν μέσα. Ε, ένα πιάτο φάι τους δίναμε, τους έδινα. Είχαμε δύο Αυστραλούς που τους κρύβαμε στο περιβόλι και κάθε μεσημέρι ερχόταν ο περιβολάρης και τούδινα δυό μερί-

δες φαί και τους έδινε των ανθρώπων. Άλλά έρχεται μια μέρα και μου λέει: "Κυρ Γιάννη, δε μπορώ πλέον να τους βαστήξω γιατί με ειδοποίησαν ότι θα με πιάσουν και θα με στείλουν στους Γερμανούς". Και αναγκάστηκε και τους πήγε στο Σκαραμαγκά, τους έβαλε σ' ένα αυτοκίνητο μέσα και πήγαν για την Ελευσίνα. Ποιος ξέρει τι έγιναν οι άνθρωποι αυτοί. Τους είχαμε στο περιβόλι κάπου δυο μήνες, τρεις μήνες, τέσσερις; Συγκεκριμένα δε μπορώ να θυμηθώ πόσο καιρό ακριβώς. Αν ερχόταν καμμιά γερμανική περιπολία ο περιβολάρης θα τους έλεγε ότι δουλεύανε γι' αυτόν στο περιβόλι, αλλά δεν θα τους καταλάβαιναν ότι ήσαν Αυστραλοί; Μάλιστα του 'χαν αφήσει ένα σακκίδιο κι αυτός το πήγε τότε κάπου και κάτι του δώσανε, γιατί είχε έναν αριθμό απάνω το σακκίδιο του στρατιώτη, πως λεγόταν κλπ.

...
Εδώ απέναντι, όταν επήγανε και γράψανε στη σπηλιά του Νταβέλη ένα "ΕΑΜ" και το ασπρίσανε, μέσα σ' αυτούς ήμουνα κι εγώ. Αυτό ήταν κατά το '41 - '42. Πήγαμε δηλαδή δυο δοχεία ασβέστη απάνω τη νύχτα και βάλαμε πέτρες και γράψαμε ένα "ΕΑΜ" και ασπρίσαμε τις πέτρες. Όταν λοιπόν το είδαν οι Γερμανοί, μια Κυριακή πρωί, μάζεψαν απ' το Αιγάλεω δύος ήτανε στα καφενεία και τους πήγαν απάνω στο βουνό. Τους βλέπαμε εμείς από δω κι είπαμε ότι θα τους εκτελέσουν. Άλλα οι Γερμανοί τους βάλανε μόνο και γκρεμίσαν αυτά τα πράγματα, βγάλαν τις πέτρες, τις χαλάσαν και σκεπάσαν τα γράμματα. Ύστερα τους κατεβάσαν κι αφήσαν τον κόσμο πια ελεύθερο κι έφυγε.

Όμως στο μεταξύ οι ντόπιοι εδώ γύρω φοβήθηκαν, συγκεντρώθησαν κι ήρθαν εδώ μέσα. Τότε τι να κάνεις, να τους διώξεις; Δεν τους διώξαμε, τους αφήσαμε μέσα. Κι έτσι όλα τα τμήματα γέμισαν από Χαϊδαριώτες. Που να κριφτούν; Ήρθαν εδώ. Ε, ανοίξαμε τις πόρτες ύστερα και φύγαν οι άνθρωποι βέβαια, μείναν καμμιά-δυο ώρες, μέχρι που να φύγουν οι Γερμανοί από το βουνό.

...
Όταν έγινε το μεγάλο μπλόκο στην Κοκκινιά, στον Κορυδαλλό έγινε μία μάχη με τους Ελασίτες. ΕΑΜ-ΕΛΑΣ δηλαδή εναντίον Γερμανών. Κατά το '42 '43 αυτά. Και αφού ξεκαθάρισαν την κατάστασιν εκεί στον Κορυδαλλό οι Γερμανοί ανέβησαν στο βουνό και κατέβησαν στο Νοσοκομείο. Ο επί κεφαλής λοιπόν ήρθενε

στο θυρωδείο -νομίζω ότι είναι τώρα- όχνει μια φωτοβολίδα και εμαζεύθησαν καμμιά τριανταριά. Ήρθαν οι Γερμανοί μέσα, αλλά πριν αυτό, αφού μάθαμε τα γεγονότα διότι ακούγαμε τους βομβαρδισμούς, οι γιατροί, οι διαχειρισταί, όλοι, φορέσαν άσπρες μπλούζες και κατέβηκαν κάτω από τα δωμάτιά τους -γιατί μέναν οι γιατροί τότε εδώ όλοι-. Τους είδαν οι Γερμανοί, δεν πειράξανε κανέναν, συγκεντρώθησαν μόνο στο θυρωδείο και σηκωθήκαν και φύγανε.

Στην Κατοχή κάθε βράδι βγαίναμε και γράφαμε στην άσφαλτο συνθήματα, απ' έξω από το Δρομοκαΐτειο μέχρι κάτω, που είναι στροφή που πάει για την Αγία Βαρβάρα. Πάντα είχαμε έναν δικό μας που παραφύλαγε. Σε μια στιγμή λοιπόν τον πλησιάζει κάποιος και του λέει "παρτιζάν, παρτιζάν;" Μας φωνάζει τότε ο δικός μας, "αυτός είναι Γερμανός, παιδιά", λέει, "παρατάτε τα πινέλλα και πάρτε δρόμο και φύγετε". Του βγάζει λοιπόν το πιστόλι, του βάζει το ποδήλατο δίπλα, και περίμενε ώσπου να φύγουμε εμείς. Έπειτα άφησε και τον Γερμανό να φύγει, δεν τον σκότωσε γιατί θα υπήρχαν αντίποινα. Αφού και παρ' όλα αυτά, σε μισή ώρα, -εδώ απέναντι στην "Α' θέση" ήμασταν, στην ταράτσα- κι ήρθε ένα τζιπ ακριβώς στη θέση που ήταν ο Γερμανός κι έβαλε δέκα, είκοσι βολές. Τέλος πάντων έφυγε, δεν έγινε τίποτα. Εμείς πετάχθημεν μέσα από τα σύρματα κι ήρθαμε μέσα στο τμήμα, ούτε ζημιά ούτε γάτα, δεν έπιασαν κανέναν.

(Αποσπάσματα από προφορική μαρτυρία του Γιάννη Παντελάρου, νοσοκόμου, επόπτη μαγειρείου και μέλους του Σωματείου Υγειονομικών στην Κατοχή.)

*
* *

Το '42 ήμουν δεκατέσσαρο-δεκαπέντε χρονών. Στο σχολείο ήμουνα ο πρώτος μαθητής, πήγαινα στο Δεύτερο Νυχτερινό Γυμνάσιο Αθηνών, Σόλωνος και Γ' Σεπτεμβρίου. Λοιπόν, στις 28 Οκτωβρίου του 1942 βλέπω στο σχολείο, στις μεγάλες τάξεις, να γίνονται ζυμώσεις. Λέω "παιδιά, τι συμβαίνει; "Να, φίλε Χρ. αύριο γιορτάζουμε την 28η Οκτωβρίου και κάτι πρέπει να πούμε για να τιμήσουμε την ημέρα". "Και αυτό, λέω, σας στενοχωρεί; Θα μιλήσω εγώ". "Ανάλαβε", μου λέει.

Μιλάω λοιπόν στην τάξη μου, βέβαια ανακάτεψα μέσα για τον Μεταξά, πράγματα που ήταν ασυμβίβαστα με την Αριστερά, αλλά που εγώ το θεώρησα χρέος μου εκείνη την ημέρα να αναφερθώ στην 28η Οκτωβρίου σαν δημιούργημα όλων κι όχι ξεχωριστά ενός τμήματος του ελληνικού λαού. Ανοίγει λοιπόν στο διάλειμμα ο καθηγητής μας ο μαθηματικός την πόρτα της αίθουσας, βλέπει ότι μιλάω εγώ, βγαίνει έξω, συνεχίζω κι όταν τελειώνω μπαίνει μέσα και λέει: "Αυτά που σας είπε ο συμμαθητής σας Χρ. να γίνουνε πράξη κι όχι θεωρίες μόνον. Να γιορτάσουμε όλοι μαζί, παιδιά, την 28η Οκτωβρίου".

Έγινε η απεργία εκείνη την ημέρα και σε λίγο καιρό με πλησιάζει ένας συμμαθητής μου, ο οποίος ήτανε γιος Μοιράρχου της Χωροφυλακής. Μου λέει: "Θέλεις να συνεργαστείς για την Εθνική Επανάσταση;" Λέω "τι είναι αυτό;" "Αντιστασιακή οργάνωση", μου λέει. "Ευχαρίστως". Μου δίνουν κάτι προκηρύξεις λοιπόν, τις οποίες επλήρωσα με 100 δραχμές τη μία, τότε 10.000 έκαναν οι εκατό προκηρύξεις, τις οποίες μ' έναν Κύπριο συμμαθητή μου επήγαμε και τις μοιράσαμε την νύχτα. Μας μπλοκάρανε. Ήτανε Ιταλοί μοτοσυκλετιστές, αλλά μπήκαμε σ' ένα σπίτι και αποφύγαμε την σύλληψη. Από κει και πέρα πια άρχισε η αντιστασιακή μου δράση. Μετά μπήκα στην Αριστερά. Στις 23 του Φλεβάρη του 1943 έγινε η ΕΠΟΝ. Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων. Γράφτηκα λοιπόν εκεί.

Το 1944 αρρωσταίνω από ελονοσία. Ήμουνα τότε 17 χρονών. Αυτό τον καιρό οι αντάρτες είχαν αρχίσει και συλλαμβάνανε και πολλούς εθνικόφρονες οι οποίοι ανήκαν στην οργάνωση και πλησιάζαμε πλέον προς την απελευθέρωση. Φτάνομε στην Απελευθέρωση, γίνεται μιά συνεδρίαση όλων των στελεχών, έρχεται ο Πέτρος ο οποίος αυτοκτόνησε τώρα, έχει 2-3 χρόνια που αυτοκτόνησε, Β' Γραμματέας του Συμβουλίου Περιοχής Πελο-

ποννήσου και λέει "παιδιά, να ετοιμαστούμε να καταλάβουμε την Πάτρα. Άλλα ότι έχετε άλλο να μας πείτε να μας το πείτε."

Εγώ εστράφην εναντίον των στρατοπέδων συγκεντρώσεως πράγμα το οποίον εθεωρήθηκε ως ανεύθυνη κριτική στην καθοδήγηση γιατί εμίλησα για τα στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Και μάλιστα ήτανε εκεί και μιά κοπέλλα, Ουρανία λεγότανε, της οποίας είχαν εκτελέσει τον θείο της οι αντάρτες και φορούσε μαύρα. Λέω "πάρτε παράδειγμα την Ουρανία, φοράει μαύρα και είμαστε έτοιμοι να απελευθερώσουμε την Πάτρα από τους Γερμανούς και της εκτελέσαμε τον θείο. Αυτά τα πράγματα είναι ασυμβίβαστα, λέω, με τις αρχές της οργανώσεώς μας, δεν μπορούν να υπάρχουν τόσοι αντιδραστικοί ανάμεσά μας και να μη τους ξέρουμε." Τα στρατόπεδα συγκεντρώσεως ήταν μεταξύ Ελλήνων και Ελλήνων, μεταξύ ανταρτών και αιχμαλώτων χωρικών, από την περιοχή που ήταν τότε η περιοχή της ελεύθερης Ελλάδας μεταξύ Δεξιών και Αριστερών.

Λοιπόν τότε με τιμώρησαν γι' αυτό και με κατέβασαν στη βάση μου. Ήμουν απλός επονίτης. Γίνεται ένα συμβούλιο από τον εφεδρικό ΕΛΑΣ κι ήταν ένας καθηγητής φιλόλογος με κόκκινα μάτια από τον πυρετό της μάχης τότε, είχε έρθει από την Καλαμάτα και κάτι άλλοι. Με παίρνουν και μένα μαζί τους, με συστήσανε σε ένα χωριό τώρα πριν να μπούμε στην Πάτρα. Μιλάνε λοιπόν, μιλάω και εγώ για την απελευθέρωση, μας είπαν για να οπλίσομε και τον κόσμο με ότι έβρισκε για να γίνει λαική εξέγερση ή κατάληψη της πόλεως των Πατρών με ξινάρες, με τσεκούρια, με ότι έβρισκε ο καθένας, αυτά που γίνονται δηλαδή τώρα με τους Αλβανούς στο Κοσιφοπέδιο. Συμφώνησα εγώ, λέει "ν"αναλάβεις καπετάνιος του επιθετικού ΕΛΑΣ της ΕΠΟΝ του 12ου συντάγματος." "Πες τους ν' αναλάβω". Πάει λοιπόν η εντολή αυτή στα γραφεία του νομαρχιακού συμβουλίου της ΕΠΟΝ το οποίο αντέδρασε ζωηρά. "Όχι, λέει, δεν θα πάς πουθενά". Με αφήσανε έτοι ξεκρέμαστο. Μπήκαμε μέσα στην πολιτεία και ήμουνα ανοργάνωτος τώρα μέχρι το 1945 που ήρθανε και με βρήκανε και μου δώσανε την κομματική οργάνωση στην Πάτρα, την κομματική οργάνωση βάσης, ΚΟΒΑ. Έπειτα έκανα εξόριστος. Από το 1945 ως το 1950, από δεκαεννιά χρονών. Στην Ικαρία, στον Άγιο Κύρικο, στη Μαχρόνησο. Ήμουνα ο πιο

μικρός εξόριστος.

Εδώ στο Δρομοκαΐτειο υπάρχουν πολλοί ασθενείς που υπέφεραν όπως κι εγώ. Όταν πήγα στο Βενιζέλειο ήταν μιά μικρή ομάδα, πέθαναν δύο, οι οποίοι είχανε τρελλαθεί στην Μακρόνησο. Το Βενιζέλειο είναι ένα ειδικό τμήμα του Δρομοκαΐτειου στο οποίο ενοσηλεύθησαν στρατιώτες του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και το οποίο έγινε από την Ελενα Βενιζέλου κι από τον Ναύαρχο και πήρε το όνομα και του Κουντουριώτη και της Έλενας Βενιζέλου. Στρατιωτικό λεγόταν. Επιστρέφοντας από τους Παγκοσμίους Πολέμους δύο οι στρατιώτες νοσηλεύονταν εκεί. Δίπλα στο Βενιζέλειο ήταν το τμήμα φυματικών, το οποίο είχε ο κ. Λευκαδίτης. Λοιπόν αυτοί επέθαναν δύο τρελλοί από την Μακρόνησο και φυματικοί. Από τα βασανιστήρια.

Τα πρώτα μου προβλήματα που με οδήγησαν εδώ ήταν σύλληψη και κράτηση και προσπάθεια και εκβιασμός της συνείδησής μου να συνεργαστώ με τις αστυνομικές αρχές, πράγμα το οποίον εγώ δεν δέχτηκα. Αυτό συνέβη δηλαδή μετά την Μακρόνησο κι αφού έφυγα από και χωρίς να έχω κάνει δήλωση μετανοίας έμπρακτη.

Από και και πέρα έφυγα, πήγα στην Πάτρα, με κάλεσαν στην Αστυνομία, λέει "Θα συνεργαστείς μαζί μας, τι θα κάνεις; "Λέω "όχι". Ε, σ' ένα μήνα με κατέβασαν εδώ με εντολή της Αστυνομίας στη μητέρα μου δι, λέει, "το παιδί σου, είναι τρελλό". Ισως το συμπεράνανε αυτό γιατί άρχισα να κλαίω εγώ όταν με έβαλαν να συνεργαστώ με την Αστυνομία. Μου είχανε πει τότε δι, θα ήταν πολύ δύσκολα τα πράγματα εάν τυχόν συνεργαστεί κανείς με την Αστυνομία. Τον στέλνουν σε διάφορες αποστολές ή σε ψυχιατρείο ή σε στρατόπεδο ή σε φυλακή ή στο ένα ή στο άλλο για να κάνει τον άνθρωπο της Αστυνομίας και να παραδίδει να εκτελεί ορισμένα καθήκοντα και ορισμένες εντολές, πράγμα που ήταν ασυμβίβαστο με την ιδιοσυγκρασία την δική μου. Τραυματισμένος όπως είμαι και ανάπτηρος δεν θα μπορούσα να αποδώσω σε τέτοια πράγματα κι ούτε ήμουνα ποτέ διατεθειμένος να συνεργαστώ με τις αστυνομικές αρχές και να προδώσω τις αρχές μου της ΕΠΟΝ. Πολλοί εντουφεκίστηκαν για την ΕΠΟΝ, δεν θα ήμουνα εγώ ένας προδότης.

Όταν είδαν πως δεν δέχτηκα να συνεργαστώ με την Αστυνομία, ειδοποίησαν τη μητέρα μου, η οποία έφυγε από το σπίτι στην Πάτρα και κατέβηκε στην Αθήνα. Με

πλησίασε ένας θείος μου, αδελφος της μάννας μου, ο οποίος μου λέει "Χρήστο, μπορεί να σε πάνε στο Δρομοκαΐτειο. Στο Αίγιο σε χαρακτήρισαν τρελλό". Λέω "εγώ δεν θα εμφανισθώ, δεν θα πάω". Στα 1951 αυτά. Πέφτω μπροστά σ' ένα αυτοκίνητο, ταξί, όπως με πήγαινε ο θείος μου να με οδηγήσει για το σπίτι. Έρχεται τότε ένας αστυνομικός ο οποίος μου λέει: "Χρήστο, γιατί τόκανες αυτό; κλπ".

Κατόπιν με οδηγούνε στην Ασφάλεια κι από την Ασφάλεια έρχεται την άλλη μέρα ένα αυτοκίνητο, ένα ταξί, με παίρνουν δύο θείοι μου, με κατεβάζουν στην Αθήνα και με πάνε στον γιατρό ... καθηγητή του Πανεπιστημίου εδώ στην Αθήνα, στον οποίον είπαν ότι εγώ είχα κάνει απεργία πείνας στο σπίτι και δεν έτρωγα στο διάστημα που μου είπαν ότι θα οδηγηθώ στο ψυχιατρείο. Και λέει ο γιατρός "εγώ δεν του βρίσκω τίποτα του ασθενούς. Άλλα θα τον χαρακτηρίσω πάσχοντα από λοιμώδη ψύχωση και δι, τι θα συμβεί από δω και πέρα, (το είπε μπροστά μου), θα είσαστε εσείς υπεύθυνοι, εμείς νίπτομεν τας χείρας".

Και με πάνε στο Αιγινήτειο. Μας βάλανε σ' ένα σιδερένιο κλωβό πρώτα, σε ένα σιδερένιο δωματιάκι που έχουν εκεί με σίδερα και κατόπιν σ' ένα σκοτεινό δωμάτιο. Μείναμε στο σκοτεινό δωμάτιο 24 ώρες με έναν άλλο ξένον, απ' την Αίγυπτο είχε έρθει αυτός και μας εταιριάζαν την ίδια ώρα και μας βάζουν και τους δύο στον κλωβό. Άγνωστοι. Ήξερα εγώ, είχα διαβάσει Φρόντη κλπ τι συμβαίνει στα ψυχιατρεία, του λέω λοιπόν "όποιος να είσαι κι όποιος και να είμαι μην κάνεις τίποτα γιατί θα μπούνε μέσα και θα μας μπαγλαρώσουν στο ξύλο". "Ναι", μου λέει. Μείναμε λοιπόν εκεί στο σκοτεινό δωμάτιο όλη την ημέρα κι όλη τη νύχτα.

Την άλλη ημέρα μας έβαλαν σ' ένα δωμάτιο δίκλινο πλάι στα γραφεία των γιατρών του Αιγινήτειου και ήρθε ο Αγγελόπουλος ο οποίος είναι καθηγητής ακόμη και τώρα και μου λέει: "Άκουσε να δεις, νεαρέ, ήθελες να πεθάνεις; Λέω "ναι". "Εμείς θα σε κάνουμε, λέει, να μη θέλεις να πεθάνεις". Μου κάνουν μία παρακέντηση για να δούνε αν έχω τίποτες κληρονομικό απάνω μου ή καμία ασθένεια αφροδισίων νοσημάτων κλπ, οι οποίες βγήκαν αρνητικές και στον μήνα απάνω με οδηγούν στο Δρομοκαΐτειο. "Εδώ" μου λένε "θα είσαι ελεύθερος". Θα ήμουν ο πρώτος που θα βγω ελεύθερος, αλλά έκανα κι εκεί μια

απόπειρα αυτοκτονίας, έπεισα από τις σκάλες γιατί αρνήθηκα να συνεργαστώ με τους γιατρούς μου, με άφοσαν, έφυγα για έξι μήνες, πήγα στη Ρόδο, έκοψα τις αρτηρίες μου εκεί πέρα, και στις δυο πλευρές τις αρτηρίες κι απ' τα δύο χέρια, με θεώρησαν επικίνδυνο για τη ζωή μου και μ' έκλεισαν.

Γιατί δέχτηκαν οι γονείς μου να με κλείσουν; Ισως γιατί τους επίεσαν οι αστυνομικοί, ίσως γιατί επίστευαν ότι πραγματικά ήμουν άρρωστος. Τώρα, τι να περιμένω εγώ από τους δικούς μου;

Με την αδερφή μου συνεννοούμαι θαυμάσια. Έχουμε οκτώ χρόνια διαφορά, είναι μικρότερή μου. Όταν μου είπαν να έρθω εδώ στο Ίδρυμα δεν πήρε καμμιά στάση εκείνη, ήτανε τότε 16 χρονών η Μαρία, δεν μπορούσε να επέμβει. Τώρα επεμβαίνει και λέει "σε θεωρώ πατέρα των παιδιών μου και παππού και το ένα και το άλλο. Είμαστε υπερήφανοι για σένα". Να, την Τετάρτη φεύγω για την Πάτρα θα μείνω εκεί οκτώ μέρες μαζί τους. Τώρα έχει και μια κόρη, πήρε έναν καθηγητή μαθηματικών κι έκανε ένα παιδάκι και με θέλουνε να πάω να γνωρίσω και την ανηψιά, δεύτερη ανηψιά δηλαδή, παππούς τώρα.

Με κείνον δύμας που δεν μπορώ να συνεννοηθώ είναι η μητέρα μου η οποία είναι πολύ αυστηρών αρχών και με αδικεί γιατί δεν κατόρθωσα να γίνω κάτι για τον εαυτό μου, λέει, και φυσικά και για κείνους εν συνεχείᾳ, ότι δεν έγινα ένας γιατρός, ότι δεν έγινα ένας δικηγόρος, ένας διακεκριμένος δημοσιογράφος, ένα κάτι που να μπορεί να στηρίζεται στις δικές του τις δυνάμεις και όχι στην βοήθεια των άλλων. Και έτσι παρέμεινα εδώ. Έτσι τάβλεπε πάντως, και τώρα ακόμα έτσι τα βλέπει. Δεν τα πηγαίνω καλά μαζί της. Είναι 79 χρονών, αυταρχική, πολύ αυταρχική. Έχω τα δείγματα, ας πούμε, της ..., εδώ το χέρι μου έχει πάθει μια αγκύλωση, μια κάκωση και μου τόχει κάνει γιατί ήθελα να πάω μ' ένα Γάλλο φίλο μου να κάνω μπάνιο όταν ήμουνα 11 χρονών. Το έπιανε και μου το έστριβε. Και δεν μου το φρόντισαν το χέρι μου. Έχει πάθει αυτή την ακαμψία εδώ.

Ο πατέρας μου ήταν .. δεν αναμείχθηκε καθόλου στην υπόθεση αυτή. Πολύ, πολύ στενοχωρημένος. Έξι μήνες έμεινα στο Δρομοκαΐτειο και κατόπιν με βγάλαν από εδώ. Ο πατέρας μου δεν αναμείχθηκε καθόλου στην υπόθεση αυτή. Και ήρθε ένα βράδυ πάλι η αστυνομία και μου λέει: "Κύριε, σε ζητούν απ' το Δρομοκαΐτειο να επι-

στρέψεις στο Δρομοκαΐτειο". Είχαν περάσει έξι μήνες απ' την ημέρα που έφυγα. Λέω "να απευθυνθώ στον εισαγγελέα". "Πήγαινε στον εισαγγελέα", μου λέει. Πάω στον εισαγγελέα, λοιπόν, ο οποίος μου λέει εν συνεχείᾳ "να αποτανθείτε στον Αρχηγό της αστυνομίας Πόλεων, τον Άγγελο τον Έβερτ". Λέω "δεν είμαι αστυνομικό άργανο", πως θα αποτανθώ; Είμαι πολίτης". "Δεν ξέρω τίποτα, μου λέι, αυτή είναι η απάντησή μου".

Δεν πήγα πουθενά. Μονάχα εκεί που κοιμόμουνα, στις πέντε η ώρα, έρχεται ένας αστυνομικός και μου λέει "σηκωθείτε", ήτανε καλοκαίρι στις 14 Ιουλίου του 1952 την δεύτερη φορά, ημέρα της Γαλλικής Επαναστάσεως. "Σηκωθείτε, λέει, σας ζητούν στο Δεύτερο Αστυνομικό Τμήμα". "Δεν ανήκω στο Δεύτερο, του λέω, ανήκω στο Τρίτο". "Σηκωθείτε, μου λέει, σηκωθείτε, εγερθείτε. Λέω "πατέρα, φεύγω". Συνηθισμένος να με σηκώνουνε απ' το κρεβάτι μου οι αστυνομικοί και να με παίρνουνε, τους ακολούθησα. Πηγαίνομε στο Δεύτερο Αστυνομικό Τμήμα, πηγαίνομε στα αυτοκίνητα, στα λεωφορεία όπου με περίμεναν δύο θείοι μου και με φέρνουν στο Δρομοκαΐτειο. Από τότε παραμένω και δεν μπορώ να συνειδητοποιήσω πόσο άρρωστος είμαι και γιατί υπέφερα όλα αυτά τα χρόνια. Βέβαια τα χρόνια έφυγαν, τώρα δεν μπορώ να δημιουργήσω τίποτε. Την Αριστερά την φοβάμαι όπως ο διάβολος το λιβάνι, όπως φοβάμαι και την αστυνομία για τις ευθύνες της, για τα δεύτερα γραφεία της, δεν ξέρω που μπορεί να με οδηγήσει, μπορεί να μου πει "πήγαινε να βάλεις μια βόμβα". Γιατί να καταστρέψω την ξένη ιδιοκτησία; Γιατί να κινδυνέψω; Πως, δηλαδή, αυτή τη φορά να κινδυνέψω εγκληματικά από επαναστάτης πατριώτης να γίνω τρομοκράτης, μηδενιστής; Να γίνω αναρχικός; Αυτό το πράγμα δεν το θέλω. Κι έτσι παραμένω και δεν ξέρω πότε θα τελειώσει αυτή η υπόθεση.

Έτσι έχουν τα πράγματα και από τότε κρατούμαι εδώ και περιμένω. Πάλι οι ίδιοι αστυνομικοί που με οδηγήσαν εδώ, ή η μητέρα μου, ή οι αστυνομικοί νάρθουν να μου πουν "κύριε, η αποστολή σου έληξε, μπορείς να φύγεις". Πως μπορεί να συμβεί αυτό το πράγμα; Με την απόλυτη πολιτική ελευθερία. Εάν επιχρατήσει η απόλυτη πολιτική ελευθερία. Θα μου πείτε γιατί δεν πηγαίνω στην οργάνωση; Με τον ίδιο τρόπο που φοβήθηκα την αστυνομία, φοβάμαι και την οργάνωση. Φοβάμαι σε τι αποστολή θα με βάλουν στον παράνομο μηχανισμό του

Κομμουνιστικού Κόμματος. Δηλαδή, είναι ορισμένα πράγματα τα οποία θεωρώ ασυμβίβαστα για τη σημερινή εποχή: Την κατάργηση της έννοιας του κράτους, την κατάργηση της έννοιας της ελευθερίας υπό της αναρχίας η οποία έχει επικρατήσει στο έπακρον και την κατάλυση κάθε πειθαρχικής και κανονικής ζωής. Είχαμε κι εμείς ιδανικά αλλά είχαμε ιδανικά την εθνική ανεξαρτησία και την ατομική απελευθέρωση. Αυτά επραγματοποιήθησαν σήμερα κι όμως βλέπομε διτί αντί να χαίρεται ο κόσμος για την κοινωνική απολύτωσή του και την πολιτική του τοποθέτηση-όπως είναι τοποθετημένος- να είναι των άκρων άνθρωποι οι οποίοι δεν ξέρουν τι κάνουν. Ισως επειδή δεν γνωρίζουνε κινδύνους. Δεν γνωρίζουνε κρεμάλα, όπως ειδα εγώ κρεμασμένους, δεν γνωρίζουνε δολοφονίες, δεν γνωρίζουν εξορίες, δεν γνωρίζουν ξερονήσια. Κι από την πολλή ελευθερία κάνουνε κατάχρηση αυτής της ελευθερίας η οποία τους δίδεται.

Οι δυο βασικές αιτίες που άφησαν τα τραύματα και που έκαναν το κόσμο να επαναστατήσει ήταν ο πόλεμος και η πείνα. Κι όμως σήμερα οι άνθρωποι, για να πάρουμε π.χ. εδώ τα συμβαίνοντα στο Δρομοκαΐτειο, 4-5 άνθρωποι στρέφονται εναντίον της Διοικήσεως κι όχι μόνον της Διοικήσεως, αλλά και εναντίον των ασθενών. Κάνουνε ένα επάγγελμα το οποίο είναι λειτούργημα και το καταστρέφουνε μ' αυτό που κάνουνε. Έρχονται τα ΤΕΙ και βάζουνε τις ποδιές τους στις τσαντούλες και βγαίνουνε και κάνουνε μαθήματα στα καφενεία του Χαϊδαρίου. Μα έτσι θα γίνουνε νοσοκόμοι και νοσοκόμες για να αναλάβουνε αύριο τον ρόλο του επιτηρητού ή της επιτροπήτριας; Δεν είναι σωστά αυτά τα πράγματα και όμως γίνονται. Θέλω να πω διτί η μία οργάνωση στρέφεται εναντίον της άλλης τώρα, η μία κοινωνική ομάδα στρέφεται εναντίον της άλλης ομάδος. Είναι ένας άνισος αγώνας ο οποίος γίνεται εν καιρώ ειρήνης. Δηλαδή δεν έχουμε πλέον στρατιωτικό πόλεμο, έχουμε κοινωνικό και οικονομικό πόλεμο. Γίνεται ένας πόλεμος. Παληά τάχανε με το κατεστημένο, μετά την επανάσταση του '68 στη Γαλλία, με το κατεστημένο, το πολιτικό, το κοινωνικό και με τους γέροντες. Τώρα τάχουνε με τους ασθενείς και με τους αναπήρους. Δεν μας χρειάζονται πλέον στην ζωή. Γιατί; Γιατί η γενιά που έκανε την επανάσταση εναντίον του κατεστημένου στην Γαλλία και στην Ελλάδα, του Πολυτεχνείου, εγέρασε πλέον, επέρασαν τα χρόνια

της. Λοιπόν η νέα γενιά προσπαθεί να βρεί και νούς για συνθήματα και τα καινούργια συνθήματα είναι η παντοκρατορία, η απολυταρχία του εγώ.

Εγώ είπα ότι εκεί που τελειώνει η ελευθερία του ενός αρχίζει η ελευθερία του άλλου και πρέπει να την σεβόμαστε. Δηλαδή ένα μέτρο έχεις το δικαίωμα να κάνεις, όχι παρά πέρα απ' αυτό το μέτρο.

(Προφορική μαρτυρία του νοσηλευόμενου από το 1951X. Χρ.)

*
* *

Στα ανταρτικά ήμουνα με τον Βελουχιώτη. Είχα πάει απάνω στην Πίνδο. Εγώ γύρισα κάτω και ήμουνα πολιτικός καθοδηγητής. Και ως πολιτικός καθοδηγητής μετά ήρθα στην Αθήνα, εδώ με τις απεργίες της Αθήνας και μετά με πιάσαν και με κλείσανε στο Δρομοκαΐτειο. Γιατί έγραψα ένα μανιφέστο. Το μανιφέστο έλεγε για την εξαθλίωση την οποία είχαν δημιουργήσει τότε στην σεξουαλική κινητοποίηση του λαού. Στην αποσύνθεση της σεξουαλικής κινητοποίησεως του λαού. Έλεγε να πούμε ότι είναι όλεθρος να πούμε στην συνείδηση να πούμε της ανθρωπότητος να δημιουργηθεί να πούμε σεξουαλική παρέμβαση να πούμε του στρατού να πούμε στη συνείδηση του λαού, της κοινωνίας. Με τον Βελουχιώτη πάνω στα βουνά χτυπήσαμε τις βδέλλες όλες, τις βδέλλες της αποσύνθεσης.

Ο καθοδηγητής ήταν ανώτερος από τον επιτελάρχη, βεβαίως. Εγώ ήμουν πρόεδρος του καθοδηγητικού κινήματος. Πάνω από μένα ήταν ο Ζαχαριάδης. Ο Ζαχαριάδης ήταν περισσότερο μορφωμένος από τον Βελουχιώτη. Ναι, είχε γράψει κάτι γράμματα ο Ζαχαριάδης. Το πρώτο γράμμα, τότε που έγινε ο πόλεμος με την Αλβανία, έλεγε του Μεταξά να αναλάβει να πούμε πρόεδρος της κυβερνήσεως. Αυτό εγώ δεν το ήθελα. Εγώ έλεγα νάπεφτε ο Μεταξάς και να γινόταν οικουμενική κυβέρνηση.

Δεν μπορώ να σας πω με ποιους άλλους μαζί ήμουνα στο ανταρτικό. Δεν θυμάμαι. Δεν λέγονται αυτά. Δεν λέγονται γιατί έχουμε κατοχή γερμανική ακόμα, δεν είμαστε ελεύθερο κράτος. Ψέμματα θα πούμε; Δεν ξέρουμε

πως μας κυβερνάει ο ναζισμός στην Ελλάδα; Και σ' όλο τον κόσμο; Και στη Ρωσία ναζισμός κυβερνάει. Δεν λέγονται αυτά. Δεν λέγονται. Γιατί δεν είναι ελεύθερο κράτος η Ελλάδα για να λέγονται. Θάχουνε αντίποινα οι άνθρωποι. Μπορούμε να προδώσουμε τους ανθρώπους; Η εθνική αντίσταση και η αριστερά είναι υπό έλεγχο και υπό συνείδηση της ναζιστικής Γερμανίας.

Ο Φλωράκης; Είναι υπουργός κατά τύπο. Αμ τι είναι;

Το '42 βγήκα ξανά έξω και πήγα στα Τρίκαλα και εκεί άρχισαν τα ανταρτικά. Και μετά με φέραν στην Αθήνα. Στο Δρομοκαΐτειο ήρθα το '43. Το '43 παντρεύτηκα και ήρθα εδώ μέσα. Ναι, για το μανιφέστο. Το είχα καταθέσει στη Πρεσβεία τη Ρωσική, στην οργάνωση την κομμουνιστική. Θα τόχουνε εκεί ακόμα. Αυτό το έκανα σαν Βλάγιους ματέρους Στάρχους. Ο Ιωαννίδης με έφερε εδώ, ο Ιωαννίδης με τον Σωτήρη τον Λ. Αυτοί ήτανε πράκτορες της Γερμανίας από ανέκαθεν. Με έφεραν και είπανε ότι ήμουνα τρελλός.

Ο προδότης ήταν η Ευτυχία, αυτή ήταν η αποσύνθεση, αυτή ήταν ο προδότης ο Χίτλερ. Με πιάσανε, ήμουνα στο στρατόπεδο του Χίτλερ και με πιάσανε. Η Ευτυχία που καθόμουνα μαζί της ήταν ο Χίτλερ ο ίδιος. Αυτή έκανε τη μάννα μου. Η Ευτυχία και η Μαίρη, μαζί μ' αυτήν ήταν, Χίτλερ κι αυτή. Ήτανε κόρη της. Αυτές δεν θέλανε που πήγα στο βουνό. Άλλα δεν με εμποδούσανε εμένα. Ήτανε μυστικοί Χίτλερ. Η Μαίρη έκανε πως εργάζονταν στην Τράπεζα την Αγροτική. Ήταν υπάλληλος εκεί. Η μάννα μου ήταν με τους Γερμανούς. Αυτή με έδωσε στον Ιωαννίδη και στον Λ. Ήρθανε και με πήρανε από το σπίτι, με βάζουν σ' ένα αυτοκίνητο και με φέραν εδώ στο Δρομοκαΐτειο. Αυτοκίνητο, όχι γκαζοζέν. Τον πατέρα μου τον λέγανε Γιάννη. Δεν έχω μάννα. Τον Χίτλερ μάννα θάχω εγώ; Ο πατέρας μου το '40 ήταν Ζντάνωφ στη Ρωσία. Αντέας Ζντάνωφ. Τελευταία φορά τον είδα το 1930. Αδέρφια έχω τον ρωσικό λαό. Και τους κομμουνιστές παγκόσμια. Η Μαίρη ερχόταν εδώ και την έδιωξα. Τύραννο του φασισμού στην εξουσία, αυτή τη δουλειά θάχω εγώ; Αφού είναι αποσύνθεση, αμ τι είναι;

(Προφορική μαρτυρία του Στέλιου που βρίσκεται στο Δρομοκαΐτειο από το 1943.)

*

* *

Όταν ήρθα εδώ, ήταν πολλά παιδιά από την Αλβανία. Πεθαίνανε συνεχώς από την πείνα. Εδώ; πείνα; Ούτε μιά σταφίδα μόνο. Ξες τι πεί μιά σταφίδα; Το δελτίο δεν είχε τίποτα. Μιά σταφίδα έδινε, μιά ξερή σταφίδα έδινε, μιά ξερή σταφίδα δηλαδή μιά φορά την εβδομάδα. Οι νοσοκόμοι είχανε περισσότερη τροφή. Οι νοσοκόμοι ήτανε πράκτορες του Χιτλερισμού όλοι, αμ τι ήτανε;

Κάθε μέρα πεθαίνανε τέσσερεις πέντε. Εκεί που καθόμασταν στο κρεββάτι, λέγανε τα παιδιά "πες χαιρετίσματα στους δικούς μου". Σηκώνανε τη γροθιά και ζητοκραυγάζανε υπέρ του ΕΛΑΣ και του ΕΑΜ. Και πεθαίνανε. Που λένε ότι τους κρύβανε εδώ και τους φυγαδεύανε στη Μέση Ανατολή, δεν είχε γίνει τίποτα απ' όλα αυτά. Αντίσταση γινότανε στο Χαϊδάρι, ανταρτική. Καίγανε τα γκαζοζέν και τέτοια πράγματα. Εδώ μέσα τι να κάνουμε; Που να τους κρύψουμε; Εμείς είμασταν αριστεροί. Μας άφηναν να κινηθούμε; Από δω μέσα ένας μόνο τόχε σκάσει. Ένας μόνο είχε βγεί αντάρτης. Ο Νταβέλης. ["Η συμμορία του Νταβέλη έδρασε στα μέσα του περασμένου αιώνα." Εγκυλοπ. ΠΑΠΥΡΟΣ ΛΑΡΟΥΣ, "Ληστεία", τόμ. 9] Ο Νταβέλης και ο Λ. ο Νίκος. Αυτός ήταν κι έκανε τον Νταβέλη. Αυτόν τον σκοτώσανε εδώ μέσα, μετά έγινε η ανακωχή και τον σκοτώσανε εδώ, μετά τη Βάρκιζα. Από δω είχε φύγει και ήρθε μετά τα ανταρτικά εδώ πέρα και του λέω "φεύγα γιατί θα σε σκοτώσουν". "Δεν με πειράζει κανένας. Δε φοβάμαι τίποτα." Και μετά δύο μέρες τον σκότωσαν. Οι ναζιστές. Έλληνες ήταν. Τον σκοτώσανε με το πιστόλι. Δεν ήμουν σ' εκείνο το τμήμα αλλά τόμαθα ότι τον σκοτώσαν με το πιστόλι. Μέσα στα "Μανιακά" ήμουν. [Ετσι ονομαζόταν το τμήμα των "Ανησύχων" τότε και αργότερα πάλι μετονομάστηκε "Άγιος Ισίδωρος".]

Όξω βομβαρδίζαν. Ναι, φοβούμασταν αλλά τι να κάναμε; Εδώ δεν έριξαν καμμία βόμβα. Μπαίναν οι Γερμανοί να κάνουν έλεγχο, έτσι, περνούσαν μέσα κι έφευγαν. Βέβαια με τις στολές τους ερχόντουσαν, εμ με τί; Εμείς βγαίναμε στα παράθυρα στα Μανιακά και τους μιλούσαμε να φύγουνε και να μην είναι ναζίστες και να παραιτηθούν. Λέγαμε "να τελειώσει ο πόλεμος να σωθούμε. Να διώξουμε τους Γερμανούς να σωθούμε." Αυτό λέγαμε.

Προφορική μαρτυρία του Στέλιου.

Εκδ. εταιρ. Εγκυλοπ. Εκδόσεις

Αθήνα 1964

Ο Στέλιος είχε πάει στην Αλβανία νομίζω και μετά πήγε στο αντάρτικο, στον ΕΛΑΣ. Τον λέγαμε Στάλιν όταν ήταν στα νειάτα του γιατί του έμοιαζε, το μουστακάκι, η μορφή του γενικά. Λεγόταν και Ζντανωφ, του είχανε πολλά προσωνύμια τέτοια.

(Προφορική μαρτυρία του επίτ. Γενικού Διευθυντού Νίκου Αλ. Ρομποτή)

*

* *

Τα παιδιά των κυνηγών και των ψαράδων

Να ο Στρατός ο τακτικός και ο Αντάρτικος.
Άλλοι με κράνη στο κεφάλι και μερικοί
με τα Μαντήλια τις αρμάτες και τα κυάλια.

Σήμερα έχουμε ψωμί από αραποσίτι.
Το ΣΥΠΙ, καιίγεται, κανονιές.
Από τον Πατραιϊκό, στον κόλπο της Ναυπάκτου.

Οσο για μένα, πιτσιρίκι 15 χρονών
Μέτρα Μιά τσέπη με μαύρες σταφίδες.
Μία, μία στο σώμα. Γλυκιά Γεύση.
Μα η πείνα όλο μου θέριζε το στομάχι.

Μεγάλη Μάχη, μεγάλη αμάχη,
πόσες θερμίδες φτάνουν να χορτάσουν
- όχι να γερέψουν- ένα πεινασμένο παιδί.

Το Αγόρι το έριχνε στον ύπνο.
Ζεστασιά που μας έλειπε
στο κρύο κρεββάτι.

Θύμιση και λήθη του Πολέμου
που μοιάζει, σαν το σβησμένο κερί,
στην εικόνα της ιστορίας.

9 Μάη 1988
Ποίημα του νοσηλευόμενου Χ. Χρ.
(φιλολογικό ψευδώνυμο "Τάκης Αχαιός")

*

* *

'Έχω ακούσει ότι επί κατοχής ωρισμένοι είχανε μπεί εδώ να γλυτώσουνε τη γερμανική δίωξη. Ήμουν στην εφηβεία τότε, δεν ξέρω αν αληθεύει αυτό.

(Προφορική μαρτυρία του ψυχίατρου Μιχάλη Φ. Γιαννήρη)

ΔΡΟΜΟΚΑΤΤΕΙΟΝ ΘΕΡΑΠΥΘΡΙΟΝ										
ΑΠΟΚΙΩΤΗΡΙΟΝ										
ΟΝΟΜΑ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΤΙΤΛΟΥ ΤΟΥ ΚΑΤΟΧΗΣ	ΤΟ	ΗΛΙΚΙΑ	ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	ΕΠΩΝΟΜΑ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΤΙΤΛΟΥ ΤΟΥ ΒΟΗΘΟΥ						
.....	εβ	τελ. ημέρα:	οικογένειας πατέρων	

Ότι πέρασαν αντάρτες από το Δρομοκαΐτειο κι ότι τους κρύψανε, επειδή ήταν Ψυχιατρείο κλπ., ναι, είχαν γίνει κάτι τέτοια. Υπήρχε και οργάνωση του ΕΑΜ μέσα στο νοσοκομείο και τους βοηθούσε.

(Προφορική μαρτυρία του επίτ. Γενικού Διευθυντού Νίκου Αλ. Ρομποτή)

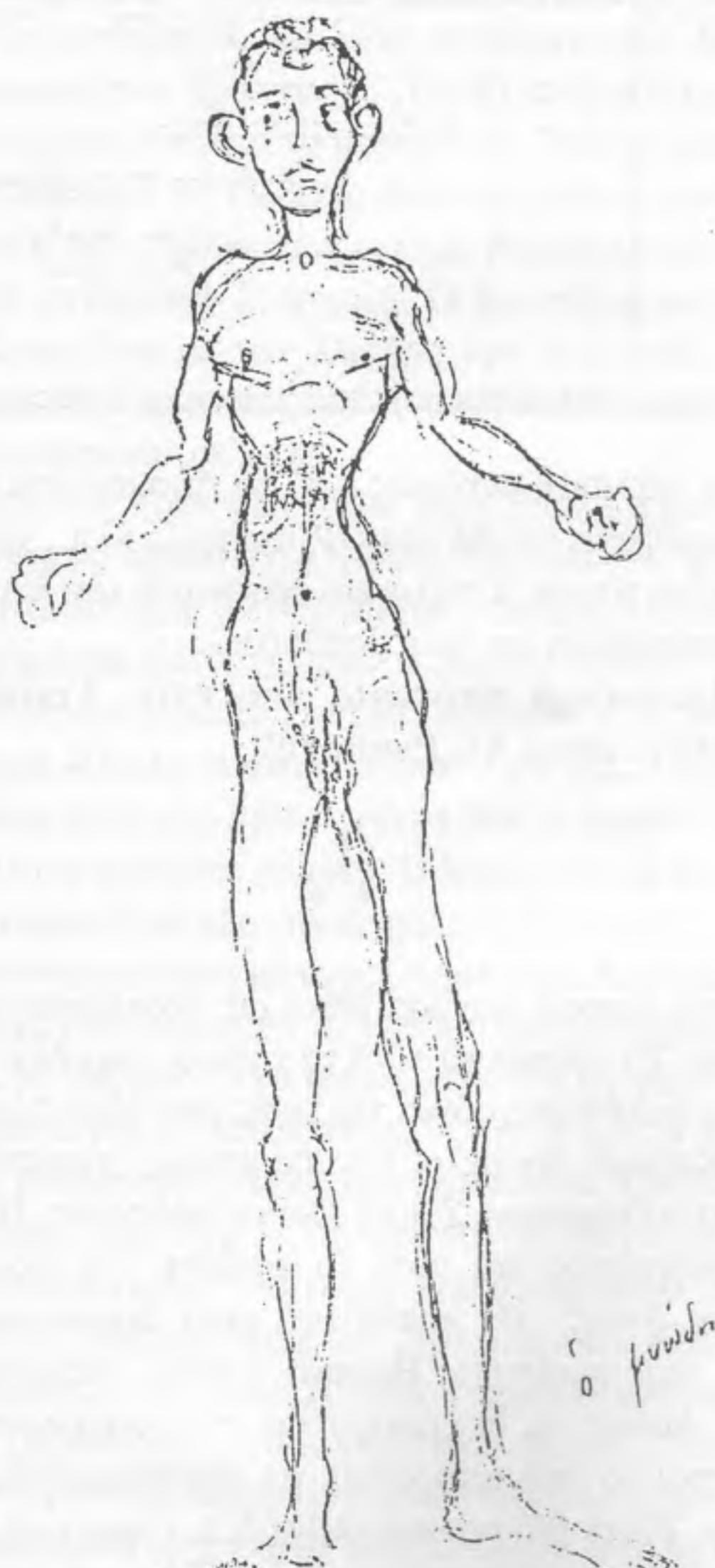
*

* *

Στην κατοχή πείνασα, δέκα ως δεκατεσσάρων ετών ήμουνα. Τα νοσταλγώ αυτά τα χρόνια, παρ' όλη την πείνα. Τα καλύτερα χρόνια της ζωής μου τάχω ζήσει μέσα στην Κατοχή. Ανέμελα. Έπαιζα μπάλα, γερμανικό παιχνίδι στη Γερμανική Σχολή. Deutsche Schule. Τότε ήταν που ζωγράφισα και αυτό το παιδάκι. Το ονόμασα "ο μυώδης άγιος". (Η κατάθλιψή μου) άρχισε από δέκα ετών, και νωρίτερα. Ήμουνα λιγάκι αδύνατος στην ψυχή. Αδύνατος, δεν μπορούσα να προσαρμοστώ. Φοβόμουνα. Ήταν βέβαια και σκληρή η Γερμανική Σχολή, έπρεπε νάχεις πάρα πολλή αντοχή. Είχε και ψυχαγωγία όμως. Μας αφήνανε και παίζαμε μπάλα, μας κάνανε γιορτούλες, με βάλανε στη χορωδία, τραγουδούσα, όχι

για πολύ δικός. Λίγο. Όσο άντεξα. Εβλεπα συνέχεια παιδάκια και πεθαίνανε από την πείνα. Με επηρρέασε. Είχα απάθεια μεγάλη. [Αλλά] υπήρχαν στιγμές που επαναστατούσα, δεν μπορούσα να τα δω και έλεγα: "Γιατί γίνονται αυτά; Γιατί;"

(Προφορική μαρτυρία του Νίκου, που νοσηλεύοταν από το 1953 μέχρι πρόσφατα στο Δρομοκαΐτειο.)

"Ο μανάδης Αγιος". Κατοχικό έργο του Νίκου που νοσηλεύοταν από το 1953 μέχρι πρόσφατα στο Δρομοκαΐτειο.

Από κρυοπαγήματα μας φέρανε πολλούς στον Ευαγγελισμό. Είχαμε θαλάμους ολόκληρους γεμάτους από παιδιά που είχανε πολεμήσει στο Ιβάν, στη Μόροβα, και που είχανε πάθει μεγάλη ζημιά σ' αυτές τις μάχες τις μεγάλες. Είχαν έρθει πάρα πολλοί. Και τους είχα οργανώσει θυμάμαι ώστε να είναι όλα τα κρεββάτια έτοιμα, όλες οι αδελφές να έχουνε δίπλα στα κομοδίνα τις ενέσεις τους, σαλισυλάτ, για να μπορέσω να τις κάνω, όλοι με τη σειρά, μια πολύ καλή οργάνωση με τα μικρά μέσα που είχαμε τότε. Κι είχαμε αξιόλογα αποτελέσματα. Ο Πατρίκιος χρησιμοποιούσε πολύ ενέσεις σαλισυλάτ (είδος ασπιρίνης) σε μεγάλες δόσεις ενδοφλεβίως. Πίστευε ότι πολλοί άρρωστοι έπασχαν από ριζίτιδες.

Ήτανε νευρολογική κλινική και τους κάναμε διάφορες ενέσεις, γιατί είχαν ορισμένα σύνδρομα. Όλοι οι άρρωστοι που έμπαιναν στην νευρολογική κλινική αν δεν υπήρχε αντένδειξη υπεβάλλοντο σε οσφυονωτιαία παρακέντηση (lumbar puncture). Επρόκειτο για εξέταση ρουτίνας. Στα κρυοπαγήματα, στον πόλεμο, κάναμε επισκληρίδιες (στην ουρά) ενέσεις νοβοκαίνης. Αυτή ήταν η μέθοδος την οποία ακολουθούσε ο Πατρίκιος, που τότε ήταν ας πούμε ο Νευρολόγος της Ελλάδος, ήτανε η κορυφή κι εγώ ήμουνα βοηθός του. Όλοι αυτοί οι στρατιώτες που μας ήρθαν στον Ευαγγελισμό είχανε πάθει μόνιμες βλάβες και είχανε προβλήματα νευρολογικά, δηλαδή παραλύσεις των άκρων, καταστροφές νεύρων. Εμείς τους είχαμε αναλάβει γιατί αυτές οι παθήσεις ήταν άλλες μόνιμες, άλλες ημιμόνιμες, και έπρεπε να αποθεραπευθούν για να ελαττωθεί η αναπηρία που είχαν. Προσπαθούσαμε να αντιμετωπίσουμε την κατάσταση με το να προκαλέσουμε μια υπεραιμία των άκρων χάρη στις ενέσεις αυτές τις οποίες κάναμε τις επισκληρίδιες. Αυτά ήταν τα μέσα τα οποία χρησιμοποιούσαμε τότε.

Ναι, οι νευρολογικές παθήσεις επιδράσανε μετά ψυχολογικά. Εκείνη την εποχή, για να καταλάβετε, δεν τολμούσες να πεις πως είσαι ψυχίατρος. Εγώ είχα ασχοληθεί με χιλιάδες αρρώστους στον Ευαγγελισμό και με τα ψυχολογικά τους προβλήματα, αλλά η κλινική ήτο νευρολογική, εμείς είμασταν νευρολόγοι-ψυχίατροι. Ονομάζαμε συνήθως τον εαυτό μας νευρολόγο, γιατί ο κόσμος θεωρούσε στίγμα το να πάει στον ψυχίατρο για πολλά χρόνια. Αυτή η ιστορία κράτησε μέχρι το '50 και πάρα πάνω. Τότε δηλαδή για να πας στον ψυχίατρο

έπρεπε να είσαι τρελλός, ενώ τώρα όλοι οι άρρωστοι που έρχονται σε μένα έρχονται για ένα σωρό προβλήματα. Έχω π.χ. μια κυρία που της κάνω ψυχοθεραπεία διότι δεν θέλει να κάνει παιδί. Φοβάται να κάνει παιδί. Ο άνδρας της λέει παντρευτήκανε, είναι νιόπαντροι, δεν θα κάνουν παιδί; "Όχι", λέει εκείνη, "εγώ δεν θέλω να κάνω παιδί". Τελικά είναι μία φοβία την οποία πρέπει να αντιμετωπίσει κανείς. Αλλά τέτοια προβλήματα ούτε κουβέντα τότε. Άμα δεν ήσουνα σχιζοφρενής δεν πήγαινες στον ψυχίατρο.

Εκ των υστέρων τώρα, μετά από 40-50 χρόνια δηλαδή, σκέπτομαι την τόλμη την οποία πραγματικά είχαμε να κάνουμε ενέσεις, ας υποθέσουμε σαλισυλάτ, σε μεγάλες δόσεις. Θυμάμαι έναν στρατιώτη, που είχε πολυριζίτιδα με παράλυση των κάτω άκρων και επερπάτησε και βγήκε νομίζω και βουλευτής μάλιστα.

(Προφορική μαρτυρία του ψυχίατρου Γιώργου Κ. Λυκέτσου.)

*

* *

Ο δρόμος του καθήκοντος

Το 40-41 είναι ο πόλεμος ενός έθνους που αγωνίζεται των υπέρ όλων αγώνα διά την διαφύλαξιν των ιδανικών του.

Αι πολεμικαί εχθρικαί μηχαναί εσάρωσαν τα σαθρά αμυντικά αντερείσματα της Ευρώπης.

Αι σημαίαι των εκυμάτιζαν από τα δρια του Βορείου Πόλου μέχρι της εσχατιάς των Ακροκεραυνίων. Όσοι δεν υπετάσσοντο εξηναγκάζοντο εις συμμαχίαν. Παιάν.

Η Ευρώπη αφυπνίζεται, έκπληκτος ο κόσμος ολόκληρος παρακολουθεί.

Τόλμησε η μικρή Ελλάς ν' αντιταχθή εις τον σιμούν του θανάτου;

Το ετοιμοθάνατο θάρρος της γηραιάς Ευρώπης ρουφάει το Ελληνικό οξυγόνο και στην αγωνία του φωτίζει τώρα η ΕΛΠΙΣ.

Η Ελλάς έδειξε τον δρόμον του καθήκοντος. Ο Οκτώβριος του 40 γίνεται η αρχή του τέλους για τον Άξονα, και η πρώτη νίκη έρχεται να στεφανώσῃ τα Ελληνικά όπλα.

Δεν δημιουργούν αι συνθήκι τους θριάμβους, τους συμιεύουν οι άνθρωποι του φτωχού κι ιερού τούτου βράχου.

Οι φίλοι μας ας το θυμηθούν και οι εχθροί ας το προσέξουν.

Η μνήμη των νεκρών μας, θα είναι αιωνία.

(Δ.Μ.)

Περ. Κοινωνική Προσαρμογή (δελτίον καλλιτεχνικού ομίλου ασθενών β' ψυχιατρικής κλινικής Δρομοκαΐτειου Θεραπευτηρίου), Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1969.)

*
* *

... Μας άρχισαν οι Ιταλοί έναν βομβαρδισμό φοβερό, ανηλεή. Τι πυροβολικό, τι όλμοι, άλλο πράγμα! Αφού ερχόταν στιγμή που έλεγα "Παναγία μου, να σταματήσει δυό λεφτά". Τίποτα άλλο δεν άκουγες. Από το πρώι μέχρι το βράδυ αυτός ο θόρυβος, ντάκα ντάκα. Μετά άρχισε το δικό μας το πυροβολικό και τους βαρούσε και γινότανε το σώσε.

Αν δεν είχε ισχυρή κράση κανείς βεβαίως και μπορούσε να τρελλαθεί. Επειτα είχαμε και τα κρυοπαγήματα. Είχαμε κόψει τόσα και τόσα πόδια. Σκεφτείτε ένας άνθρωπος να χάνει τα πόδια του, αυτός δεν θα έχει ψυχικά προβλήματα μετά;

(Προφορική μαρτυρία του Δ. Αμαρτωλού, πρακτικού νοσοκόμου στο Δρομοκαΐτειο από το 1947 ως το 1980.)

*
* *

Το Δρομοκαΐτειο, μέχρι πριν λίγα χρόνια ήταν Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου και δεν δεχόταν όλα τα περιστατικά, εν αντιθέσει με το Δημόσιο Ψυχιατρείο (ΔΑΦΝΙ) που σαν κρατικό ήταν υποχρεωμένο να δέχεται τους πάντας. Πιστεύω λοιπόν ότι ο μεγάλος αριθμός των ψυχοπαθών-στρατιωτών του πολέμου του '40 και της κατοχής διοχετεύετο στο ΔΑΦΝΙ.

(Νίκος Αλ. Ρομποτής, επίτ. Γενικός Διευθυντής.)

*
* *

Θυμούμαι όταν σκότωσαν τον Μεταξά. Ο Μανιαδάκης τον σκότωσε κι ένας άλλος. Ο Μανιαδάκης κι ο [επώνυμο]. Ναι, εγώ. Το 1939. Μες στο γραφείο του Μανιαδάκη. Γιατί ήταν εχθρός του λαού. Ο αρχιπροδότης του κόσμου πάντα στην Ελλάδα αυτός ήτανε. Τον σκότωσα, δεν τον ήθελα.

Ήταν παιδιά πολλά που ήταν μέσα κλεισμένα. Εδώ στο Δρομοκαΐτειο και στο Χαϊδάρι. Ήταν ο Γρηγόρης και κάτι άλλοι. Αυτοί ήρθαν μετά την Αλβανία. Κρυοπαγήματα εκεί πάθανε πολλοί. Υπέφερα αλλά δεν μ' έπιαναν εμένα. Οι γάγγραινες δεν μ' έπιαναν. Με κρυοπαγήματα δεν μπορούσαν να πολεμήσουν, πέφτανε χάμω. Στα πόδια τα είχανε. Κολλούσε απάνω η κάλτσα και μετά τις βγάζανε και τους έφευγαν ολόκληρα κομμάτια. Ναι. Τα είχα δει εγώ. Βγαίναν πέτσες, πέτσες βγαίνανε. Πέτσες πέτσες κρέατα πέτσες.

Ο πόλεμος κηρύχτηκε το 1939. Το 1939 ήταν πρόεδρος ο Μεταξάς. Ο Μεταξάς κατ ουσίαν αυτός έδωσε την Ελλάδα στην Γερμανία. Γιατί από ανέκαθεν ήταν φασίστας και ναζίστας ο Μεταξάς και είχε δημιουργηθεί η εντύπωση ότι η Ελλάδα θα παραδιδόταν στη Γερμανία. Στην Αλβανία ήμουν με τον Παπάγο. Είχαμε πάει στο Τεπελένι, είχαμε πάει πριν από την Αυλώνα, στην Αυλώνα δεν φτάσαμε ποτέ, στην Κορυτσά παρά πάνω. Ήμουνα στην Κορυτσά όταν μπήκαμε τον Νοέμβριο του '40. Σκληρός αγώνας έγινε. Οι Έλληνες έπαιρναν χαμομήλι και δεν δημιουργούνταν να πούμε φάσεις παγετού. Γιατί το χαμομήλι κάνει ξυλοκέρατο και το ξυλοκέρατο κάνει βαλανίδι και το βαλανίδι αναπαράγει πόρους πάνω. Πόρους αξώτουν. Στην Κορυτσά ήταν Έλληνες. Έλληνες αιχμάλωτοι δηλαδή, σκλάβοι. Μας είδανε με χαρά, εμ βέβαια. Όχι, σημαιοστολισμένοι δεν ήτανε. Πως θα ήτανε σημαιοστολισμένα τη στιγμή κατά την οποία ήταν πόλεμος; Αφού ήταν αιχμάλωτοι, πως θα ήταν σημαιοστολισμένα; Μετά ναι, μετά ήταν σημαιοστολισμένα. Μετά την Κορυτσά πήγαμε στη Λάρισσα κάτω, εκεί μας χτύπησαν οι Γερμανοί και παραδώσαμε τον στρατό στη Λάρισσα. Αυτό το '41. Εκάμαμε αντίσταση ακόμα ξανά, στους Δελφούς απέξω, κι εκεί παραδωθήκαμε. Παραδίνανε τα όπλα ο στρατός και αφοπλίζονταν. Δεν τους πιάναν όταν αφοπλίζονταν. Άμα είχαν όπλα τους χτυπούσαν οι Γερμανοί, άμα δεν είχαν τι να τους κάνουν; Μετά τραβήξαμε με τα πόδια για την Αθήνα. Στην

Αλβανία αν δεν μας χτυπούσε η Γερμανία θα νοκούσαμε. Θα τους είχαμε στα Τίρανα μέσα, στη θάλασσα.

(Προφορική μαρτυρία του Στέλιου, νοσηλευόμενου από το 1943.)

*
* *

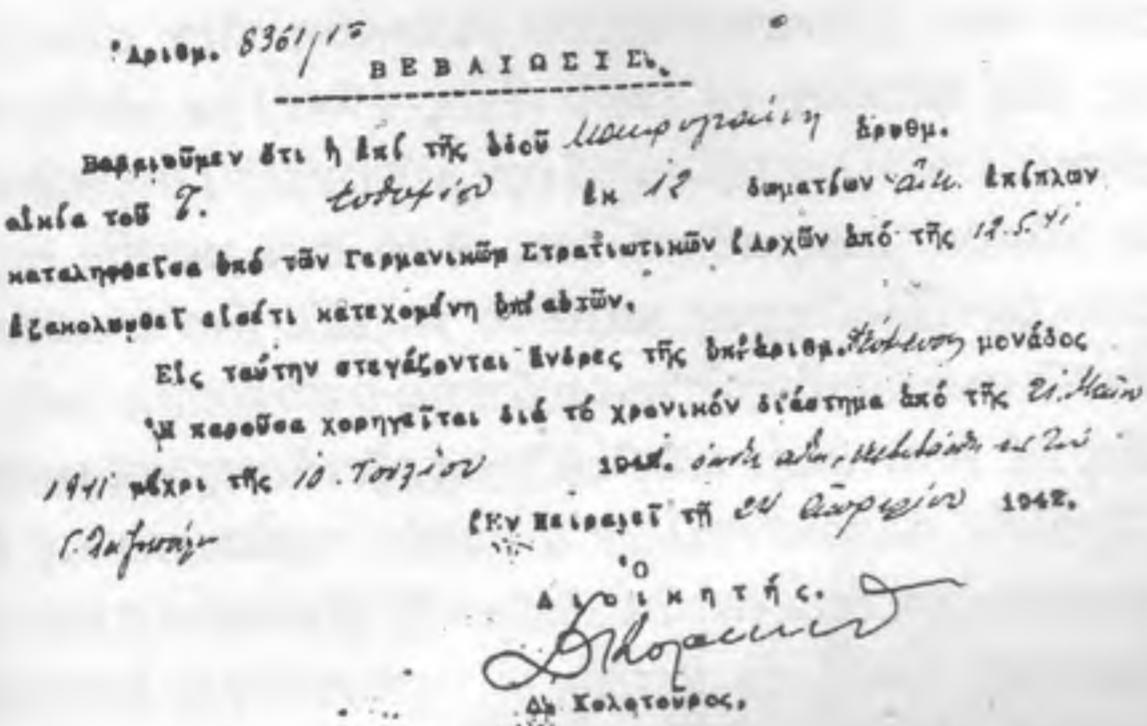
Λίγες μέρες πριν τον βομβαρδισμό του Πειραιά πέσανε στο Χαϊδάρι δύο νάρκες και η μια έπεσε ακριβώς πίσω από το σπίτι μου. Αυτές προοριζόνταν για τον Πειραιά. Είχανε μπει οι Γερμανοί τότε πια. Ο σύζυγός μου δεν είχε έλθει από την Αλβανία ακόμα, η μητέρα μου δούλευε μέσα στο Δρομοκαΐτειο, κοιμότανε μέσα κι εγώ ήμουνα μόνη με τον γιο μου που ήτανε τριών χρονών παιδάκι τότε. Εκείνο το βράδυ λοιπόν, πηγαίναμε όπως κάθε βράδυ στις εννιά η ώρα σ' ένα καφενείο, ν' ακούσομε ειδήσεις, γιατί δεν είχε ραδιόφωνα τότε κανένας, δεν επιτρεπότανε κιόλας, ψιχάλιζε, και φεύγομε απ' το καφενείο αυτό που ακούγαμε τις ειδήσεις για να πάμε στο σπίτι, και όπως πηγαίναμε άρχισε ο συναγερμός κι εμείς χωθήκαμε κάτω από μια γέφυρα να κρυφτούμε. Δεν προφτάσαμε να πάμε στο καταφύγιο.

Μετά που πέσανε οι νάρκες, όταν είδα ότι το σπίτι μου χάλασε και δεν μπορούσα πια να μείνω εκεί, πήγα στο Δρομοκαΐτειο τότε και έμεινα με το παιδί μου εκεί. Γιατί δούλευε η μητέρα μου στο Δρομοκαΐτειο, δούλευε κι ο κουνιάδος μου στο Δρομοκαΐτειο, ο οποίος ήταν φροντιστής νομίζω ή διαχειριστής, δεν θυμάμαι ακριβώς. Και κουβαλήσαμε ότι μπορέσαμε από τα πράγματά μου και τα πήγαμε στο Δρομοκαΐτειο, στο περιβόλι. Ήτανε και κουμπάρος μου και ο περιβολάρης, αλλά εγώ έμεινα στον κουνιάδο μου με το παιδί μου.

Όταν γύρισε ο άντρας μου από το μέτωπο και βρήκε το σπίτι κλειδωμένο τάχασε, ανησύχησε, γιατί δεν ήξερε αν ζούμε κιόλας. Να δει τέτοιο χαλασμένο σπίτι σου λέει "άραγε ζούνε;". Κι έτρεξε έτσι με αγωνία στο Δρομοκαΐτειο, πήγε αμέσως για να δει τον αδελφό του εκεί να μάθει. Και μας βρήκε βέβαια εκεί με το γιό μου.

(Προφορική μαρτυρία Μάγδας Παντελάρου, συγγενούς εργαζομένων στο Δρομοκαΐτειο.)

*
* *

Η βεβαίωση αυτή βρέθηκε στα τιμαλφή του ασθενούς Ευθύμιου Τ. μετά θάνατον. Από τα Αρχεία του Δρομοκαΐτειου.

Κλινικές περιπτώσεις από τα αρχεία του Δρομοκαΐτειου.

Δεσποινίς Μ.Τ. ετών 32, υπάλληλος Τραπέζης.

... Την 7.9.43, κατόπιν αεροπορικού βομβαρδισμού η ασθενής υπέστη εγκεφαλικήν διάσεισιν και ρινορραγίαν βραχείας διαρκείας. Έκτοτε κεφαλαλγίαι μετ' ιλήγων, ως και άλλα πολύμορφα εκ του φυτικού συστήματος συμπτώματα καθώς και συνεχείς φόβοι επικειμένης αεροπορικής επιδρομής, συνεπεία των οποίων επεξήτει επιμόνως να απομακρυνθή εκ του Πειραιώς, ένθα έλαβεν χώραν ο βομβαρδισμός. Παρά ταύτα εξηκολούθει να εργάζεται αλλά μετά τινος δυσχερείας και βαθμηδόν παρετηρείτο και γενικωτέρα αλλοίωσις της συμπεριφοράς της: επεθύμει την μόνωσιν, απέφευγε τας συναναστροφάς με τα αγαπητά της πρόσωπα, κατέστη περίλυπος, ο δε ύπνος της ήρχισε να γίνεται πολύ δύσκολος. Κατά το τέλος Δεκεμβρίου ηγέρθη νύκτα τινά αποτόμως και ήρχιστο παραληρούσα.

Οσημέραι τα ως άνω φαινόμενα επειείνοντο σταθερώς, η ασθενής παρέμεινε κεκλεισμένη σχεδόν διαρκώς εις το δωμάτιόν της, καταγινομένη με την σύνταξιν πολλών επιστολών προς τον μνηστήρα της, ήτο ανήσυχος, έπαινε να επιμελήται εαυτής και η δλη της συμπεριφορά κατέστη εκδήλως ψυχοπαθολογική.

... Εις το θεραπευτήριον εισήλθεν την 23-6-45 εν ψυχο-

κινητική διεγέρσει. Ελήφθησαν αμέσως τ' ανάλογα προστατευτικά μέτρα. Η επαφή μετ' αυτής ήτο αδύνατος, καθ' όσον "την ψυχοδιεγερτικήν ταύτην εικόνα συνοδεύονταν διαταραχαί του συνειδούν εκδηλούμεναι ως ανόητοι ιδέαι, αι οποίαι δύνανται να χαρακτηρισθούν ως παραλήρημα ασυνάρτητον και ασυστηματοποίητον. Τελεία έλλειψις προσανατολισμού. Η ασθενής μορφάζει συνεχώς, υβρίζει σκαιώς, πτύει τους πλησιάζοντας ιατρούς και επιτελεί διαφόρους ασέμνους κινήσεις συνοδεύουσα αυτάς υπό αναλόγων εκφράσεων μιμηκών και του λόγου. Την αυτήν συμπεριφοράν τηρεί και απέναντι των οικείων της.

... Α.Ζ., ετών 44, λογιστής. Απόφοιτος της Εμπορικής Σχολής. Επίδοσις αρίστη. Ηργάσθη ως λογιστής επί μίαν δεκαετίαν απολυθείς λόγω καταργήσεως της θέσεώς του. Έκτοτε απησχολείτο κατά διαφόρους τρόπους, υποφέρων οικονομικώς πάντοτε. Τύπος "κλειστός", ευγενής, πράσινος, εργατικός και αισιόδοξος. Το 1939 γάμος εξ έρωτος. Τέκνα 2 θήλεα υγιά. Ο γάμος ατυχής, διότι "η σύζυγός του δεν είχεν καλόν χαρακτήρα": Φίλερις, οκνηρά, αδιάφορος διά τον σύζυγόν της και τα τέκνα της. Ο ασθενής διά τούτο εστενοχωρείτο, αλλά δεν το εξεδήλωνεν, λέγει ο αδελφός του.

Κατά το τέλος του 1948 ο ασθενής κατόπιν προηγθεισών δικαστικών υποθέσεων, αι οποίαι κατεπόνησαν τούτον, παρουσίασεν απότομον μεταβολήν του χαρακτήρος του ταχέως επιδεινωθείσαν: Ήρχισεν να αδιαφορή επί μάλλον και μάλλον, να παραμένη επί μακρόν κλινήρης, να αποφεύγη επιμόνως την τροφήν, εις τρόπον ώστε ηνάγκαζε τους οικείους του να του την προσφέρουν, αλλά και εις τας περιπτώσεις αυτάς ο ασθενής έπτυνεν αυτήν συσφίγγων ταυτοχρόνως τους οδόντας του και εντός μικρού χρονικού διαστήματος ηρνείτο παντελώς ταύτην.

Παρημέλει εαυτόν, ούρει και αφοδεύετο εφ εαυτού, εβάδιζεν κατά τρόπον ασταθή, απέφευγεν να ομιλή και μετ' ολίγας ημέρας έπαινεν τελείως, ενώ, έχων το βλέμμα απλανές και ανέκφραστον, συμπεριεφέρετο πολλάκις κατά τρόπον τελείως ακατάληπτον. Εις τα ως άνω προσετέθησαν βαθμηδόν και διάφοροι φόβοι. Τούτο

εγένετο αντιληπτόν από το ύφος, τας τάσεις και εκφράσεις τινάς του πάσχοντος, δυτικούς πολλάκις προύσθη λέγων καθ' εαυτόν: "Έρχονται... έρχονται οι Γερμανοί να μας σκοτώσουν. Έρχονται οι Γερμανοί και η ασφάλεια να μας πιάσουν... να σφάξουν την γυναίκα μου και τα παιδιά μου...". Εφαίνετο ότι είχεν χάσει τον προσανατολισμόν του...

Το βλέμμα του κατέστη απλανές και το ύφος του συγκεχυμένον. Ουδόλως αναγνώριζε τους οικείους του και οσάκις ηρωτάτο προσέβλεπεν μετ' απορίας και καταπλήξεως. Περιφερόμενος δε σχεδόν διαρκώς και εν καταφανή συσκοτίσει εξετέλει διαφόρους αυτομάτους ανοήτους χειρονομίας και πράξεις, άλλοτε ψελλίζων κατά τρόπον ακατάληπτον και άλλοτε, υπό το κράτος φόβων απεικονιζομένων δι' αναλόγων εκφράσεων, προφέρων ευδιακοίτας διαφόρους φράσεις, ως: "κάνουν έρευνα.... με κυνηγούν να με πιάσουν... οι μοτοσυκλέτες για μένα περνούν... προσέξτε, κρύψτε τα βιβλία θα μας πιάσουν κλπ.". Κατ' ακολουθίαν των φόβων τούτων πολλάκις εκρύπτετο κάτωθεν της κλίνης. Μίαν ημέραν δε κατελήφθη υπό διεγέρσεως και ήρξατο ρίπτων εκ του παραθύρου τα πράγματά του, ενώ μίαν άλλην επειράθη να ριφθῇ και ο ίδιος, συγκρατηθείς υπό των οικείων του, καθ' ον χρόνον διατελώνεν συγχύσει, εφαίνετο ουδόλως αντιλαμβανόμενος τούτο. Άπαξ επίσης επετέθη άνευ ουδεμιάς εμφανούς αιτίας κατά των οικείων του. Τα φαινόμενα ταύτα διήρκεσαν 6 ημέρας, μεθ' ο υπεχώρησαν τελείως. Μετά 20ήμερον νέα υποτροπή με τα ως άνω φαινόμενα, δι' ο και ωδηγήθηεις το Θεραπευτήριον.

Γ.Ν. Παπαδημητρίου, ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ ΨΥΧΩΣΕΩΝ Αθήνα 1955, σελ. 37, 38, 44

Δημήτριος Μ... Εγεννήθη το 1927 στην Σύρο. Ιδιωτικός υπάλληλος, έγγαμος. Λόγος εισαγωγής στο Δρομοκαΐτειο: Δεν είχε μόνιμο κατοικία. Ζητούσε από τον πληροφοριοδότη διαρκώς λεπτά. Απειλούσε ότι εάν δεν του δώσει χρήματα θα τον σκοτώσει και θα αυτοκτονήσει κατόπιν. Ακόμη κάπνιζε συνεχώς και εκοιμάτο στα παγκάκια.

Ο ασθενής μας λέγει ότι ως παιδί ήτο ζωηρός, ριψοκίνδυνος, εύθυμος, του άρεσαν οι παρέες. Ετελείωσε το Γυμνάσιον, αφού διέκοψε εν διάστημα (όταν μετέβη εις Αίγυπτον). Το έτος 1945 ενεγράφη εις την Ιατρικήν

Σχολήν του Πανεπιστημίου Αθηνών. Δεν συνέχισεν δύμως. Εις ηλικίαν 14 ετών (έτος 1941) με ιδιόκτητον λέμβον (με πανί) μετέβη από την Σύρον εις Τουρκίαν μαζί με κάποιο συμμαθητή του. Από εκεί μετέβη εις Μ. Ανατολήν. Πλοίαρχος κατά το ταξείδι ήτο ο ασθενής. Ως αυτία αναχωρήσεως αναφέρεται ο πατριωτισμός.

Εις Μ. Ανατολήν υπεβλήθη εις εξετάσεις και εισήχθη εις Σχολήν Αεροναυτών η οποία ευρίσκετο εις Γιοχάνσεμπουργκ της Νοτίου Αφρικής. Ετελείωσε την σχολήν το έτος 1942 και μετέβη εν συνεχείᾳ εις Ισμαηλίαν όπου ήτο η Πολεμική Σχολή. Τέλος αναφέρεται ότι κατερρίφθη δύο φορές το αεροπλάνο του, μιά εις Ιταλίαν και μιά εις τας επιχειρήσεις του Ανταρτοπολέμου όπου υπέστη εγκαύματα εις την ράχην, ρωγμώδες κάταγμα της λεκάνης, τραύμα της γνάθου και εγκεφαλικήν διάσεισιν. Εν συνεχείᾳ δύμως εθεωρήθη και πάλιν ικανός δια πτήσιν. Έλαβε και πάλιν μέρος εις τας επιχειρήσεις μέχρι τέλους του 1949 ότε και μετετέθη εις την Σχολήν Αεροπορίας ως εκπαιδευτής. Το έτος 1951 απεστάλη εις την Γερμανίαν, δι' εκπαίδευσιν εις τα ραντάρ και εγ συνεχείᾳ ετοποθέτησε τα πρώτα ραντάρ εις το Πήλιον. Το έτος 1952 εστάλη εις Κορέαν. Το έτος 1954 απελύθη κανονικώς ως υποσμηναγός.

Η σύζυγός του μας λέει ότι όταν υπανδρεύθη τον ασθενή το έτος 1946 (ότε ήτο ιπτάμενος εις την αεροπορίαν) ούτος ήτο ψυχικώς πολύ καλά. Το έτος 1953 ή 1954 (δεν θυμάται καλά) παρητήθη και επήρε εφάπαξ το οποίον και ετοποθέτησε εις επιχειρησιν αποτυχών. Κατά το διάστημα που ησχολείτο με την επιχειρησιν έκανε διαρκώς μεγαλεπίβολα σχέδια, ελογάριαζε συνεχώς και εφαίνετο να έχῃ "πλούσια φαντασία" κατά την σύζυγόν του. Τον χειμώνα όπως 1955-1956 μετεβλήθη, εκάθητο συνεχώς μέσα σκυμμένος διαρκώς, σκεπτικός, δεν ήθελε να φάη, δεν ήθελε να ξυρισθῇ, δεν ήθελε να πλυθῇ, δεν ήθελε να αλλάξῃ, έπρεπε να γίνη καυγάς για να πλυθῇ και για να αλλάξῃ. Τότε ενεφάνησε το πρώτον ανικανότητα. Την αυτήν εποχή έβγαινε ντυμένος με τα "άλφα ρούχα" και εγύριζε "με τα βήτα", δηλαδή του έλειπε το παλτό, η καμπαρντίνα, το σακάκι κ.ο.κ.

Εις το σημείον αυτό απαντώσα εις ερώτησίν μας η πληροφοριοδότης μας τονίζει ότι ουδέποτε ο ασθενής έκανε χρήσιν τοξικών ουσιών. Επίσης τον είχε εξετάσει και δει την περίπτωσιν παθητικών ομοφυλοφιλικών

"Γυρίζοντας από το δάσος του Δαφνιού". Έργο της Σελέστ Πολυχρονιάδη Καραβία
από το βιβλίο της ΚΑΤΟΧΗ-ΣΧΕΔΙΑ.

σχέσεων με αρνητικόν αποτέλεσμα. Όταν ηωτάτο, τι έκανε τα ρούχα του, δεν απαντούσε παραμένων απαθής και αδιάφορος. Άλλοτε πάλιν εχάνετο ένα πιάτο, το οποίον ανευρίσκετο μετά τινας ημέρας σε μιά γωνιά σπασμένο ή κρυμμένο μέσα στο στρώμα του.

Ένα βράδυ εξύπνησε και τον είδε επάνω από το κρεβάτι της με απειλητικές διαθέσεις, αλλά προσεποιήθη δι τη δεν αντελήφθη τίποτα, του έκανε καφέ και έτσι ηρέμησε κάπως ο ασθενής. Τότε έλεγε ότι βλέπει φαντάσματα και ακόμη έλεγε ότι τον κυνηγούν. Τον ενοχλούσαν οι κουβέντες και έκλεινε τα αυτιά του για να μην ακούη τα παιδιο που έπαιζαν στο δρόμο. Ήθελε να είναι κλειστό το ραδιόφωνο και επί πλέον ήθελε το φαγητό να το δοκιμάξῃ η γυναίκα του πρώτα και μετά να τρώῃ εκείνος.

Από τα Αρχεία του Δρομοκαΐτειου

*

* *

Στην κατοχή τρεφόταν ο κόσμος στο Χαϊδάρι με κάνα αυγούλακι, είχανε κοττούλες, να τέτοια. Εμένα ευτυχώς είχε προβλέψει η μητέρα μου ότι θα γίνει πείνα και πήγε κι αγόρασε μια κατσίκα που έβγαζε τρεις οκάδες γάλα. Κι αγόρασε την κατσίκα, στον πόλεμο, έβαλε και κλώσσα και κάναμε κοττούλες. Είχαμε νοικιάσε ένα σπίτι στο Χαϊδάρι που είχε μεγάλη αυλή κι είχε και κήπο. Εμείς δεν ξέραμε βέβαια να καλλιεργήσομε πατάτες και τέτοια, αλλά φέραμε ένανε απ' το Δρομοκαΐτειο, έναν Χιώτη, πατριώτη του άνδρα μου που ήξερε από αυτά. Έφερε εκείνος και δυο τρελλούς και σκάψανε, γιατί είχε πολλούς τρελλούς που τους έκανε καλό η εργασία και συνιστούσαν οι γιατροί να απασχολούνται. Για να μην κάθονται χωρίς να κάνουν τίποτα. Ήτανε κάπως πιο βελτιωμένη η κατάστασίς τους, ας πούμε, και τους έκανε καλό η εργασία. Και έφερε τους δυο τρελλούς, έσκισε τον κήπο μας και έβαλε διάφορα, πατάτες, ζαρζαφρασιά.

Η πείνα

Από το δελτίο διατροφής των νοσηλευομένων στο Δρομοκαΐτειο Θεραπευτήριο για τους μήνες Γενάρη, Φλεβάρη 1942, βγαίνει ότι ο αριθμός των χορηγουμένων θερμίδων για κάθε άρρωστο κυμαίνονταν από 589 έως 1325, δηλαδή κατά μέσο όρο 947 θερμίδες τη μέρα. Να λ.χ. το διαιτολόγιο 2 ημερών του Α' 50ήμερου του Φλεβάρη 1942:

Ημερ.	Πρόγευμα	Γεύμα	Δείπνο	Θρεπτική Απόδοση			Θερμίδ.
				Λεύκωμα	Λίπος	Υδατ.	
1-2-42	Τσάϊ	Φασόλια	Φασόλια				
	γρ. 225	γρ. 75	γρ. 75				
	Ζάχαρη	Λάδι	Λάδι				
	γρ. 12	γρ. 9	γρ. 9	35.	22	147	938
		Ψωμί	Ψωμί				
2-2-42		γρ. 75	όχι				
	"	"	15				
		Ψωμί	ελιές	22	17	105	661
		όχι	Ψωμί				
			γρ. 90				

Φοβούμαστε όμως ότι οι αριθμοί αυτοί δεν εκφράζουν την τραγική πραγματικότητα.

Τον χειμώνα τα χειμωνιάτικα, το καλοκαίρι τα καλοκαιρινά.

Βέβαια και πεινούσανε οι ασθενείς στο Δρομοκαΐτειο τα χρόνια της Κατοχής. Αφού η πείνα ήταν γενική. Τρώγανε όσο για να ζουν να σταθούν στα πόδια τους. Όχι, δεν ήταν πιο παραπεταμένοι. Μάλιστα ο Διευθυντής τότε, ο Γιαννήρης, είχε δώσει εντολή τις πατάτες να μη τις καθαρίζουνε, παρά να τις πλένουν καλά και να τις βάζουν να βράζουν και με τα φλούδια να τις τρώνε οι ασθενείς. Όχι μόνο οι ασθενείς, αλλά και το προσωπικό, επειδή το φλούδι είναι που έχει τις θρεπτικές ουσίες.

Προφορική μαρτυρία Μάγδας Παντελάρου, συγγενούς εργαζομένων στο Δρομοκαΐτειο.

"Μορφή". Έργο της Σελέστ Πολυχρονιάδη-Καραβία (1942) από το βιβλίο της ΚΑΤΟΧΗ-ΣΧΕΔΙΑ.

...

Δεν υπήρξε σχεδόν άνθρωπος, [σ' όλη την χώρα] που να έμεινε ανεπτηρέαστος, και δεν έμεινε οργανικό σύστημα, που να μην εξεδήλωσε λίγο ή πολύ τον αντίχτυπο του υποσιτισμού και της στέρησης. Ο ακριβής αριθμός των θανάτων από πείνα δεν μαθεύτηκε ποτέ, αφού οι περισσότεροι πέθαιναν σαν άγνωστοι ή από νοσήματα που απλώς συμπαραμερτούσαν το δράμα της πείνας. Μόνο από το χρονικό της κατοχής, μόνο από περιγραφές κι από την προσωπική του αντίληψη, μπορεί ο καθένας μας να συλλάβει σ' όλο της το πλάτος τη φοβερή πραγματικότητα της "πανδημίας" του λιμού.

Όσοι εκείνη την εποχή έκαναν έστω και αθέλητα χρήση των ματιών τους, θα θυμούνται ακόμα: "Η πείνα μας έρρηξε άρρωστους στο στρώμα και πετάχτηκαν απ' τις κόγχες τα μάτια μας, και στων παιδιών μας τα γόνατα πετάχτηκαν σαν κούτσουρα τα κόκκαλα και ξεψυχούσαμε μες στα χαντάκια, στα πεζοδρόμια, στα μπαραγκόσπιτα. Στην αρχή μείναμε άταφοι κι ύστερα πέρναγαν κάρρα των σκουπιδιών και μας μάζευαν βρώμιους. Κατά χιλιάδες πολλές λιγοστεύαμε και κανείς δε μας μέτραγε".

...

Η πείνα επέδρασε πάνω στην ψυχή και στο σώμα του πληθυσμού τον καιρό της κατοχής, περισσότερο ίσως κι απ' την τρομοκρατία. Εκείνη είναι που έφερε μπροστά στα μάτια του καθένα την εικόνα του αφανισμού του. 98% από τις απαντήσεις στο ερωτηματολόγιο μας μιλάνε για την πείνα. Και κείνοι ακόμα που πέρασαν από τη Μέρλιν, τις φυλακές, το Χαϊδάρι, κλπ. δεν παραλείπουν, μ' όλο το πλήθος των βιωμάτων που έζησαν, να μιλήσουν για την πείνα. Έτσι η πείνα, αποδείχτηκε το πιο αποτελεσματικό τρομοκρατικό μέσο και γι αυτό συστηματικά οι κατακτητές την εφάρμοσαν σ' όλη την Ευρώπη. Οι επιδράσεις της πείνας στην ψυχική μας ζωή, στον τρόπο αντιμετώπισης της ζωής, στον τρόπο σκέψης και δράσης, υπήρξαν τεράστιες και δεν έχουν προσεχτεί, όπως έπρεπε, ως τα σήμερα. Για ένα μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού η πείνα υπήρξε ένα βίωμα, ένα ερέθισμα, εντελώς νέο και άγνωστο, που φυσικό ήταν να ταράξει βαθύτατα ολόκληρο το ψυχικό εποικοδόμημα. Σύγχρονα όμως η πείνα δρούσε διμεσα στη βαθύτερη ενστικτώδη ζωή μας, στα βιολογικά μας θεμέλια.

...

Ιδιαίτερα όμως πρέπει να επιστήσουμε την προσοχή μας στο γεγονός, ότι πολλές ψυχοπαθολογικές εκδηλώσεις της πείνας δεν ήταν αμιγείς δεν οφείλονταν δηλ. αποκλειστικά και μόνον στην πείνα, αλλά και σε όλους ακόμη τους ξένους προς την πείνα παράγοντες, που περιγράψαμε, όπως η τρομοκρατία και γενικότερα το ψυχολογικό κλίμα της εποχής.

Η πολύμορφη ταλαιπωρία του λαού από μετανάστευση, προσφυγιά, βομβαρδισμούς, εξαθλίωση, απώλεια προσφιλών προσώπων κ.λ.π. παρόξυναν και εντείνανε τις συνέπειες της πείνας, επιταχύνοντας το σπάσιμο του ηθικού, που, όπως ξέρουμε, υπήρξε ο ασφαλέστερος τρόπος αυτοκαταδίκης των ψυχικά αδύνατων ατόμων. Γιατί η αποθάρρυνση και η απογοήτευση παρέλυναν κάθε διάθεση για πάλη και για άμυνα, που ήταν η απαραίτητη προϋπόθεση της ψυχικής ισορροπίας και επομένως προδιέθεταν σε ποικίλες ψυχογενείς αντιδράσεις.

...

Οι περιοχές που δεχτήκαν βομβαρδισμούς, που σηκώσανε περισσότερο από τις άλλες το βάρος της τρομοκρατίας και της προσφυγιάς, έδωσαν το μεγαλύτερο ποσό στο σε ψυχικές διαταραχές. Τα περισσότερα περιστατικά μας αφορούν αρρώστους, που προέρχονταν κυρίως από τις λαϊκές συνοικίες του Πειραιά και των Αθηνών και από επαρχίες, που είχαν ιδιαίτερα δεινοπαθήσει από την εξοντωτική μανία του κατακτητή. Κι αυτό δείχνει την αιτιολογική συσχέτιση, συνεξάρτηση και αλληλοεπενέργεια της πείνας με τους άλλους βλαβερούς παράγοντες και ιδιαίτερα με την τρομοκρατία. Η προσωπικότητα υποχρεωνόταν τότε να κυριαρχήσει το βαρύ άγχος, που δημιουργούσε η ανάγκη μιας αδιάκοπης προσαρμογής στις δύσκολες εκείνες συνθήκες ζωής.

...

Τα πρώτα κρούσματα των ψυχικών διαταραχών της πείνας τα μελετήσαμε στο Κρατικό και σ' άλλα Νοσοκομεία κατά το τέλος του χειμώνα και τις αρχές του 1942. Το διάγραμμα επομένως του λιμού δε συμπίπτει με το διάγραμμα των ψυχικών διαταραχών της πείνας. Η μεγαλύτερη συχνότητα και ένταση των ψυχικών διαταρα-

χών παρατηρήθηκε ύστερα από το ξέσπασμα του μεγάλου λιμού και μπορούμε να πούμε περισσότερο κατά την άνοιξη του 1942. Η παρατήρηση αυτή μας δείχνει ότι η "επώαση" είναι απόλυτα απαραίτητη για την εκκόλαψη των ψυχικών φαινομένων και ότι οι σωματικές και οργανικές αλλοιώσεις της πείνας πολλά είναι τα σημάδια, που δείχνουν την επικείμενη έκρηξη των ψυχικών φαινομένων.

Η εμφάνιση των ψυχικών διαταραχών αποτέλεσε πάντα βαρύτατο προγνωστικό σημείο. Οι ψυχικοί μας άρρωστοι πέθαναν όλοι μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, που κυμαίνονταν από 5 ως 15 ή 20 μέρες. Η γρήγορη αυτή έκβαση οφείλεται στο ότι μόνο οι απόλυτα εξαντλημένοι οργανισμοί, που είχαν πια υποστεί ανεπανόρθωτες οργανικές βλάβες, παρουσίαζαν ψυχικές διαταραχές.

...

Ο θάνατος από τη νόσο της πείνας επέρχεται κάποτε αργά, από καρδιακή κόπωση και άλλοτε αιφνίδια από οξύ πνευμονικό οίδημα.

Περίεργοι ήταν οι αφνίδιοι θάνατοι, που επερχότανε παρ' όλη τη βελτίωση και εξάλειψη των περιφερικών οιδημάτων. Στους αρρώστους αυτούς πολλές φορές είχε διαπιστωθεί λίγες ώρες πριν μια φυσιολογική λειτουργία των κυριότερων οργάνων. Πολλοί τέτοιοι άρρωστοι πέθαιναν ξαφνικά, κατά τον κ. Μελισσηνό, όταν πήγαιναν να σηκωθούν από το κρεβάτι τους. Στο Δρομοκαΐτειο ένας ψυχοπαθής με οιδηματική νόσο βρέθηκε ένα πρωΐ πεθαμένος, ακριβώς στη στάση, που είχε από βραδύς καθώς καθάριζε ένα πορτοκάλι.

...

Οι ψυχικές διαταραχές της νόσου της πείνας δεν εμφανίζονται παρά σε άτομα, που υποσιτίζονται από καιρό. Πρέπει να έχει προχωρήσει αρκετά βαθειά η επεξεργασία της σωματικής κατάρρευσης, για να εμφανιστούν οι πρώτες ελαφρές και σχεδόν ασύλληπτες εκδηλώσεις της πείνας, που στην αρχή μάλιστα μπορούν να περάσουν απαραίτητες.

...

Πολλοί συγγραφείς παρατήρησαν ορισμένες νευρολογικές διαταραχές, που φαίνεται να ανήκαν στη μεγάλη εξάντληση της πείνας και στον αντίκτυπο που είχεν η τελευταία αυτή στο νευρικό σύστημα.

...

Η διαπίστωση αυτή έχει μια γενικότερη σημασία. Ότι δηλαδή η προέλευση των ψυχικών διαταραχών της νόσου της πείνας είναι οργανική, είναι "φυσιογενής" και όχι απλώς ψυχογενής ή νευρωσική, όπως υποθέσανε μερικοί συγγραφείς, που τις ψυχικές εκδηλώσεις της πείνας τις εθεώρησαν σαν αποτέλεσμα της "αγωνίας της πείνας".

Φ. Σκούρας, Α. Χατζηδήμος, Α. Καλούτσης, Γ. Παπαδημητρίου, Η ΨΥΧΟΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΕΙΝΑΣ, ΤΟΥ ΦΟΒΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΧΟΥΣ.

Ρόδον το αμάραντον

Ένα μαύρο απαλό τριαντάφυλλον
Μιά ανεμώνη μόνη στο χαράκωμα.
Πόσα χρόνια πίσω τι αναμνήσεις νεανικές

Την θυμούμαι μέ τις κοτσίδες μακριές
σαν στάχια στο χωράφι, να μου κρατά
το χέρι, μπροστά σου τσιμεντένιο
καταφύγιο της πόλης.
"Εμείς οι δύο, όταν τελειώσει ο πόλεμος
θα παντρευτούμε της είπα"
Ναι! είπε και έφυγε τρέχοντας
θα έχουμε στο μεταξύ μεγαλώσει.

Τα χρόνια πέρασαν πολύ! ώ ένα φιλί
από τον τρυγητή του αμπελώνα Μια ανεμώνα -
πολλές ανεμώνες στα γκρίζα μαλλιά.

Καθόμουν στο παράθυρο του ψυχιατρείου.
- Εμείς όταν τελειώσει ο πόλεμος, μόνο για τα
Νοσοκομεία θα είμαστε, είπε ο Γραμματέας. Κάπου,
στην Ελεύθερη Ελλάδα. Τώρα μόνο το κόμμα δεν μας
ξεχνά. Κι συτό καμμιά φορά Ναι...
Ένα ξενθό-μαύρο τριαντάφυλλο!
Μια ζωή. Ένας αγώνας.

Ποίημα του νοσηλευόμενου X. Xρ. ("Τάκη Αχαϊού").

Θυμάμαι ένα περιστατικό μετά την οπισθοχώρηση, άνοιξη του '41 πρέπει νάταν, κι ένα μεσημέρι στα "Άνω Μανιακά" μας φέρνουν έναν νοσηλευόμενο λοχία που είχε δείξει τάσεις ανησυχίας. Είχαμε ένα δωμάτιο που ήταν ψηλά το παράθυρο, εκεί μέσα τον βάλαμε. Του δώσαμε το φαγητό του αλλά το πιάτο δεν πήραμε από μέσα από το δωμάτιο κι αυτός θεώρησε καλό με το πιάτο ν' αρχίσει να σπάει τον τοίχο. Τα πιάτα τότε ήταν σαν εμαγιέ, τα γανώναμε, είχε γανωτή και τα γάνωνε. Έβγαλε λοιπόν ο άρρωστος αυτός ένα τούβλο, έβγαλε δεύτερο, έβγαλε πολλά, τάχε εφοδιαστεί πάνω στο παράθυρο όλα. Ακούσαμε φασαρία, τρέχουμε να πάμε, που να μπείς μέσα, ποιός να μπεί μέσα; Που τα τούβλα ερχόντανε μόλις άνοιγες την πόρτα ερχότανε "ταχ" το τούβλο; Κατάλαβες; Ήτανε επικίνδυνα πράγματα. Τελικά τι να κάνουμε, "ρε παιδιά, λέμε, δε βάζουμε έναν στρατιωτικό πάλι, άρρωστο να τον επηρρεάσει μήπως τον συνεφέρει;" Και φέρνουμε τον Λελ., από τα "Άνω Μανιακά", που ήτανε ένας άντρακλας μεγάλος. Κι ο λοχίας είδε τον Λελ. που φορούσε στρατιωτικά, μόλις τον είδε αυτόν, πάη, παρατάει τα τούβλα και ανεβαίνει όσο μπορούσε πιο ψηλά στο παράθυρο. Ήταν ας πούμε το παράθυρο πάνω από δύο μέτρα, πάη ανεβαίνει απάνω, εκείνη την ώρα το λοιπόν πετάμε αμέσως μέσα ένα τραπέζικι και κάποιος από το προσωπικό μπαίνει μέσα, ταπ, τον τραβάει και τον φέρνει κάτω. Τελείωσε. Τον στρατιωτικό φοβήθηκε κι επήεν τώρα να σωθεί, που να σωθεί, κατάλαβες;
Τελείωσε μέχρι εκείνη τη στιγμή. Αυτό ήταν το μεση-

μέρι, Κυριακή μεσημέρι. Το βράδι το λοιπόν τον έχουμε δέσει με ζουρλομανδύα. Κι είναι ο Θόδωρος νυχτερινός. Λοιπόν εκαθόμαστε απέξω στα "Άνω Ανήσυχα" κι όπως εκαθόμαστε απέξω εκείνη την ώρα φωνάζει κάποιος από τους άρρωστους "φεύγει" λέει "ο δεμένος ο στρατιωτικός". Πως κατόρθωσε, βγήκε από τον ζουρλομανδύα κι από κάτι κολώνες που είχε εδώ στο προαύλιο, ταπ ταπ ανεβαίνει απάνω στα κεραμίδια. Έτρεξαν οι δικοί μας οι νοσοκόμοι να προλάβουν, αλλά που να τον προλάβουν. Ανέβηκε απάνω. Με το που ανεβαίνει απάνω ήταν απέξω δυο τρεις νοσοκόμοι, μπαίνουν απ' τον φωταγωγό μέσα της ανέστρας που λέμε, ανεβαίνουν στο πιο ψηλό μέρος, κι ο άλλος ήταν από κάτω και πετούσε κεραμίδια. Όπου άκουγε φωνή επετούσε κεραμίδια. Χαλασμός Κυρίου γινόταν, πόλεμος δηλαδή σου λέω. Ωσπου τελικά τον περικυκλώσαμε και τον βουτάει ένας νοσοκόμος χειροδύναμος, που ήταν τανάλιες τα χέρια του και ταπ, τον καθήλωσε. Τον πήραν και τον κατεβάσαν κάτω.

...

Στην κατοχή είτε το θέλαμε είτε δεν το θέλαμε έξω στο δρόμο περπάταγες κι έβλεπες κάθε πενήντα μέτρα νεκρό, πεθαμένο κάτω στο χαντάκι... Ε, και μέσα στο Δρομοκαΐτειο πεθαίνανε, κάθε μέρα πεθαίνανε πέντε, έξι, επτά, αναλόγως. Για να καταλάβεις μέχρι το '42 τον Οκτώβριο είχανε κλείσει τρία τμήματα. Τρία τμήματα όταν λέμε σημαίνει ότι είχανε πεθάνει τουλάχιστον διακόσια άτομα, να μη σου πω και παραπάνω. Αυτό δεν φταίει ούτε το νοσοκομείο, ούτε η διοίκηση ούτε κανένας. Από το προσωπικό δεν υπήρχαν θύματα. Κοίταξε, είχες ένα κοστούμι, είχες ένα ζευγάρι ρούχα, είχες κάποιο ρούχο, τόδιδες έξω κι έπαιρνες τρία, τέσσερα, πέντε -οκάδες ήταν τότες λάδι ή καρπό και ζούσες, κατάλαβες; Εζούσες. Με το ψωμάκι που σου δίναν, αυτή τη μερίδα τα εβδομήντα, ογδόντα γραμμάρια ξέρω γω τι ήταν, καλαμπόκι είτε οτιδήποτε ήταν μπορούσες να τη βγάλεις. Αν έπαιρνες ένα δυο κιλά λάδι, λόγου χάριν, μπορούσες να τη βγάλεις, να ζήσεις. Ενώ ο ασθενής με τι να ζήσει; Δεν μπορούσε να ζήσει. Με φασόλια; Που κι αυτά πολλές φορές τύχαινε να τάχουν ανήλαδα; Είπαμε, ήταν η εποχή τέτοια που ο κόσμος υπόφερε. Υπόφερε.

Έτυχε πολλές φορές να κάνουμε συσσήτιο κι ο άρρωστος έμενε με δυο εληές που λέει ο λόγος και μ' ένα κομ-

ματάκι μπομπότα, τόσο πολύ πείνα υπήρχε. Ή κανένα φασόλι, ή κάποιο δσπριο, οτιδήποτε ήταν. Δεν είχε ούτε λάδι, ούτε αλάτι πολλές φορές. Μέχρι και δεκαπέντε μέρες τον μήνα δεν είχε σχεδόν αλάτι το φαΐ την εποχή εκείνη.

Θυμάμαι κι απ' το προσωπικό, δύο άτομα μάλιστα, επήγανε στο μαγειρείο από πίσω που είχαμε πετάξει τα κλούβια αυγά, δεν τα δώσαμε σε τμήματα, και τα μαζεύανε και τα τρώγανε. Δύο συγκεκριμένα άτομα, τα θυμάμαι. Τόση πείνα υπήρχε. Πόσο μάλλον οι ασθενείς. Όσοι είχαν τρόπους δικούς τους εδώ, ανταπεξερχόνταν, βγαίνανε. Τους έφερναν κάτι και τρώγαν, είχαν και ό, τι ήταν από το ίδρυμα, περνούσανε. Ήτανε μαύρα χρόνια αυτά, ήτανε μαύρα χρόνια.

Προφορική μαρτυρία του νοσοκόμου Φώτη Κουτουβού.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου είχα τότες έναν άρρωστο στα "Άνω Ανήσυχα" που ενόμιζε ότι ήμουν αδελφός του. "Είναι ο μικρός μου αδελφός" έλεγε, "ο Θωμάς". Σκέψου, εγώ ήμουν τότε μόλις δεκαεπτά χρονών και στον πόλεμο απάνω που στρατεύθηκαν όλοι μου αναθέσαν να φυλάω και σκοπιά το βράδι, εφτά ώρες, μες στους μανιακούς. Κι αυτός ο ασθενής που με θεωρούσε ότι είμαι αδελφός του ο Θωμάς μόλις έπιανα εγώ υπηρεσία τον έβλεπες και ήτανε απέξω, όπου ήμουνα εγώ. Εδώ ήμουνα εγώ; εκεί δίπλα ήταν κι αυτός. Όπως το σκυλί σε φύλαγε, έτσι με φύλαγε, μη συμβεί τίποτα. Κι αν έβλεπε το παραμικρό, πετιόταν απάνω σαν ελατήριο να με υπερασπιστεί. Ήτανε πολύ συγκινητικό.

Ο μικρότερος που υπήρξε μέσα στο Δρομοκαΐτειο ήμουνα εγώ, είχα μπει στα δεκατέσσερα χρόνια μου, τον Μάη του '38. Και με πήρε ο πατέρας μου κοντά του στα "Μανιακά" που εργαζόταν τότε, στα "Άνησυχα" που λέμε, και καταλαβαίνετε. Αν ανησυχούσε ο πατέρας μου που τόσο μικρός μπήκα να δουλέψω σε τέτοιο περιβάλλον; Καθυστερημένος κόσμος. Καθυστερημένος κόσμος. Αγράμματοι. Τέλος πάντων, Θεός σχωρέστον τον πατέρα μου.

Θυμάμαι όταν πέρναγα από μέσα απ' το τμήμα των "Άνησυχων" κι ερχόνταν το σκαμπίλι και γύριζες δυο τούμπες, τρεις τούμπες κάτω κατάλαβες; Απ' τον άρρωστο. Είχαμε πολύ μανιακούς, μανιακούς αρρώστους κεί-

να τα χρόνια. Τι να κάνει ο ζουρλομανδύας; Εντάξει. Μόλις συνερχόταν, τον αφήναμε. Είχαν και δωμάτια στα οποία ήταν οι πολύ ανήσυχοι μέσα, χωριστά. Άμα δεν είχε δωμάτιο είχενε κλουβί, μες στον θάλαμο είχε κλουβί, και τους πολύ ανήσυχους τους βάζανε έτσι μέσα. Δηλαδή ήταν σαν ένα δωμάτιο, νάχει το κρεββάτι και γύρω γύρω σιδεριά. Ε, πως αλλοιώς; Πως αλλοιώς; Γιατί αν ήταν ανήσυχος δεν μπορεί να τον είχενε έξω διότι μπορούσε να πάει να πνίξει κάποιον άλλον, να κάνει κάτι άλλο, ξέρω γω; Δεν μπορούσε να τον έχει έξω μέχρι που να δουν πως είναι και αν είχε κάποιο φάρμακο το οποίον τον οφελούσε τον βγάζαν έξω. Έτσι. Ήταν μαύρα χρόνια. Η εποχή μέχρι και το '40 δύοις δούλεψε στο ίδρυμα ήτανε πολύ δύσκολη για τους εργαζομένους. Και για τους ασθενείς, οι ασθενείς όμως δεν καταλαβαίναν τίποτα. Εκείνο που υπόφερε ήταν το προσωπικό.

Ήμουν ψύχραιμος. Ας ήμουνα μια πιθαμή, πάντα ήμουν ψύχραιμος. Το μόνο μου όπλο ήταν "ξύλο", "ξύλο". Ο άρρωστος φοβάται. Ο άρρωστος τρέμει, φοβάται. Όταν έχεις ψυχραιμία και βαδίζεις ατάραχος δεν έχεις τίποτα να φοβηθείς. Εγώ σου λέω σ' όλο το διάστημα που έκανα, έκανα τεσσεράμισυ χρόνια μέσα στα "Άνησυχα", ξήτημα αν έφαγα μια φορά κανένα σκαμπίλι. Ζήτημα. Άλλα όμως είχα ψυχραιμία και αντιμετώπιζα την κάθε καθάσταση.

Τα βράδια ήταν ένας σκοπός από τις 6 ως τις 1 π.μ. στα "Άνησυχα" για 75-80 ασθενείς. Επικίνδυνο ήταν, ναι, αλλά οι εποχές ήταν έτσι. Που να το βρουν το προσωπικό; Είχε δυο για τη νύχτα κι άλλους δυο που ήταν καθαριστά πάντοτε για όλο το τμήμα, είχε τον προϊστάμενο, κι είχε τα ρεπά που λείπανε κάθε λίγο και λιγάκι με τις άδειες τις μεγάλες. Εν όλω τα "Άνω Ανήσυχα" είχανε προσωπικό 7 άτομα. ΠΟυ να το βρει το προσωπικό;

Μέχρι το '40 μέναν όλοι οι υπάλληλοι μέσα. Απ' το '40 κι ύστερα, απ' τον πόλεμο δηλαδή κι ύστερα, ε, άρχισε να σπάει, να βγαίνεις κι έξω. Εδώ εβγαίναμε έξω την Κυριακή, το καλοκαίρι πούταν απέξω το κέντρο του "Ρώσσου" και πηγαίναμε για χορό οι νεολαίοι. Και μια δύση επειδής είμαστε έξω και πήρε είδηση ο διευθυντής ότι είμαστε εκεί, έστειλε άνθρωπο και ήρθε και μας πήρε τα ονόματα. Και την άλλη μέρα είχαμε πρόστιμο, 25 δρχ. ο καθένας. Τέτοια ήταν η κατάσταση.

Προφορική μαρτυρία παληού νοσηλευτού.

28η Οκτωβρίου ήμουνα μέσα στο Δρομοκαΐτειο. Εργαζόμουνα εκεί. Εστηκαθήκαμε το πρωί, εγώ βγήκα να πάω έξω να μάθω νέα στου "Ρώσου", ένα κέντρο κοντά που είχε ραδιόφωνο, και τρέξαμε να μάθουμε τα νέα. Και πράγματι βλέπαμε τους φαντάρους με τ' αυτοκίνητα, τα φορτηγά, που ήταν κρεμασμένοι απάνω μέχρι φίσκα και πηγαίναμε στο Χαϊδάρι να παρουσιαστούνε. Επιστράτευση. Είχε τα δυο στρατιωτικά κέντρα στο βάθος του Χαϊδαριού, τις διαβιβάσεις και τα βαρέα όπλα.

Οι άρρωστοι δεν καταλαβαίνουν ότι γινόταν πόλεμος, πα πα πα. Την εποχή εκείνη, στο τμήμα των "Άνω Ανησύχων" που ήμουν εγώ, οι άρρωστοι ήταν σε πολύ κατάσταση, δεν καταλάβαινε κανένας. "Μανιακά" τα λέγανε τότε. Ελάχιστοι ήταν οι άρρωστοι με τους οποίους μπορούσε να συνεννοηθείς. Μέσα στους 70-80 που είχαμε εμείς λόγω χάριν στα "Άνησυχα" εσυνεννοούσουν με 10 ή 15 αρρώστους, οι άλλοι όλοι οι περισσότεροι ήσαν σε αθλία κατάσταση.

Προφορική μαρτυρία του νοσοκόμου Φώτη Κοντουβού.

Η Διευθύνουσα Αδελφή του Δρομοκαΐτειου Θεραπευτηρίου μετά από έρευνα που έκανε στο Αρχείο του Θεραπευτηρίου μας μας εγνώρισε τα παρακάτω:

"Το Μάρτιο και Απρίλιο του 1941 αναγράφονται ότι εισαχθήκανε οι παρακάτω στρατιώτες με διάγνωση διανοητική σύγχυση και στη συνέχεια διακομίστηκαν στο Α' Γενικό Στρατιωτικό Νοσοκομείο Αθηνών.

Δεν αναγράφεται η αιτία εισαγωγής αλλά η παρούσα κατάσταση, δηλαδή δεν αναφέρεται εάν έπαθαν την διανοητική σύγχυση μετά από μάχη.

Ίσως αυτό να βρεθεί στο Α' Γενικό Στρατιωτικό Νοσοκομείο - εάν έχει κρατηθεί Μητρώο - [σημ. δεν έχουν βρειθεί τα Μητρώα] γιατί εκεί διακομίστηκαν οι:

1. - Κ.Λ... του Ι. Λοχίας 21 χρόνων 23-4-41
2. - Λ.Β... του Ι, 30 χρόνων, Λοχίας 11-4-41
3. - Μ.Τ... 21 χρόνων 5-3-41
4. - Π.Κ... του Ι, Οπλίτης 11-4-41
5. - Π.Ε... του Χρ. 19-3-41
6. - Σ.Β... του Κων/νου, Οπλίτης 1-4-41
7. - Σ.Ν... Οπλίτης 1-3-41".

**Από γράμμα του γενικού Διευθυντού Γ.Μ.
Πανλάκη προς τη Μαρία Σ. Φαφαλιού, 5-11-1986.**

Στα αντάρτικα ήμουνα με τον Βελουχιώτη. Είχα πάει απάνω στην Πίνδο. Εγώ γύρισα κάτω και ήμουνα πολιτικός καθοδηγητής. Και ως πολιτικός καθοδηγητής μετά ήρθα στην Αθήνα, εδώ με τις απεργίες της Αθήνας και μετά με πιάσαν και με κλείσανε στο Δρομοκαΐτειο. Γιατί έγραψα ένα μανιφέστο. Το μανιφέστο έλεγε για την εξαθλίωση την οποία είχαν δημιουργήσει τότε στην σεξουαλική κινητοποίηση του λαού. Στην αποσύνθεση της σεξουαλικής κινητοποίησεως του λαού. Έλεγε να πούμε ότι είναι όλεθρος να πούμε στην συνείδηση να πούμε της ανθρωπότητος να δημιουργηθεί να πούμε σεξουαλική παρέμβαση να πούμε του στρατού να πούμε στη συνείδηση του λαού, της κοινωνίας. Με τον Βελουχιώτη πάνω στα βουνά χτυπήσαμε τις βδέλλες όλες, τις βδέλλες της αποσύνθεσεως.

Ο καθοδηγητής ήταν ανώτερος από τον επιτελάρχη, βεβαίως. Εγώ ήμουν πρόεδρος του καθοδηγητικού κινήματος. Πάνω από μένα ήταν ο Ζαχαριάδης. Ο Ζαχαριάδης ήταν περισσότερο μορφωμένος από τον Βελουχιώτη. Ναι, είχε γράψει κάτι γράμματα ο Ζαχαριάδης. Το πρώτο γράμμα, τότε που έγινε ο πόλεμος με την Αλβανία, έλεγε του Μεταξά να αναλάβει να πούμε πρόεδρος της κυβερνήσεως. Αυτό εγώ δεν το ήθελα. Εγώ έλεγα νάπεφτε ο Μεταξάς και να γινόταν οικουμενική κυβέρνηση.

Δεν μπορώ να σας πω με ποιούς άλλους μαζί ήμουνα στο αντάρτικο. Δεν θυμάμαι. Δεν θυμάμαι. Δεν λέγονται αυτά. Δεν λέγονται γιατί έχουμε κατοχή γερμανική ακόμα, δεν είμαστε ελεύθερο κράτος. Ψέμματα θα πούμε: Δεν ξέρουμε πως μας κυβερνάει ο ναζισμός στην Ελλάδα; Και σ' όλο τον κόσμο; Και στη Ρωσία ναζισμός κυβερνάει. Δεν λέγονται αυτά. Δεν λέγονται. Γιατί δεν είναι ελεύθερο κράτος η Ελλάδα για να λέγονται. Θάχουνε αντίποινα οι άνθρωποι. Μπορούμε να προδώσουμε τους άνθρωπους; Η εθνική αντίσταση και η αριστερά είναι υπό έλεγχο και υπό συνείδηση της ναζιστικής Γερμανίας.

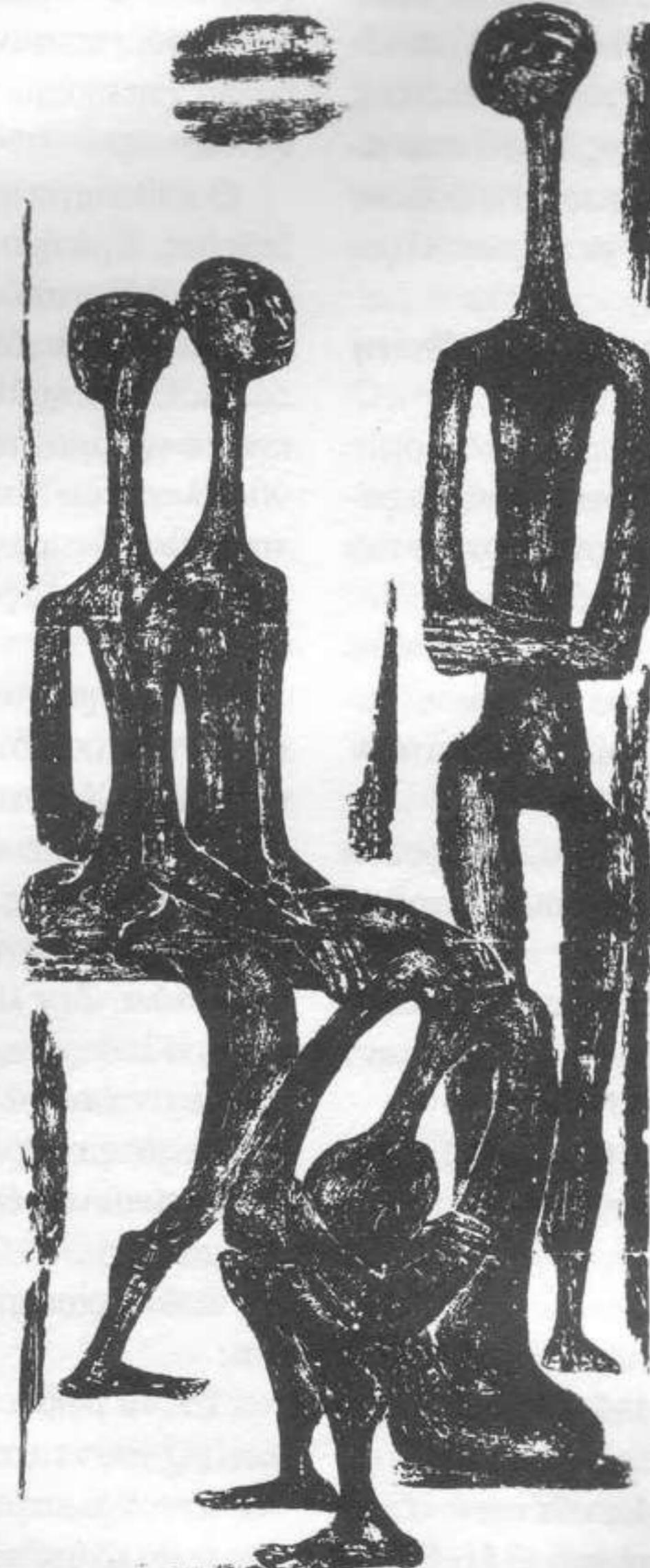
Ο Φλωράκης; Είναι υπουργός κατά τύπο. Αμ τι είναι;

Το '42 βγήκα ξανά έξω και πήγα στα Τρίκαλα και εκεί άρχισαν τα ανταρτικά. Και μετά με φέραν στην Αθήνα. Στο Δρομοκαΐτειο ήρθα το '43. Το '43 παντρεύτηκα και ήρθα εδώ μέσα. Ναι, για το μανιφέστο. Το είχα κάποια

θέσει στη Πρεσβεία τη Ρωσική, στην οργάνωση την κομμουνιστική. Θα τόχουνε εκεί ακόμα. Αυτό το έκανα σαν Βλάγιους Ματέρνους Στάρχους. Ο Ιωαννίδης με έφερε εδώ, ο Ιωαννίδης με τον Σωτήρη τον Λ. Αυτοί ήτανε πρόκτορες της Γερμανίας από ανέκαθεν. Με έφεραν και είπανε ότι ήμουνα τρελλός.

Ο προδότης ήταν η Ευτυχία αυτή ήταν η αποσύνθεση, αυτή ήταν ο προδότης ο Χίτλερ. Με πιάσανε, ήμουνα στο στρατόπεδο του Χίτλερ και με πιάσανε. Η Ευτυχία που καθόμουνα μαζί της ήταν ο ίδιος. Αυτή έκανε τη

μάννα μου. Η Ευτυχία και η Μαίρη, μαζί μ' αυτή ήταν, Χίτλερ κι αυτή. Ήτανε κόρη της. Αυτές δεν θέλανε που πήγα στο βουνό. Άλλα δεν με εμποδούσανε εμένα. Ήτανε μυστικοί Χίτλερ. Η Μαίρη έκανε πως εργάζονταν στην Τράπεζα στην Αγροτική. Ήταν υπάλληλος εκεί. Η μάννα μου ήταν με τους Γερμανούς. Αυτή με έδωσε στον Ιωαννίδη και στον Λ. Ήρθανε και με πήρανε από το σπίτι, με βάζουν σ' ένα αυτοκίνητο και με φέρανε εδώ στο Δρομοκαΐτειο. Αυτοκίνητο, όχι γκαζοζέν. Τον πατέρα μου τον λέγανε Γιάννη. Δεν έχω μάννα.

Αχιλλέας Πανυπέρης

Μια "περίεργη" ιατρική ειδικότητα: "Γιατρός στρατοπέδων πολιτικών κρατουμένων". Η περίπτωση του Αντώνη Φλούντζη

Της Ιφιγένειας Α.
Ανάμνηση των φοιτητικών μας χρόνων.

Ο Α. Φλούντζης δεν υπάρχει πιά. Καταγόταν από το Νομό Αιτωλοακαρνανίας και γεννήθηκε στις 10 του Ιούλη του 1906 στο Αιτωλικό της Επαρχίας Μεσολογγίου. Τα πρώτα παιδικά του χρόνια τα πέρασε στο Αιτωλικό, τελείωσε το τετρατάξιο δημοτικό και το τριτάξιο ελληνικό σχολείο. Οι γονείς του, ήταν τελείως αγράμματοι, δεν μπορούσαν να τον βοηθήσουν ότι έκανε το έκανε μοναχός του. Ήταν ένας από τους καλύτερους μαθητές. Στο Μεσολόγγι τελείωσε το τετρατάξιο γυμνάσιο και το 1923 γράφτηκε στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου της Αθήνας.

Περιγράφεται μιά ιστορία από το βιβλίο του Αντώνη Φλούντζη "Χαϊδάρι, κάστρο, βωμός της εθνικής αντίστασης": Μιά φορά κατά τον Πανεπιστημιακό χρόνο 1924-1925 ένας από τους εκβιαστές, ο καθηγητής της ανατομικής Γ. Σκλαβούνος - που και στο καιρό της κατοχής πήρε καλή θέση - πήγε στο φροντιστήριο μυολογίας και είπε ορθά κοφτά: "Τι είναι αυτά που κάνετε κύριοι γιατί διαμαρτύρεστε ότι σας εκβιάζομεν διά την αγοράν των συγγραμμάτων μας; Εάν δεν έχετε λεπτά να σπουδάσετε να πάτε να σκάψετε. Και όχι να γεμίσει το Πανεπιστήμιο φτωχολογιά".

Αυτή ήταν μιά από τις απόψεις που κυριαρχούσαν στο ελληνικό Πανεπιστήμιο και στις δεξιές τότε Κυβερνήσεις, πάντοτε οι καθηγητές των πανεπιστημίων ήταν ούτε λίγο - ούτε πολύ λεκέδες τους.

Αυτό το φαινόμενο δυστυχώς επικρατεί και σήμερα αλλά σε άλλη μορφή. Αυτοί οι άνθρωποι μπορούν να χαρακτηρισθούν ότι δεν έχουν ούδε ιδεολογία, ούτε

ευσυνειδησία· μιλάω για τους περισσότερους. Δεν μπορεί δυστυχώς να αποδειχθεί η παραπάνω πρόταση με στοιχεία ακράδαντα. Τα στοιχεία μπορεί κανείς να τα ξήσει συλλέγοντάς τα μέσα στις Πανεπιστημιακές κλινικές και μέσα σ' όλο το περιβάλλον του ολέθριου ελληνικού Πανεπιστημίου.

Αλλά ας ξαναγρίσουμε στον Αντώνη Φλούντζη. Είχε προχωρήσει από τα φοιτητικά του χρόνια στις γραμμές της ΟΚΝΕ και του ΚΚΕ.

Διώξεις, αποβολές, από το Πανεπιστήμιο και κακοποιήσεις από την Ειδική Ασφάλεια ακόμα και παραπομπές "επί εθνική προδοσία δια την κίνησιν προς αυτονόμησιν της Μακεδονίας και Θράκης". Αυτό έκαμαν και στον Αντώνη Φλούντζη το 1928. Ενώ με ομοφωνία Ανακριτή και Εισαγγελέα απαλλάχτηκε από την κατηγορία αμέσως ελεύθερος, η κατηγορία αυτή παραμένει τώρα στο φάκελλό του σαν πρώτο σοβαρό αντεθνικό έγκλημα και έγινε αφορμή για τις συνεχείς διώξεις του.

Καθηγητής του τύπου που περιγράφηκαν παραπάνω, δηλαδή τον εκβιαστήν, όπως ο Κ. Μιλκοσινός, φρόντιζαν να τον απορρίπτουν όταν παρουσιαζόταν για εξέταση και έγιναν αιτία αν και φοβούνταν κανονικάμ να μην μπορέσει να πάρει έγκαιρα το πτυχίο του. Η αναβολή του λόγου σπουδών έληξε και έπρεπε να παρουσιαστεί στο στρατό. Απολύθηκε στις 14 Αυγούστου του 1936 μετά την κύρηση της Δικτατορίας του Μεταξά και άρχισε να προετοιμάζεται εντατικά για τις πτυχιακές του εξετάσεις με βάσει τον εκδοθέντα το 1936 Νόμο "περί φοιτητών παρεφθόντων ετών". Στις 10 Απρίλη του 1937 πιά-

στηρχε από την ειδική ασφάλεια επειδή αρνήθηκε να υπογράψει την ταπεινωτική δήλωση μετάνοιας στάλθηκε εξορία στις 11 Απρίλη του 1937 και κλείστηκε στο στρατόπεδο συγκεντρώσεως κομμουνιστών της Ακροναυπλίας. Στην Ακροναυπλία έμεινε έξι χρόνια μέχρι το Φλεβάρη του 1943 και από κει μεταφέρθηκε μαζί με άλλους στο Ιταλικό στρατόπεδο της Λάρισας. Στις 29 Αυγούστου τους πήραν από κει, 243 Ακροναυπλιώτες, 20 Αναφιώτες και 437 Ιταλοκρατούμενους και στις 3 Σ/βρη του 1943 εγκαινιάσανε το στρατόπεδο του Χαϊδαρίου, ιταλικό στην αρχή και σε λίγες μέρες Γερμανικό, όπου τελικά τους παρέλαβαν τα SS.

Στις 3 του Σ/βρη του 44 μεταφέρθηκε στις φυλακές Αβέρωφ και απολύθηκε στις 16 του Σ/βρη του 44 λίγες μέρες πριν την απελευθέρωση της Αθήνας μαζί με άλλους 14 διασωθέντες Ακροναυπλιώτες.

Τον Ιούλιο του 48 πιάστηκε στο δρόμο από όργανα της ασφάλειας και αφού κρατήθηκε στα μπουντρούμια οκτώ μήνες, 65 μέρες σε απομόνωση χωρίς καμιά ανάκριση στις 20 του Δεκέμβρη του 49 στάλθηκε στη Μακρόνησο που κρατήθηκε στον 5ο κλωβό της χωροφυλακής. Αργότερα τους παρέλαβε και τους βασάνιζε ο στρατός στον 7ο λόχο το λεγόμενο "σύρμα" της Μακρόνησος.

Στις 28 Ιούλη του 1950 τον μεταφέρανε μαζί με τους συνεξώριστούς του από τη Μακρόνησο στον Αϊ-Στράτη. Τον Απρίλη του 1955, η κυβέρνηση για να πιέσει πιο πολύ τους εξώριστους τον Αϊ -Στράτη, έδιωξε με υποχρεωτική άδεια δύο γιατρούς που βρισκόταν ακόμα εκεί, τους Κ. Παπαγιαννόπουλο και Α. Φλούντζη. Τον Αντώνη Φλούντζη όμως και τη γυναίκα του δεν τους άφηναν ήσυχους, μετά 15 ημέρες τους μετέφεραν και τους απομόνωσαν στο ξερονήσι Αντικύθηρα. Στα Αντικύθηρα δημιουργήθηκε ένα μικρό στρατόπεδο μεμονωμένων υγειονομικών χωρίς επίδομα. Τον Οκτώβρη στάλθηκε για νοσηλεία στο Ιπποκράτειο πήρε άδεια για λόγους υγείας. Στάλθηκε στην Τρίπολη όπου βρισκόταν υπό αυστηρότατο αστυνομικό έλεγχο μέχρι το Μάη του 1962 που μπήκε στο Παναρχαδικό νοσοκομείο και από κει μεταφέρθηκε για νοσηλεία στην Αθήνα. Πήρε και πάλι άδεια για λόγους υγείας. Ενα μήνα αργότερα βγήκε νομοθετικό διάταγμα "επί απολύσεως" για όσους παρέμεναν πάνω από δύο χρόνια εξώριστοι. Η άδειά του μετατράπηκε σε απόλυση.

Στις αρχές του Ιούνη του 67 ξαναπιάστηκε εντοπίστηκε στα Γιούρα και από κει στο στρατόπεδο απομόνωσης Παρθενίου Λέρου. Απολύθηκε στις 30 Οκτώβρη του 1968 για λόγους υγείας. Οι οικονομικές στερήσεις οι απερίγραπτες ταλαιπωρίες που υπέφερε δόλα αυτά τα χρόνια κλόνισαν σοβαρά την υγεία του. Έπειτα προστέθηκαν ο σακχαρώδης διαβήτης, το έμφραγμα του μυοκαρδίου, η νευρίτιδα του ακουοτικού νεύρου οι αιμορραγίες του αμφιβλητορειδούς και η μείωση της οπτικής οξύτητας σαν επιπλοκή του διαβήτη, καθώς και ο καταράκτης.

Το κείμενο τούτο δεν αποτελεί κανένα πολιτικό μνημόσυνο για τον Αντώνη Φλούντζη, απλά είναι σειρές γραμμών που βγαίνουν μέσα από τα βιβλία του. Ο Αντώνης Φλούντζης ήταν ένας γιατρός άνθρωπος λαϊκός αγωνιστής και κομμουνιστής. Εμείς μεταγεννέστερα μπορούμε να πάρουν κάποια ιδέα γύρω από την έννοια και πράξη του φασισμού.

Στο σημείο αυτό παραθέτω γιατρούς και φοιτητές Ιατρικής που έκαμαν στο Μακρονήσι. Άλλοι είναι γνωστοί σήμερα άλλοι άγνωστοι άλλοι κοιμούνται για πάντα. Εγώ δεν έχω τίποτε άλλο να γράψω παρά να παραθέσω αυτόν τον κατάλογο των ονομάτων. Όσοι απ' αυτούς υπάρχουν και τώρα να ξεφυλλίσουν το περιοδικό ή κάποιος δικός τους ας θυμηθούν εκείνα τα χρόνια σαν αδρατες κλωστές που υφαίνουν το όνειρο...

Οι γιατροί κι οι φοιτητές Ιατρικής. Γιατροί: Αγγελόπουλος Γρηγόρης νευρολόγος Αθήνα, Αθανασιάδης Γιώργος Πνευμονολόγος Βόλος, Αλεξίου Μαγδ. παιδιατ. Θεο/νίκη, Αληχανδρής Γιαν. παθ. Βέροια, Αναγνωστίδης Νίκος υφηγ. Χειρουργικής Θεο/νίκη, Ανέστης Στάθης πνευμονολόγος Μαγνησία, Αποστολίδης Πέτρος δερματολόγος Γιάννενα, Αποστολίδης Σόλων χειρούργος Αθήνα, Αρσένης Θανάσης παθολ. Αθήνα, Βλάχος Νίκος νευρ. Αθήνα, Γαρυφαλλίδης Αντ. καρδιολ. Αθήνα, Γιαννόπουλος Δημήτρης παθολ. Αθήνα, Γιαννόπουλος Μπάμπης παθολ. Αθήνα, Γογούσης Αριστείδης παθολ. Θεο/νίκη, Γρηγόρης Ξενοφών παθολ. Λευκάδα, Γρηγορόπουλος Ντίνος παθολόγος Νεμέα, Εμμανουήλ Θόδωρ. παθ. Κόρινθος, Ζερβός Παναγής παθ. Ξηρόμερο, Ζωγράφος Κώστας λοχαγός χειρούργος Αθήνα, Ιωάννου Μήτσος παθολ. Πειραιά, Καβαδέλλας Γιώργος

ακτινολ. Αθήνα, Καραβελάκης Ανδρέας παθολ. Αθήνα, Καραβίτης Νίκος μικροβιολ. Αθήνα, Κάτσας Νικ. χειρ. Αθήνα, Κισκύρας Παναγ. παθολ. Αθήνα, Κούσκου Αικατ. μικροβιολ. Αθήνα, Κριτσίκης Σπύρος κοινωνική προληπτική Ιατρική, Κατσαφάνας Ντίνος παθολ. Νίκαια, Κίνας Γιάννης οφθαλ. Αθήνα, Κωνσταντινίδης Φάνης παθολ. Αθήνα, Μανουσάκης Βασ. παθολ. Αθήνα, Μαυριγιαννάκης Σίφης παθολ. Χανιά, Μεζῆλης Αχιλ. καρδιολ. Αθήνα, Μήρτσος Αντ. χειρούργος Θεσ/νίκη, Μιχαλάκος Γιώργος Παθολ. Πειραιά, Μπούμπουρας Παν. Παθολ. Αθήνα, Νηφόρος Μήτσος ακτινολ. Αθήνα, Νταλιάνης Δημήτρης Πνευμονολόγος Αθήνα, Νικολάου Κ. γυναικολόγος Αθήνα, Πανόπουλος Μήτσος γυναικολ. Αγρίνιο, Παπαγιαννόπουλος Κώστας παθολ. Θεσ/νίκη, Παπαδημητρίου Γιώργης νευρολ. Αθήνα, Παπαχρήστου Αλέκος κλινικάρχης Θεσ/νίκη, Πετίνης Νίκος λοχαγός παθολ. Αθήνα, Σαπουνάκης Βασ. Ω.Ρ.Λ. Πειραιά, Σαραφειμάκης Κυριάκος χειρούργος Αθήνα, Σκοπούλης Νίκος παιδιατρος Γιάννενα, Σπυρίδης Δημήτρης παθολ. Δράμα, Τριανταφύλλου Γιάννης χειρ. Αθήνα, Τσιγγάς Νίκος παθολ. Διδυμότειχο, Τσουκαλάς Γιώργος παθολ. Αθήνα, Φελιόπουλος Μήτσος παιδιατρος Αθήνα, Φλούντζης Αντώνης Γ.Ι. Αθήνα, Χιωτάκης Κώστας παθολ. Χανιά, Χρονάκης Γιάννης οφθαλμίατρος Αθήνα.

Ήταν επίσης οι οδοντογιατροί της Αθήνας: Λεβέντης Θόδωρος και Τράγος Χρύσανθος, Τσισκάκη Μαρία Πειραιά, Καζεπίδης Γιώργος της Θεσ/νίκης, Σολωμός Κώστας και οι κτηνίατροι: Στυλιανόπουλος Μιχάλης Αθήνα, Παλάσκας Θωμάς Αθήνα και Τσιγάρας Κώστας Θεσ/νίκη.

Εκτός όμως απ' τα ονόματα των κρατούμενων γιατρών δίνω και ονόματα φοιτητών με τις κατοπινές τους ειδικότητες: (μερικοί δεν μπόρεσαν να τελειώσουν) Αλμπανόπουλος Μάριος νευρολ. Αρσένης Αριστείδης, Βελέντζα Αγαθή, Γιαννόπουλος Γιώργης παιδιατ. Κιάτο, Γιαννουλόπουλος Άρης καρδιολ. Αθήνα, Γρηγορά-

κης Βασ. Παθολ. Γρηγορίου Νίκος γυναικολ. Κορυδαλλός, Δημητρακάκος Γιάν., Δρόσος Νίκος χειρ. Αθήνα, Ζανκίνος Άρης χειρ. Γρεβενά, Ζέλλος Σπύρος χειρ. θωρ. Αθήνα, Ζέλλος Τάκης παθολ. Αθήνα, Ηλιόπουλος Θόδωρος Κόρινθος, Θεοδοσόπουλος Κώστας χειρ. Αθήνα, Κακαλέτσης Κυρ. (έμεινε), Καπογιαννάκης Μιχ. παθολ. Γιάννενα, Κοντομήτρος Θεμιστ. γυναικολ. Κλιν. Αιγάλεω, Κουγιαγκάς Θωμάς παθολ. Αθ., Κουφόγιωργας Θαν. χειρουργ. Πειραιάς, Κυριάκης Θαν. Κύρκος Λεων. Λεουτσάκος Βασ. χειρ. Αθήνα, Λυμπερίου Χρήστος γυναικολ. Αθήνα, Μαρίνος Μιχ. (έμεινε) Μήτσας Βασ. νευρολ. Αθήνα, Μπαλντάς Νίκος παιδιατρ. Μεσολόγγι, Μπαμπαλίτης Τάκης (έμεινε), Μπίκιας Κώστας παθολ. Αθήνα, Ντάβος γιώργης παθολ. Νίκαια, Ορφανός Γιάννης γυναικολ. νευρολ. Αθήνα, Παπαδάκης Μανώλ. μικροβιολ. Αθήνα, Παπαϊωάννου Δημήτρ. Ορθοπ. Πειρ., Παπαϊωάννου Μιχ. καρδιολ. Αθήνα, Παπαθεοφίλου Ρίτσα νευρολόγος Αθήνα, Παπανδρικόπουλος Θαν. ουρολ. Αθήνα, Παρνασάς Ανδρέας παιδιατ. Αθήνα, Πετρόπουλος Άρης, Ρουμπάκης Κώστας παθολ. Αιγάλεω, Σαββίδου - Νάση Χαροκλεια παιδιατ. Αθήνα, Σεγδίτσα Θόδωρος υφηγ. χειρ. Αθήνα, Στασινός Κώστας παθολ. Αθήνα, Τανταρούδας Χρ. νευρ. Αθήνα, Τσινά Ναυσικά, Τριανταφύλλης Άδωνις πνευμον. Αθήνα, Τσιτσιλιάνος Δημήτρης παιδιατ. Πειρ., Φλέσσας Κώστας καρδιολ. Αθήνα, Φράγκος Χρ. παιδοχειρ. Αθήνα. Και οι φοιτητές της οδοντιατρικής: Φιλόπουλος Χρ. και Καρζή Κασσιανή οδοντογ.

Εργογραφία Αντώνη Φλούντζη

1. "Ακροναυπλία και Ακροναυπλιώτες" 1937-1943, Εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1979.
2. "Στο κολαστήριο της Μακρονήσου", Εκδ. Φιλιπλότη, Αθήνα 1984.
3. "Χαϊδάρι. Κάστρο και βωμός της Εθνικής Αντίστασης" Β' έκδοση συμπληρωμένη, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1986.
4. "Εκτελεσθέντες και κρατούμενοι στα χρόνια της κατοχής 1941-1944", Εκδ. Φιλιπλότη, Αθήνα 1987.

Αχιλλέας Πανυπέρης

Ψυχιατρείο των φυλακών Αβέρωφ Μαρτυρία αγωνιστή της εθνικής αντίστασης για τα χρόνια 1946 - 1950.

Η συνέντευξη αυτή πάρθηκε στις 18 Φλεβάρη του 1994, από αγωνιστή της εθνικής αντίστασης που για ευνόητους λόγους θέλει να παραμείνει απόρρητο το όνομά του.

Στο κείμενο που ακολουθεί προσπαθώ, το δυνατό περισσότερο, να χρησιμοποιήσω τα λόγια που μούπε, αν και κάποιες παρεμβολές κατά τη διάρκεια της συνομιλίας μας, τον έφεραν σε λόγια πούχαμε ξαναπεί.

"Να μη σταθούμε - ούτε αυτό είναι το αντικείμενό μας - στο ιστορικό της όλης υπόθεσης κατοχή, εμφύλιος πόλεμος και τις συνθήκες που διαμορφώθηκαν. Θ' αναφερθώ σε τούτο, πως μια σειρά αγωνιστών της εαμικής εθνικής αντίστασης - που για την ιδιότητά τους αυτή βρέθηκαν σε φυλακές και εξορίες - κάτω από τις συνθήκες διαβίωσής τους, που είχε επιβάλλει το τότε καθεστώς, ασθένησαν ψυχικά.

Στη Μακρόνησο δεν υπήρχε ψυχιατρείο, υπήρχαν στρατιωτικοί γιατροί μόνιμοι και έφεδροι που έπαιζαν το ρόλο του βασανιστή. Οι έφεδροι γιατροί, ήταν κι αυτοί εξόριστοι, είχαν χαρακτηριστεί "μη εθνικόφρονες". Τους έστελναν να κάνουν τη θητεία τους με σκοπό να τους διαπαιδαγωγήσουν "εθνικά". Αυτοί ουσιαστικά δεν κάνανε το γιατρό αλλά περισσότερο το βασανιστή των αρρώστων". Να χρησιμοποιήσω εδώ το μηχανισμό της άμυνας του Εγώ γι αυτούς τους εξόριστους γιατρούς-στρατιώτες, είχαν ταυτιστεί με τον επιτιθέμενο (συμπέρασμα αυτού που πήρε τη συνέντευξη). "Βέβαια, υπήρχαν και γιατροί εξόριστοι που ζούσαν στις ίδιες συνθήκες με τους άλλους και πρόσφεραν κρυφά τις υπηρεσίες τους στους συναγωνιστές τους".

"Οι διωγμοί των αγωνιστών άρχισαν το 1946 στην επαρχία και το 1948 στο λεκανοπέδιο Αττικής, γιατί μέχρι το Δεκέμβρη του 1947 το ΚΚΕ ήταν νόμιμο και όλες

οι εαμικές οργανώσεις ήταν σε νομιμότητα. Με τη συγκρότηση της κυβέρνησης του βουνού του Μάρκου Βαφειάδη, τέθηκε σε παρανομία το ΚΚΕ και άρχισε να λειτουργεί και στην Αθήνα ο μηχανισμός και οι συνθήκες που λειτουργούσαν στην επαρχία από το 1946, με τα λεγόμενα "μέτρα τάξεως".

"Οι ψυχικές αρρώστιες παρουσιάστηκαν από μια σειρά περιπτειών και βασανισμών, στη Γενική Ασφάλεια, στις προανακριτικές διαδικασίες. Τους βασανισμούς μπορούμε να τους χωρίσουμε σε δύο κυρίως κατηγορίες: τους οργανωμένους που περιλάμβαναν (τη λεγόμενη Παναγία, κάθε είδους προμελετημένο σωματικό βασανισμό, όπως ξυλοδαρμός, φάλαγγα και ηλεκτροσόκ) και τους ανοργάνωτους που ήταν και οι πιο επικίνδυνοι. Στους ανοργάνωτους βασανισμούς, έπεφταν 3-4 άντρες απάνω σου "λυσσασμένοι" "ντοπαρισμένοι" - και δεν ξέρω αν ήταν "φτιαγμένοι" με ναρκωτικά - επρόκειτο περί κτηνών στη κυριολεξία, όπως επίσης και οι "περίφημοι" αλφαμίτες της Μακρονήσου (που προήρχοντο από τις γραμμές της εαμικής αντίστασης οι περισσότεροι), ήταν οι χειρότεροι βασανισμοί. (Οι αλφαμίτες της Μακρονήσου γίνονταν δργανα της κρατούσας κατάστασης, της κυβέρνησης που εφάρμοζε όλες αυτές τις μεθοδεύσεις. Εκδήλωναν το "μίσος" τους απέναντί μας, γιατί πρέπει να ξέρετε, διτι άνθρωποι που φτάνουν σ' αυτό το επίπεδο νοιώθουν μειονεκτικά. Οι συγκρατούμενοι που αντιμετώπιζαν τους διωγμούς και τους βασανισμούς "παλληκαρίσσια" - αν και δεν μ' αρέσει να χρησιμοποιώ αυτή την έκφραση, δεν βρίσκω άλλη - ένοιωθαν (οι αλφαμίτες), περισσότερο μειονεκτικά και τόσο μεγαλύτεροι βασανιστές γίνονταν απέναντί τους)".

"Οι βασανισμοί άρχισαν από μια ψυχολογική πίεση και έφεραν μέχρι το έσχατο. να αναφερθούμε στο βασα-

νισμό "Παναγία" τη λεγόμενη; Σ' έβαζαν όρθιο και σου λεγαν ακίνητος. Το βασανιστήριο αυτό κράταγε δύο, τρεις ως και τέσσερες μέρες. Όταν εσύ από τη κούραση λύγιζες και πήγαινες να πέσεις, σε σήκωναν πάλι όρθιο και σούλεγαν εκεί θα καθίσεις. Κατέβαινε όλο το αίμα στα πόδια σου, το κορμί σου παρέλυε. Ήταν ένας τρομερά φριχτός βασανισμός".

"Δεν μπορούσες ούτε ν' αναπνεύσεις στη φυλακή. Ακόμα κι η αναπνοή σου βρισκόταν κάτω από τον έλεγχο των οργάνων της του "σωφρονιστικού" συστήματος. Οι συνθήκες διαβίωσης '47, '48, '49 - εγώ '48 - '49 - ήταν αφάνταστες. Να σου πω χαρακτηριστικά μια περίπτωση: κάθε απόγευμα μας φέρνανε στα Βούρλα τσιγάρα περίπου ώρα τέσσερις. Μερικοί συγχρατούμενοι φώναζαν: Ήρθαν τα τσιγάρα ... ήρθαν τα τσιγάρα! Άλλος εκείνη την ώρα μπορεί να διάβαζε, άλλος να κοιμόταν. Χωρίς να έχω φωνάξει εγώ επειδή έτσι του "κάπνισε" του αρχιφύλακα - ένας Μανιάτης ήταν, μου διαφεύγει τώρα το επώνυμο - με φωνάζουν στη κεντρική ακτίνα των φυλακών που ήταν και τα γραφεία της διεύθυνσης. Διατάζει ο αρχιφύλακας: κουρέψτε τον και πειθαρχείσθε. Εγώ παραπονούμαι και ρωτώ πως και γιατί ... υπήρχε τέτοιο καθεστώς. Για να αναπνεύσεις ελεύθερα θα έπρεπε να έπαιρνες άδεια. Ο κάθε φύλακας μπορούσε να πει "αναπνέεις έτσι για να με σοκάρεις". Τέτοιο πνεύμα κυριαρχούσε μέσα στις φυλακές και την εξορία μέχρι το '51. Καθεστώς αχαρακτήριστο".

"Πιάνανε κόσμο χωρίς κατηγορίες. Αν δεν έκαναν δήλωση τους έστελναν στα νησιά. Οι κατηγορίες ήταν "κατασκευασμένες", "σκαρωμένες" από την Ασφάλεια και τους άλλους κατασταλτικούς μηχανισμούς της εποχής. Δημιουργούσαν ένα στοκ κρατουμένων, βάζανε 10-20 παρέα και τοις πέρναγαν από "δίκη οπερέττα". Στο στρατοδικείο σούλεγε ο πρόεδρος: "καλά όλα αυτά που είπαμε εδώ, αποκηρύσσεις τις πολιτικές σου πεποιθήσεις;", κρεμόταν η ζωή σου από την απάντηση που θα έδινες. Αν έλεγες για παράδειγμα ότι δεν αποκηρύσσω, πήγαινες τρεις, τέσσερες φορές σε θάνατο, αν έλεγες ναι, "αποκηρύσσω μετά βδελυγμίας τον κομισιονισμό γιατί είναι σφαγείς κλπ ...", έβγαινες έξω. Ήταν κι αυτή μια πραγματικότητα που δημιουργούσε ψυχικά προβλήματα.

"Η δική μου περίπτωση αρχίζει από τη "περιποίηση"

στην Ασφάλεια, αποτέλεσμα ανοργάνωτων βασανισμών. Μετά από πολλά χτυπήματα στο κεφάλι παρουσίασα, όπως ιατρικά είχε χαρακτηριστεί, μετατραυματική επιληψία. Μεταφέρθηκα στο ψυχιατρικό κατάστημα των φυλακών Αβέρωφ. Όλοι οι πολιτικοί κρατούμενοι υπέφεραν από ψυχικά νοσήματα που τα απέκτησαν κάτω από τις συνθήκες διαβίωσής τους και κράτησή τους, δηλαδή στις φυλακές και στη Μακρόνησο, εκεί που έγιναν τα μεγαλύτερα βασανιστήρια που ωχριούν μπροστά σ' αυτά των στρατοπέδων Άουσβιτς, Μαουτχάουζεν κλπ.

Διευθυντής του ψυχιατρικού καταστήματος των φυλακών Αβέρωφ ήταν ο Ν. Ταφτής, διορισμένος από το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Ανεξάρτητα από το πολιτικό του πιστεύω είχε σταθεί σαν επιστήμονας. Επίσης στο ψυχιατρείο υπήρχε και ένας άλλος ψυχίατρος, δοσίλογος ήταν, τ' όνομά του Τάχας Κώστας, από τη Θεσσαλία, μάλλον απ' τη Λάρισα. Ήταν στο κίνημα των κουτσόβλαχων - ήταν ένα κίνημα που ήθελε να κάνει το κράτος της Βλαχίας, (από Θεσσαλία μέχρι Ηπειρο) - ήταν δικασμένος είκοσι χρόνια, αλλά τον είχαν στο Ψυχιατρικό Παράρτημα και ευτυχώς που τον είχαν για πολύ κόσμο της αριστεράς. Παρά το ότι ήταν εχθρός, σφόδρα αντικομμουνιστής ιδεολογικά, φέρθηκε στους κρατούμενους σαν άνθρωπος και σαν επιστήμονας.

Στο Ψυχιατρείο υπήρχαν και ποινικοί κρατούμενοι, αυτοί είχαν κάποια ιδιαίτερη μεταχείρηση. Ζούσες σε μια "ζούγκλα", βλέποντας καθημερινά εικόνες "τρομερές".

...

"Ένα πρωΐνο γίνεται χαλασμός στο παράρτημα, είχε περάσει ο φύλακας για προσκλητήριο, αυτό γινόταν κάθε πρωΐ. Άνοιγε το παραθυρόκι, μέτραγε πόσα κεφάλια είναι και έδινε αναφορά. Περνάει κι από το κελί του ποινικού - ήταν δύο μέσα στο κελί - ο πρώτος, κι ένας δικός μας που τον είχανε μεταφέρει από τις φυλακές της Κέρκυρας, ήταν καινούργιος κι ακόμα δεν τον είχαμε γνωρίσει καλά. Τον βλέπει ο πολιτικός κρατούμενος, ο άρρωστος είχε κρεμαστεί από ένα παράθυρο χρησιμοποιώντας το σεντόνι. Περνάει ένας φύλακας, τον βλέπει κρεμασμένο και αποφαίνεται πως αυτός (ο κρεμασμένος) βρίσκεται έτσι γιατί προσεύχεται. Τόσα ήξερε. Οι φύλακες ήταν εντελώς αγράμματοι, τώρα έχω ακούσει ότι

παίρνουν απολυτήριο Λυκείου. Τι είχε γίνει το βράδυ; Ο άρρωστος (ο ποινικός) είχε σκοτώσει κάποιον τη νύχτα και όταν συναισθάνθηκε τι είχε κάνει αυτοκτόνησε".

"Φύλακες και "νοσοκόμοι" δεν ήταν υγιεινομικοί. Τους έλεγε ο διορισμένος γιατρός διάφορα πράγματα και χρήζονταν νοσοκόμοι. Οι διορισμένοι "νοσοκόμοι" από το Υπουργείο σπάνια ανέβαιναν, οι "νοσοκόμοι" ήταν μόνο ποινικοί κρατούμενοι".

"Τον άνθρωπο που είχε σκοτώσει ο άρρωστος ποινικός κρατούμενος, το πτώμα του το αξιοποίησαν οι ποινικοί για σεξουαλικούς λόγους μεταξύ τους.

"Είχαμε δικό μας άνθρωπο - δεν θα πω τ' όνομά του, αυτοί που πιθανό διαβάσουντε το κείμενο κι είναι απ' το Πειραιά θα καταλάβουνε γιατί ζει. Ήταν υπόδικος στα Βούρλα. Μια χαρά έβγαλε την ασφάλεια, μια χαρά ήρθε στα Βούρλα - εγώ τότε ήμουνα στο Ψυχιατρικό Παράρτημα Αβέρωφ. Μας τον φέρνουνε μια μέρα (στο Ψυχιατρείο), είχε πάθει ψυχικό σοκ στις φυλακές με τη προσπική τι πέρασε και τι πρόκειται να συναντήσει μπροστά του του σάλεψε. Ήταν ένας θεόρατος άνθρωπος και τον κρατούσαν δέκα για να τον φέρουν πάνω στα κελιά μας. Τον φέρνουν επάνω και τον βάζουν σ' ένα κελί. Υπήρχαν δύο-τρία κελιά με σιδερένια κρεββάτια που ήταν χωμένα σε τσιμέντο, τα χρησιμοποιούσαν για τους επικίνδυνούς. Τους δένανε εκεί και δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτα. Τον δέσανε λοιπόν εκεί. Ερχεται λοιπόν ο γιατρός ο Τάχας και περιμέναμε να μάθουμε τι συμβαίνει. Μου λέει ο Τάχας: "αυτός είναι δικός σας", τον ρωτάω: "από που είναι γιατρές;", μου απαντάει: "είναι απ' το Πειραιά, λέγεται ..., είναι γιατρός". Μου λέει ο Τάχας: "προσέχτε τον, τι θα κάνετε δεν ξέρω, εγώ σα γιατρός θα κάνω ότι μπορώ ολλά αν συνεχιστεί αυτή η κατάσταση 6 με 7 μέρες τον βλέπω να πεθαίνει. Μάθαμε από ποια

υπόθεση είναι. Τότε για το κάθε γεγονός που έπιανε η ασφάλεια το ονομάζαμε π.χ. ανατολικών συνοικιών της Αθήνας, δυτικών συνοικιών, υπόθεση Πειραιά κλπ. Η υπόθεση Πειραιά, εκείνη την εποχή περιελάμβανε πολλούς διανοούμενους. Η προσπάθεια των τότε κυβερνήσεων ήταν να εξουθενώσουν, να διαλύσουν τελείως ύπαρξη οργάνωσης κομμουνιστικής, φιλοκομμουνιστικής, αριστερής κλπ. Την εφημερίδα "Βήμα" αν διάβαζες τότε, σου κάνανε φάκελλο. Μπορεί να μη σε ενοχλούσανε φανερά αλλά θα ερχόταν η στιγμή που θα σ' ενοχλούσανε.

Η υπόθεση λοιπόν του Πειραιά περιελάμβανε διανοούμενους και μεγαλέμπορους.

Στο Ψυχιατρείο εγώ μαζί μ' άλλους 3-4 κρατούμενους βρισκόμαστε σε κάποια κατάσταση "νορμάλ", ας πούμε. Προσπαθήσαμε να τον βοηθήσουμε. Πήγαινα να του δώσω φαγητό, κι αυτός ούρλιαζε: "Φασίστες, είσαι προδότης, φύγε προδότη". Όλους τους έλεγε προδότες και χαφιέδες. Πιθανά να του είχε δημιουργηθεί αυτή η εντύπωση από τις συνθήκες που πέρασε στην ασφάλεια. Για να μην τα πολυλογάμε, σιγά-σιγά, τη τρίτη μέρα τον λύσαμε. Τ' απόγευμα που ερχόντουσαν τα άλλα παιδιά από τις δίκες στα στρατοδικεία κι αυτά βοηθούσανε. Άρχισε να ηρεμεί, παίζαμε σκάκι και σε 7-8 ημέρες ο άνθρωπος ήταν μια χαρά. Του έκαναν μια φαρμακευτική αγωγή που ήταν υποτυπώδης. Πήγε σε δίκη και μετά βγήκε έξω γιατί δεν είχε κατηγορία. Στην υπόθεση του Πειραιά τους είχανε για οικονομικούς ενισχυτές του ΚΚΕ.

Αυτό που έχω σε βάρος μου τόσα χρόνια έξω από τη φυλακή είναι ότι δεν πήγα να τον δω αυτό το γιατρό. Δεν πήγα όμως για δυο λόγους: ο πρώτος λόγος είναι γιατί δεν θέλω ο άνθρωπος να νοιώθει υποχρεωμένος απέναντί μου κι ο δεύτερος να μην του επαναφέρω στη μνήμη αυτά τα γεγονότα.

